Nikos Desyllas

ATHENS

AGE-OLD AND CONTEMPORARY

Texts: Athena Schina

SYNOLO PUBLICATIONS

ATHENS

AGE-OLD AND CONTEMPORARY

*"Theseus, you can live at peace and die happy.
Your city will sail down the ages. Athens is like
a wine-skin full of air. Whatever force capsizes it,
it will come up to the surface again.
And the greater the depth that it sinks to,
the speedier it will rise again."*

Thucydides, Histories, II, 15.

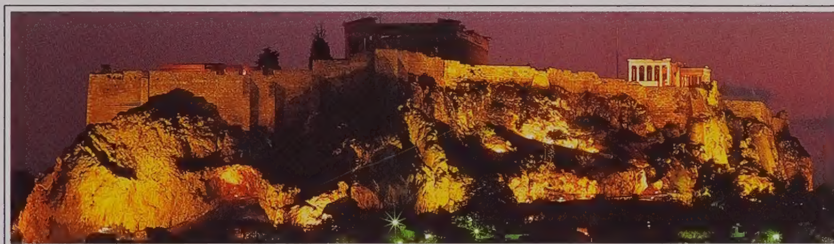
The Oracle of Delphi to Theseus when the hero went to ask whether his choice of Athens to be the centre of the Synoecismus of Attica was the correct one.

72-74 KARAISKAKI & LYKEIOU STR., AG. PARASKEVI 153 41, ATHENS-GR
TEL.: (+30) 210.65.60.737, TEL./FAX: (+30) 210.65.42.854
Email: synolo@otenet.gr, www.synolo.gr

Νίκος Δεσύλλας • Nikos Desyllas

ΑΘΗΝΑ ATHENS

ΜΑΚΡΑΙΩΝΗ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ AGE-OLD AND CONTEMPORARY

Καλλιτεχνική επιμέλεια: Μαρία Καρατάσσου
Art Editor: Maria Karatassou
•
Κείμενα: Αθηνά Σχινά
Texts: Athena Schina

SYNOLO

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

C O N T E N T S

I. ΜΙΑ ΠΟΛΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΜΥΘΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

«Sero te amavi: έκανα πολύν καιρό να σε αγαπήσω», έγραφε για την Αθήνα στα 1924 ο ιστορικός, κριτικός και δοκιμιογράφος Ανρί Μπρεμόν. Αυτές τις τρεις λέξεις τις χάραξε μάλιστα, καθώς ομολογεί, στο μάρμαρο ενός πεσμένου κίονα, τονίζοντας στο βιβλίο του για τη γοητεία που ασκεί η Αθήνα Le Charme d'Athènes, πως αυτό της το χάρισμα δεν θα το χάσει, όπως πιστεύει, ποτέ. «Είναι», σημειώνει ανάμεσα στ' άλλα, «μια παράξενη αίσθηση να αφήνεσαι σιγά-σιγά, ακατανίκητα, να σε τραβάει, να σε κατακτά, να σε ξανακερδίζει η ήρεμη ομορφιά της Αθήνας. Υπάρχει κάτι το πολύ θηλυκό και συνάμα πολύ περήφανο σ' αυτή την πόλη. Η Αθήνα μοιάζει με βασίλισσα που περιμένει ψυχρά τον σεβάσμιο χαιρετισμό μας, ενώ ανεπαίσθητα μας καλεί συνεχώς».

Ο Ζαν Κοκτώ (1889-1963) που ήρθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το Μάρτιο του '36, στο Ημερολόγιό του παρατηρεί: «Στην Αθήνα όλα έλκονται προς τα πάνω, πάλλονται, εφοδιασμένα με φτερά. Πρέπει να κόψεις τα φτερά των αγαλμάτων, όπως έκαναν οι Έλληνες στο άγαλμα της Νίκης, για να τα εμποδίσεις να πετάξουν», ενώ ο Καμίγ Μωκλαίρ, δυο χρόνια ενωρίτερα, στο ταξίδι του (1934), έχει εντυπωσιαστεί από τους αθηναϊκούς δρόμους. Κοιτώντας από το παράθυρο τους διαβάτες, γράφει: «Ο αθηναϊκός δρόμος είναι ένα λουλούδισμα από ανοιχτόχρωμα κοστούμια, φορεμένα με χάρη από σβέλτους, ευγενικούς και γελαστούς νέους. Τα φορέματα των γυναικών επιτρέπουν διακριτικά να μαντέψεις τα σώματα. Κάθε τόσο, ανάμεσα στις γκρίζες ρεπούμπλικες και στα ψαθάκια εμφανίζονται αποικιακές κάσκες, γιατί είμαστε στην Εγγύς Ανατολή και η ζέστη είναι ξερή και υγιεινή αλλά μεγάλη. Στους ανοιχτούς τόνους προστίθεται η μαύρη βελούδινη πινελιά ενός σοβαρού γενειοφόρου παπά με το κατάμαυρο καλυμμαύκι του ή το ζωηρόχρωμο χρυσοκέντητο γιλέκο και το κατακόκκινο φέσι ενός εύζωνα που καμαρώνει για την κατάλευκη φουστανέλα του και τις φούντες που στολίζουν τις άκρες των τσαρουχιών του». Ο ίδιος, πιο κάτω, συμπληρώνει: «Μου αρέσει αυτό το πλήθος που μεθάει από ήλιο, που μοιάζει να δηλώνει τη θέλησή του για χαρά πέρα απ' όλα τα βάσανα και τις δοκιμασίες».

Πολλά άλλαξαν από εκείνα τα χρόνια στην Αθήνα. Μεσολάβησαν άλλωστε διάφορα γεγονότα, που δεν μπορούσαν να αφήσουν ασημάδευτο το πρόσωπό της. Συνήθειες ξεθώριασαν, ορισμένες διατηρήθηκαν εις πείσμα των καιρών, εμφανίστηκαν εν τω μεταξύ νέα γνωρίσματα της πόλης και νέες γενιές εμπλούτισαν το αίμα της.

Πολυάνθρωπη πόλη σήμερα η Αθήνα, διακρίνεται, καθώς απλώνεται, για την πυκνότητα και την έκταση που καταλαμβάνει. Ζει, αγκαλιάζοντας τους ιστορημένους της λόφους (Αρδηττού, Στρέφη, Τουρκοβουνίων, Λυκαβηττού), που την κάνουν να ξεχωρίζει, προστατευμένη από τα γύρω της βουνά (Υμηττού, Πάρνηθας, Πεντέλης), φτάνοντας μέχρι τη θάλασσα. Η ιστορία της είναι πολυεπίπεδη, ιδιότυπη, περιπετειώδης και γοητευτική, που τη διατρέχει κανείς μέσα στα χρόνια, καθώς είναι αποτυπωμένη στο αττικό της χώμα, το λεπτόγεων. Διακρίνεται κάτω από τις ρίζες των δέντρων και του λόγου. Είναι χαραγμένη πάνω στα μνημεία, στα εκθέματα των Μουσείων κι άλλοτε στις σπασμένες πέτρες, τις χορταριασμένες. Αυτή την ιστορία τη διακρίνεις πίσω από τα χαλάσματα των τοίχων, στη δροσιά που έχουν τα ξέφωτα, πάνω στα διάσπαρτα εκκλησάκια που έχει η Αθήνα, στους δρόμους της και στις σκιερές γωνιές της. Τη συναντάς σε κάθε βήμα, από τις αντηχήσεις των θρύλων μέχρι τα απροσδόκητα συνταιριάσματα μιας ζωής διαχρονικής.

Λένε πως η Αθήνα έχει σφραγιστεί από το παρελθόν της και από τους τρόπους που σε κάθε εποχή αυτό ερμηνεύθηκε. Ούτως ή άλλως, πρόκειται για ένα πολυκύμαντο παρελθόν, που έκανε την Αθήνα ξακουστή για τα επιτεύγματά της, αλλά και για τις καταστροφές που υπέστη κατά καιρούς. Είναι μια πόλη που δίδαξε σε μια σειρά από γενιές τις αξίες του ατόμου, της ελευθερίας, της δημοκρατίας και του πολιτισμού. Σ' αυτόν εδώ τον τόπο γεννήθηκε ο διάλογος, αναπτύχθηκε ο φιλοσοφικός στοχασμός, έγινε σεβαστή η ισηγορία και η ισονομία των πολιτών, καλλιεργήθηκε το συναίσθημα και κυρίως το τίμημα της ευθύνης, μαζί με τη γενναία ανάληψη πολιτειακών καθηκόντων. Στην Αθήνα γεννήθηκαν οι έννοιες του ήθους, της εργατικότητας, της σωφροσύνης, του μέτρου, της αρμονίας και της καλαισθησίας, μαζί με τις ιδέες για δικαιοσύνη και αρετή. Σ' αυτόν εδώ τον τόπο, τον μικρό και θαυμαστό, στοχάστηκαν και ρητόρευσαν άνθρωποι που ήξεραν να αγωνίζονται για την πατρίδα τους και να θυσιάζονται για τα ιδανικά της. Ήταν οι ίδιοι άνθρωποι που διοίκησαν

την πόλη τους και φιλοτέχνησαν μοναδικής σύλληψης έργα, τίμησαν θεούς και αναλώθηκαν για το δημόσιο συμφέρον. Ήταν οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι που αυτοσαρκάστηκαν και εξοστρακίστηκαν, γέννησαν τραγωδίες και κωμωδίες για τη ζωή και τους μύθους της. Κι όταν η πόλη τους γκρεμιζόταν μετά από δεινά, εκείνοι την ξανάχτιζαν, τη συμπλήρωναν και την τροποποιούσαν. Το σημαντικό είναι πως δεν την εγκατέλειψαν ποτέ, διατηρώντας με την επιμονή τους και παρά τα γυρίσματα των καιρών, τη συνεχή παρουσία της Αθήνας στην ιστορία.

Όπου κι αν σκάψει κανείς θα βρει μαρτυρίες, λείψανα και παλαιά έως αρχέγονα αποτυπώματα. Όπου κι αν στρέψει το βλέμμα του, θα αντικρίσει πειστήρια όλων των περιόδων και των ρυθμών να συμβιώνουν παράδοξα, μέσα στη σκακιέρα των καινούργιων τους κάθε φορά ισορροπιών, σαν το χθες να μη γίνεται ποτέ τόσο μακρινό και σαν το αύριο να μη δύναται να λησμονήσει τις φωνές και τα βήματα όσων πέρασαν από την Αθήνα και δεν μπορούν να ξεθωριάσουν απ' τα κατάβαθα της μνήμης της.

Η Αθήνα συνομιλεί με τις χάρες και τα πάθη της, μέσα από τις διάφορες περιοχές και τις ξεχωριστές γειτονιές της. Η πόλη μεταδίδει την αίσθηση μιας εσωτερικής συνομιλίας, που προέρχεται από τα γνωρίσματά της, όπως ακριβώς συνέβαινε παλαιότερα, όταν με περισσή επαφή συνομιλούσαν και οι θεοί της, παίρνοντας μέρος στα πάθη τα ανθρώπινα και στους λυτρωμούς, καθώς τους βλέπουμε παρόντες να ανακατεύονται στις έριδες, στις μάχες και στις τελετές, χωρίς να λείπουν από τις περιπέτειες και από τους έρωτες.

Κυρίως η θεά Αθηνά, που την παρακολουθούμε να πρωτοστατεί σ' αυτή την πόλη. Ήταν άλλωστε εκείνη που αγωνίστηκε σκληρά για να κατακτήσει αυτόν τον τόπο κι έκτοτε τον προστατεύει από κάθε επιβουλή. Ψηλά, στην Ακρόπολη και στο χρυσελεφάντινο Φειδιακό άγαλμά της, καμάρωνε παλιά αγέρωχη, λάμποντας μέχρι το Σούνιο, αλλ' αυτό ουδέποτε την εμπόδισε να παίρνει μέρος στα καθημερινά, εμπλεκόμενη στους άθλους πότε του Ηρακλή και πότε του Θησέα, στέλνοντας βοήθεια στον Περσέα και στον Ιάσονα, χωρίς να εγκαταλείπει στις δοκιμασίες του τον Οδυσσέα, έως να του χαρίσει αίσια έκβαση.

Θα μπορούσε άραγε να φανταστεί κανείς την παντοδύναμη αυτή θεότητα, που εξουσίαζε πολλά από τα γήινα, να παρουσιάζεται στην πλάση ως ένα αδύναμο, φυσιολογικό βρέφος; Ούτε για μας θα ήταν εύκολο, ούτε καθώς φαίνεται για τους αρχαίους μας προγόνους, που δημιούργησαν για τη γέννησή της έναν μύθο. Έναν μύθο που υποδήλωνε το άχρονο της παρουσίας της και ταυτόχρονα την ώριμη σοφία της. Σύμφωνα λοιπόν με το μύθο, η θεά Αθηνά, κόρη του Δία, γεννήθηκε από το κεφάλι του. Ο ανορθόδοξος αυτός τρόπος οφείλεται στον πατέρα της που φοβήθηκε μήπως η έγκυος σύζυγός του Μήτις (σωφροσύνη), μπορούσε να γεννήσει απόγονο που σαν μεγάλωνε θα του έπαιρνε την εξουσία. Έτσι ο Ολύμπιος θεός, προκειμένου να διατηρήσει την κυριαρχία του, αποφάσισε να καταπιεί τη γυναίκα του, ελέγχοντας με τη δική του πλέον βούληση τη γέννα κι αποφεύγοντας, κυρίως, τη μελλοντική απειλή. Την ώρα του τοκετού την κατάλαβε ο Δίας από έναν φοβερό πονοκέφαλο, απ' τον οποίο ο Ήφαιστος θέλοντας να τον απαλλάξει άνοιξε με το τσεκούρι το κεφάλι του θεού πατέρα. Τότε, μας αναφέρει ο 28ος Ομηρικός ύμνος αλλά και ο Ησίοδος, ξεπήδησε η θεά οπλισμένη, κραδαίνοντας το δόρυ της, ως Παλλάς (από το ρήμα πάλλω), ενώ στο δεξί της χέρι κρατούσε ένα κλαδί ελιάς. Έτσι μας απεικονίζει τη σκηνή της γέννησής της ένας ανάγλυφος κυκλαδικός πίθος (680-670 π.Χ.) αλλά και μια μελανόμορφη τριποδική πυξίδα του 570 π.Χ. από την Θήβα, που σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου. Ένα άλλο πάλι χάλκινο ειδώλιο της Αθηνάς (450 π.Χ.) που βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, την παριστάνει να κρατά στο δεξί χέρι της το σύμβολό της, την κουκουβάγια (γλαύκα), γνωστοποιώντας μας πως η θεά είχε την ικανότητα να βλέπει διορατικά μέσα από τα σκοτάδια όσα οι άνθρωποι αδυνατούσαν να δουν.

Οι ρίζες λατρείας της θεάς Αθηνάς χάνονται στα χρόνια της προϊστορίας όπου ταυτίζεται με την κρητομυκηναϊκή Αθηνά Δέσποινα (Πότνια), όπως μας έχει παραδοθεί η παλαιά ονομασία της [A-ta-na-po-ti-ni-ja]. Ήταν θεά που αγαπούσε την βλάστηση, σχετιζόμενη μάλιστα με τον Εριχθόνιο-Ερεχθέα στην αρχαία Αθήνα, τον μικρό εκείνο θεό που θεωρούσε παιδί της, γιατί ερωτευμένος μαζί της καθώς ήταν ο Ήφαιστος και επιδιώκοντας μάταια να την κατακτήσει, έριξε το σπέρμα του πόθου του στη γη, απ' όπου ξεφύτρωσε ο Ερεχθέας. Η θεά, τον σήκωσε μητρικά από τη γη και τον παρέδωσε μέσα σε κλειστό καλάθι στις θυγατέρες του Κέκροπος, για να τον αναθρέψουν στοργικά, στην Άγλαυρο, την Έρση και την Πάνδροσο, που μεταμορφώθηκαν από τότε σε πηγές θαλπωρής, υδάτων και δροσιάς.

Εκτός από την βλάστηση, η Αθηνά αν και Παρθένος, προστάτευε τη γονιμότητα, καθώς και τη μητρότητα. Η έννοια της γονιμότητας ήταν πλατιά και κάλυπτε εκτός από τους καρπούς της γης, την καλλιέργεια, την έμπνευση, τις ιδέες και τις πνευματικές ικανότητες των ανθρώπων, όπως και κάθε δεξιοτεχνική τους εργασία. Για το λόγο αυτό, η ίδια θεά φέρεται ως θεραπεύουσα όλα τα επαγγέλματα ανδρών και γυναικών: το γνέσιμο, το κέντημα, την υφαντική, αλλά και την αγγειοπλαστική, τη μεταλλοτεχνία, την υποδηματοποιία, την ευγενή άμιλλα (στον αθλητισμό) και τον πολιτισμό στις τέχνες. Προστατεύοντας κάθε συντεχνία, έπαιρνε και διαφορετικά επίθετα. Τη γνωρίζουμε π.χ. ως Αθηνά Εργάνη (φιλόπονη και εργατική) αλλά και ως Βουλαία Αθηνά, στην οποία ορκίζονταν οι Αθηναίοι βουλευτές, στα κλασικά χρόνια, επικαλούμενοι την ορθή της κρίση.

Παρ' όλο που εμφανίστηκε πάνοπλη στον κόσμο, η πολυμήχανη αυτή θεά, φορώντας την αιγίδα της (λάφυρο από τη νίκη της στη Γιγαντομαχία), κι ενώ δεν αμφισβητείται ο πολεμικός της χαρακτήρας, είναι εντούτοις διαπιστωμένο πως δεν την ευχαριστούσαν οι αιματηρές συγκρούσεις (όπως π.χ. τον αδελφό της Άρη, στο Ολυμπιακό Πάνθεο). Συνετή και ευρηματική, επέλεγε πάντα στρατηγικές μεθόδους για να λύνει τις αντιπαραθέσεις ή τα αδιέξοδα. Είναι γνωστό άλλωστε πως με στρατηγική νίκησε, πρώτη εκείνη, τον Ποσειδώνα, αντιπροσφέροντας στα δώρα του την ειρηνική καλλιέργεια της ελιάς, που φύτρωσε κοντά στον αρχαϊκό της ναό και για πολλά χρόνια την έδειχναν με θαυμασμό οι αρχαίοι Αθηναίοι. Ήταν επίσης εκείνη που, παίρνοντας το μέρος των Αχαιών στον Τρωικό Πόλεμο, ενέπνευσε τη δημιουργία του Δούρειου Ίππου.

Με το θεό των υδάτων Ποσειδώνα η διαφορά τους ήταν πως εκείνος μεν όριζε το υγρό στοιχείο, αλλά η Αθηνά ήταν εκείνη που ευνοούσε την τέχνη επιβίωσης και σωτηρίας από το υγρό στοιχείο, καθώς η φράση «συν Αθηνά και χείρα κίνει» δεν έμεινε τυχαία. Οι κυματισμοί των υδάτων (των πηγών και της θάλασσας), παρομοιάζονταν με τη μορφή του ίππου και ενδεικτική σχετικά είναι η ετυμολογία του Πήγασου, του φτερωτού μυθικού αλόγου που ευρηματικά βγήκε από τα νερά, ταξιδεύοντας προς τον ήλιο (μεταμορφωτική υπέρβαση ορίων). Γι' αυτό και η Αθηνά συντρόφευε τον Πήγασο, προστατεύοντας παράλληλα τα πολεμικά άλογα, τα πλοία και τα άρματα. Λέγεται πως με την καθοδήγησή της ο Άργος ή ο Δαναός δημιούργησαν την πρώτη πεντηκόντορο και φυσικά οι Αθηναίοι της απέδιδαν επί πλέον και την τριήρη, λατρεύοντάς την και ως θεά της ναυσιπλοΐας, αφού εκείνη προηγουμένως τους είχε «σοφά» διδάξει να τιμούν τον νικημένο Ποσειδώνα μαζί με τον Εριχθόνιο, στο Ερέχθειο, δίπλα στο ναό της.

Στην πόλη της, ωστόσο, ήταν κατά βάση η εγγυήτρια των θέσφατων, η κηδεμών των Ανακτόρων, φροντίζοντας φυσικά για την ευδαιμονία των οικογενειών και των οικισμών που περιέβαλαν τα ιερά της. Σ' αυτά οι Αθηναίοι την επικαλούνταν και την δόξαζαν με γιορτές και με λατρείες, αφήνοντας τις προσφορές τους ή κάνοντας θυσίες κατά την ολοκλήρωση της κάθε τελετουργίας. Άλλωστε, η θρησκευτική τους δραστηριότητα ήταν συνδεδεμένη άρρηκτα με την κοινωνική τους υπόσταση.

Για το πόσο ουσιαστική ήταν η θέση της θεάς στην πόλη-κράτος των Αθηναίων, φαίνεται από τις γιορτές Συνοίκια και ιδιαιτέρως από τα Παναθήναια. Τα Συνοίκια γιορτάζονταν εις ανάμνηση του Συνοικισμού του Θησέα, όταν με την παραίνεση της Αθηνάς ένωσε τους μικρούς οικισμούς της Αττικής σε μια πόλη, την Αθήνα (εξ ού και Αθήναι). Όσο για τα Παναθήναια, αυτά καθιερωμένα, τα μεν ετήσια (Μικρά) από τον Σόλωνα, τα δε Μεγάλα (κάθε τετραετία) από τον Πεισίστρατο, είχαν ξακουστή λαμπρότητα και πανηγυρικό χαρακτήρα, ο οποίος τονίστηκε ακόμη περισσότερο στον 5ο π.Χ. αιώνα, όταν οι συγκεκριμένες γιορτές είχαν πλέον συμπεριλάβει και μια πολιτική χροιά, προκειμένου να υπογραμμισθεί εμφανώς, αλλά και να αναδειχθεί ιδιαιτέρως η ηγετική φυσιογνωμία της Αθήνας σε όλο τον ελληνικό χώρο.

ΙΙ. ΟΙ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Εκτός από τους θεούς, φαίνεται πως για την ιστορία ίδρυσης μιας πόλης χρειάζονται και οι άθλοι ενός ήρωα. Για την Αθήνα αυτός ο ήρωας ήταν ο Θησέας, με κατορθώματα που σχεδιάστηκαν για να συναγωνιστούν τους άθλους του Ηρακλή. Κατά πάσαν πιθανότητα, μάλιστα, πρέπει οι άθλοι του Θησέα να αποτελούσαν άλλοτε το θέμα ενός επικού ποιήματος, που όμως δεν σώθηκε, αλλά τη μορφή του ήρωα εκείνου τη διέσωσε η τέχνη των αγγείων και των αναγλύφων. Πάντως, στην εποχή που αντιστοιχεί περίπου στα θρυλούμενα των άθλων του, η Αθήνα προετοιμάζει το Μυκηναϊκό της

τότε Ανάκτορο, στο βράχο της Ακρόπολης. Υπήρχε όμως και παλαιότερα ζωή σ' αυτή την πόλη, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα, που ανάγονται ήδη στα νεολιθικά χρόνια.

Από θραύσματα αγγείων, από άλλα αγγεία που βρέθηκαν σε πολύ καλύτερη κατάσταση, από τα υλικά και εργαλεία, από τα ερείπια σπιτιών και τάφων, συμπεραίνουμε πως πολύ πρώιμα, εκεί γύρω στα τέλη της τέταρτης χιλιετίας π.Χ. κατοικήθηκε αραιά η Ακρόπολη, αλλά και αρκετά σημεία της αρχαίας Αγοράς. Οι πρώτοι Αθηναίοι ήταν γεωργοί, κτηνοτρόφοι και ψαράδες, με οικισμούς που έφταναν κοντά στη θάλασσα. Καλλιεργούσαν κυρίως τη γη που τους έδινε λίγο σιτάρι, περισσότερο κριθάρι και πολλές ελιές, που τις μάζευαν από τις τέσσερις πεδιάδες του λεκανοπεδίου: της Αθήνας, της Ελευσίνας, των Μεσογείων και του Μαραθώνα. Είχαν επίσης συκιές, λαχανόκηπους και μελίσσια στον Υμηττό, μένοντας οι ίδιοι σε μικρά σπίτια που τα έχτιζαν με πέτρινα θεμέλια και με πλίνθους. Σε ένα από αυτά μάλιστα, (πίσω από τη Στοά του Ευμένους), σώθηκε και η εστία του. Το νερό οι πρώτοι εκείνοι Αθηναίοι το προμηθεύονταν από την πηγή του Ασκληπιείου και από την Εμπεδώ, που ήταν και οι δύο πάνω στον Ιερό Βράχο, αλλά και από τα πηγάδια που άνοιγαν σύμφωνα με τις ανάγκες τους. Λάτρευαν ήδη τη θεά της γονιμότητας και οι παλαιοί αυτοί διάσπαρτοι οικισμοί τους ήταν ανοχύρωτοι.

Στην εποχή του Χαλκού (3η χιλιετία) ο πληθυσμός της Αθήνας αυξάνεται. Χτίζουν τα σπίτια τους προς το λόφο του Φιλοπάππου, προς τον Ιλισσό και πέρα από το Ολυμπιείο, ενώ ο οικισμός της Ακρόπολης πυκνώνει γεμίζοντας την αρχαία Αγορά και φτάνοντας μέχρι και τον Κεραμεικό. Ανοίγονται επίσης εμπορικοί δρόμοι επικοινωνίας με την Κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Όσο για τα καράβια των Αθηναίων, εκείνα ταξιδεύουν μέχρι την Αίγινα, τις Κυκλάδες κι ακόμη μακρύτερα.

Η μορφολογία του εδάφους της Αττικής, επέβαλε τη συγκρότηση ανεξάρτητων «βασιλείων» όπως ήταν π.χ. ο Μαραθώνας, η Επακρία, η Δεκέλεια, η Βραυρώνα κ.λπ. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν το υψηλό βιοτικό επίπεδο όλων αυτών των «βασιλείων», τον 13ο π.Χ. αιώνα, γι' αυτό πρέπει να προηγήθηκαν πολλοί αγώνες επικράτησης ανάμεσα στους τοπάρχες μέχρι την απόφασή τους να συνενωθούν, υπό τον Άρχοντα της Αθήνας. Αυτό απηχούν οι άθλοι του Θησέα, του οποίου η δράση χρονολογείται λίγο πριν από την οικοδόμηση του Μυκηναϊκού Ανακτόρου στον Ιερό Βράχο. Το Ανάκτορο εκείνο περιστοιχιζόταν από τις κατοικίες αξιωματούχων και ιερέων, ενώ τον ίδιο τον Βράχο περιέβαλλε ένα πανίσχυρο τείχος που ο μύθος το αποδίδει στους Κύκλωπες, μαζί με ένα άλλο χαμηλότερο, το λεγόμενο Πελαργικό, εκεί όπου προσέτρεχαν, σε περιπτώσεις κινδύνου, οι Αθηναίοι για να σωθούν.

Το Πάριο Χρονικό, μια πολύτιμη για τις χρονολογήσεις μαρμάρινη πλάκα, που βρέθηκε στην Πάρο το 1626 και σήμερα βρίσκεται στην Οξφόρδη, αναφέρει σημαντικά γεγονότα που συνέβησαν στην Αττική. Αρχίζει με τον μυθικό και φιδόμορφο Κέκροπα, τον μέχρι τότε κληρονομικό βασιλιά της Αθήνας, που τον τοποθετεί στον 16ο π.Χ. αιώνα. Μεσολαβεί ο Θησέας και ο κληρονομικός θεσμός της βασιλείας φτάνει στον Κόδρο, που προερχόταν από την Πύλο. Ήταν ο βασιλιάς που διωγμένος από τους Δωριείς έφερε ενδεχομένως μαζί του τη λατρεία της κουκουβάγιας (από το Ανάκτορο του Νέστορος) κι από τότε το «σοφό πουλί» ταυτίστηκε με την Αθηνά, στην λατρεία της Ακρόπολης. Ο Κόδρος, υπακούοντας σε δελφικό χρησμό, θυσιάστηκε για τη σωτηρία της Αθήνας και από τότε οι πολίτες της, τιμώντας τη μνήμη του, αποφάσισαν να έχουν αιρετούς βασιλείς.

Με το θεσμό του Συνοικισμού και την ένωση των δήμων της Αττικής, διατηρήθηκαν τα πατριαρχικά γένη των αρίστων που τα διοικούσαν, ενώ κάθε φρατρία (αδελφότητα) κράτησε τα ήθη και έθιμά της. Ωστόσο, όλοι μαζί αποφάσιζαν να εκλέγουν το Βασιλιά τους (που ήταν και Αρχιερέας), τον Πολέμαρχο και τον Άρχοντα, που ήταν ανώτερος όλων. Το φυλετικό δίκαιο ήταν ενούτοις ισχυρό, με αυστηρές τιμωρίες για τους παραβάτες, γι' αυτό και οι νόμοι του Δράκοντα λεγόταν πως είχαν γραφτεί με αίμα.

Στα μέσα του 7ου π.Χ. αιώνα εμφανίζεται ο έμπειρος και πολυταξιδευμένος νομοθέτης Σόλων, ο οποίος, παρ' όλο που καταγόταν από πλούσια οικογένεια, αποφάσισε να αλλάξει τις νοοτροπίες της παραδοσιακής φυλετικής αριστοκρατίας, εισηγούμενος ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους φτωχούς και τους δούλους, σύμφωνα με πληροφορίες που αντλούμε από τον Αριστοτέλη. Ο Σόλων (ένας από τους Επτά Σοφούς της αρχαιότητας), κατήργησε τη δουλοπαροικία και έκανε υποχρεωτική την εργασία. Στηριζόμενος μάλιστα στη νέα εισοδηματική του πολιτική, παραμέρισε την προηγούμενή του κοινωνική διαίρεση [που ήταν οι Γελέοντες (ευγενείς), οι Όπλιτες (στρατιωτικοί), οι Αργαδείς (εργάτες), οι Αιγικορείς (βοσκοί)], χωρίζοντας τους Αθηναίους σε τέσσερις τάξεις, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση. Έτσι δημιούργησε τους Πεντακο-

σιομέδιμνους, τους Ιππείς, τους Ζευγίτες (μικροκτηματίες) και τους Θήτες (εργάτες). Μόνον οι πρώτοι είχαν τότε δικαίωμα να εκλέγονται Άρχοντες και να αναλαμβάνουν αξιώματα, στηριζόμενοι όμως στις ψήφους των τριών τάξεων, εκτός από τους Θήτες. Οι Θήτες μπορεί να μην είχαν τέτοια προνόμια, είχαν όμως απαλλαγεί από τη φορολογία και μπορούσαν να ψηφίζουν για τα χαμηλά αξιώματα.

III. ΠΡΟΟΙΜΙΟ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τον 6ο π.Χ. αιώνα στην Αθήνα βρίσκουμε εξελιγμένες τις καινοτομίες του Σόλωνα. Το πολίτευμα διαμορφώνεται από τρεις ομάδες οικονομικών ενδιαφερόντων και γεωγραφικού συνασπισμού. Τις ομάδες αποτελούν οι Πεδινοί (αριστοκράτες, γαιοκτήμονες), οι Παράλιοι (έμποροι, ναυτικοί), και οι πολυάριθμοι Διάκριοι (βοσκοί, αγρότες, απελεύθεροι δούλοι). Ο τύραννος Πεισίστρατος, στους τελευταίους κυρίως βασίστηκε για να ανέβει στην εξουσία, φροντίζοντας παράλληλα να κολακεύσει αριστοκράτες και ιερατείο. Έχτισε μεγαλοπρεπείς ναούς, έδωσε επισημότητα στα Παναθήναια, οργάνωσε λαϊκές γιορτές και τελετές, όπου μπορούσε να συμμετέχει όλος ο κόσμος (εκεί δεν φαίνονταν οι κοινωνικές διακρίσεις), ενισχύοντας παράλληλα τις Τέχνες και τα Γράμματα. Καθώς η Αθήνα υπέφερε από λειψυδρία, δημιούργησε σημαντικά αρδευτικά έργα, άνοιξε επίσης καινούργιους δρόμους, έφτιαξε κρήνες και εξωράισε ποικιλοτρόπως την πόλη. Στα χρόνια του (ή στα χρόνια των γιων του), εμφανίζεται και το πρώτο κερματόμορφο νόμισμα της Αθήνας, με την παράσταση της πολιούχου θεάς Αθηνάς από τη μια πλευρά και την κουκουβάγια από την άλλη. Ήταν οι λεγόμενες γλαύκες που γνώρισαν για πέντε αιώνες πρωτοφανή διάδοση, ταξιδεύοντας μέχρι πολύ μακριά, στην Αίγυπτο, στην Ασία, στην Κυρήνη, στην νότια Ιταλία και Σικελία. Ένα προϊδέασμα μάλιστα του σημερινού euro έγιναν οι γλαύκες κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα, όταν η Αθηναϊκή Δημοκρατία τις επέβαλε στις συναλλαγές των συμμάχων της, ως αναγνώριση της ηγεμονικής της θέσης στην ομοσπονδία «κρατών» που δημιούργησε. Ο Πεισίστρατος όμως δεν ευτύχησε από τα παιδιά του, τον Ιππία και τον Ίππαρχο, που επέβαλαν με τρομοκρατία μια ανελέητη φορολογία. Γι' αυτό, οι Αθηναίοι, τους τυραννοκτόνους Αρμόδιο και Αριστογείτονα, που τους απάλλαξαν απ' την πραγματική εκείνη τυραννία, τους τίμησαν με αγάλματα στην Αγορά.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία ωστόσο δεν προέκυψε ξαφνικά, ούτε ήταν ένας ο ιδιοφυής εφευρέτης της. Πολλά οφείλονται στον Κλεισθένη που βρήκε την Αθήνα, μετά την πτώση της τυραννίας, διαμορφωμένη σε δύο «κόμματα», στους Ολιγαρχικούς (γαιοκτήμονες) και στους Δημοκρατικούς (εμπόρους). Έτσι κι αλλιώς όμως, οι παλιές ισχυρές οικογένειες ήταν εκείνες που τροφοδοτούσαν και τις δύο ομάδες με αρχηγούς. Ο Κλεισθένης, παρ' όλο που καταγόταν από την αριστοκρατία, διέλυσε τη δύναμη των φατριών της. Διαίρεσε την Αττική σε τρεις περιοχές και τριάντα αυτόνομους δήμους. Έτσι δημιούργησε δέκα δήμους στο κέντρο της Αθήνας, δέκα στα παράλιά της και δέκα στα ορεινά. Κατόπιν ανακάτεψε τον πληθυσμό, δημιουργώντας με κλήρο τις τριττύες, δηλαδή κληρωνόταν στην τύχη ένας δήμος από κάθε περιοχή, προκειμένου το αποτέλεσμα της κλήρωσης να σχηματίσει δέκα νέες ομάδες, που οι δημότες τους μπορούσαν να προέρχονται και από τα τρία διαφορετικά σημεία της Αττικής. Τα μέλη των δέκα αυτών νέων φυλών, δεν είχαν καμμιά απολύτως συγγένεια αίματος, ούτε το ίδιο επάγγελμα, ούτε είχαν κανένα κοινό υλικό συμφέρον για να μπορούν εύκολα να συνασπισθούν με ιδιοτελείς σκοπούς. Οι δέκα φυλές κλήρωναν για τη Βουλή των Πεντακοσίων, από πενήντα αντιπροσώπους η καθεμιά, όπως επίσης και από έναν Στρατηγό για το Συμβούλιο των Δέκα, απ' όπου με αξιοκρατικό τρόπο εκλεγόταν ο Πολέμαρχος. Η μεγάλη καινοτομία του Κλεισθένη όμως ήταν η Εκκλησία του Δήμου, όπου εκεί ψήφιζαν όλοι οι ενήλικες Αθηναίοι για κάθε σημαντικό ζήτημα. Από την Εκκλησία του Δήμου μάλιστα θεσπίστηκε και ο βουλευτικός όρκος (500 π.Χ.) προς τη Βουλαία Αθηνά, αλλά και ο εξοστρακισμός (508 π.Χ.), που άρχισε να ισχύει από το 488 π.Χ. Ο εξοστρακισμός ήταν η εσωτερική άμυνα της Δημοκρατίας. Προστάτευε το πολίτευμα από την αλαζονεία, την κατάχρηση εξουσίας ή δημοσίου χρήματος και φυσικά από την τυραννική διοίκηση.

Το πολίτευμα του Κλεισθένη βοήθησε πολλούς ανθρώπους να υπηρετήσουν σε διάφορα αξιώματα. Δεν έλειψαν ασφαλώς οι έριδες και οι διαμάχες. Ούτε ήταν δυνατό να εφησυχάσει κανείς τις γειτονικές πόλεις που ένιωθαν ν' απειλούνται πλέον από τις τυχόν επιρροές που μπορούσαν να ασκηθούν, τροποποιώντας τα δικά τους κεκτημένα. Ακόμη μεγαλύτερη, όμως, απειλή ήταν ο φανερός επεκτατισμός

των Περσών. Οι δυνατότητες εσωτερικής ευελιξίας του αθηναϊκού πολιτεύματος έφεραν τότε στα πράγματα τον Θεμιστοκλή, έναν ταπεινής καταγωγής διορατικό άνθρωπο, που διέκρινε τη μεγάλη σημασία της θάλασσας. Ο Πλούταρχος μάλιστα σχολιάζει πως η ναυτική δύναμη ήταν εκείνη που δημιούργησε τη ραχοκοκκαλιά της Δημοκρατίας, γιατί οι αγροτικές κοινωνίες είχαν ενδόμυχο φόβο προς τις αλλαγές και στρέφονταν, για ασφάλεια, στους Ολιγαρχικούς.

Ο Θεμιστοκλής έπεισε τους Αθηναίους να παραιτηθούν για έναν χρόνο από τα κέρδη των ορυχείων αργύρου στο Λαύριο και με τα χρήματα αυτά ναυπήγησε πλοία, επανδρώνοντάς τα μάλιστα με τους Θήτες (ελεύθερους πολίτες από τις φτωχότερες όμως τάξεις). Ήταν η πρώτη φορά που οι Θήτες αναλάμβαναν έναν τόσο σημαντικό δημόσιο ρόλο, κωπηλατώντας τις αθηναϊκές τριήρεις και αγωνιζόμενοι ισότιμα με όλους τους άλλους πολίτες, ενάντια στους Πέρσες. Με τη νίκη στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.) χάθηκαν και οι τελευταίες αντιστάσεις της αριστοκρατίας προς αυτούς, με παράλληλη την σταδιακή αλλά ισχυρή πλέον στερέωση του Δημοκρατικού πολιτεύματος. Αν σκεφτεί όμως κανείς, από τα χρόνια του Σόλωνα μέχρι τα χρόνια του Περικλή που ακολούθησαν, είχε ήδη διανυθεί ένας και πλέον αιώνας τροποποιήσεων και αναπροσαρμογών.

Παροιμιώδη είναι τα λόγια του Περικλή, που στον 5ο π.Χ. αιώνα ολοκλήρωσε τις κατακτήσεις της Δημοκρατίας, θυμίζοντας στους συμπολίτες του το διαρκές χρέος που οφείλουν απέναντι στην ελεύθερη πόλη. Την πόλη που τους παρέδωσαν οι πατέρες τους κι έχουν καθήκον να την προασπίζουν με κάθε τίμημα. Έχουν ένα πολίτευμα, τους τονίζει, που δεν έχει ανάγκη να ξεσηκώνει νόμους από άλλους, αλλά να γίνεται υπόδειγμα για εκείνους. Τους θυμίζει πως για την καλή λειτουργία της Δημοκρατίας πρέπει όλοι να συμμετέχουν, για να μπορούν να απολαμβάνουν τα αγαθά της. Η αδιαφορία είναι αξιοκατάκριτη, γιατί με την τόλμη, συμπληρώνει, άνοιξαν οι δρόμοι της Αθήνας σε στεριά και θάλασσα, κάνοντας την πόλη ένα σχολείο για όλη την Ελλάδα. Ο Περικλής φροντίζει να τους επισημάνει πως πρέπει να ασχολούνται με το ωραίο, την τέχνη, τα γράμματα και τη φιλοσοφία, ζώντας όχι ασυναίσθητα και μαλθακά, χάρη στην άνεση που προσφέρει η Δημοκρατία, αλλά να είναι πάντοτε σε ετοιμότητα και εγρήγορση, για να μπορούν να εμβαθύνουν στις αξίες της. Τις αξίες που οφείλουν να συνοδεύουν με ανυπέρβλητο το αίσθημα της τιμής, που πρέπει να τους διακρίνει, ολοκληρώνοντας ο σπουδαίος αυτός πολιτικός το συλλογισμό του, με τη φράση ανδρών επιφανών πάσα γη τάφος. Και οι Αθηναίοι καταλαβαίνουν από τα λόγια του πως η Δημοκρατία είναι εσωτερική παρακαταθήκη του καθενός που την ενστερνίζεται και τη μεταφέρει παντού, όπου κι αν αγωνίζεται και θυσιάζεται για τα ιδανικά της. Ο Περικλής χαρακτηρίστηκε από τον Θουκυδίδη ως «ο πρώτος μεταξύ ίσων πολίτης», αλλά κυρίως από το λαό του, που με αδιάλειπτη ετήσια επανεκλογή τον εμπιστεύτηκε από το 443 μέχρι το 429, αναθέτοντάς του τις τύχες της αγαπημένης του πόλης, με τις οποίες εκείνος ταυτίστηκε, προλαβαίνοντας να της προσφέρει εν τέλει, και παρά το όποιο κόστος, του Πελοποννησιακού πολέμου, ασύγκριτη δόξα.

VI. Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΚΙΒΩΤΟΣ

Όταν το 682 π.Χ. καταργήθηκε η βασιλεία, στο βράχο της Ακρόπολης δεν έμεναν παρά μόνον τα ιερά και οι βωμοί. Ο χώρος δόθηκε αποκλειστικά στη λατρεία (εκτός από το σύντομο διάλειμμα της Τυραννίας του Πεισίστρατου και των γιών του). Όταν έφτασαν οι Πέρσες κατέστρεψαν ό,τι βρήκαν μπροστά τους, αφήνοντας ερείπια και στάχτες. Μετά τη νίκη στην Σαλαμίνα και στις Πλαταιές, οι Αθηναίοι ξεκίνησαν την αποκατάσταση, με πρώτα τα όσια και τα ιερά τους, όπως ήταν φυσικό, από την Ακρόπολη δηλαδή, που ήταν η κορωνίδα της πόλης τους.

Σήμερα, σαν ανέβει κανείς στην Ακρόπολη, αντικρίζει μια μεγάλη κιβωτό που περιλαμβάνει όλες τις φάσεις και τα στάδια της αθηναϊκής ιστορίας, από τα λείψανα των προϊστορικών χρόνων, μέχρι τις μαρτυρίες της Τουρκοκρατίας. Είναι διάσπαρτες και έκτυπες οι μνήμες, εκεί όπου πάτησαν και ακόμα πατούν εκατομμύρια άνθρωποι απ' όλη τη γη, προσκυνητές αυτού του λόφου για τον οποίο γράφτηκαν τόμοι επί τόμων. Η Ακρόπολη έγινε το υπόδειγμα, το σύμβολο, το σημείο αναφοράς, αλλά και το όνειρο ζωής για όσους τη θαύμασαν στα πέρατα της οικουμένης, όντας πρότυπο παγκόσμιο, στις περισσότερες από τις περιόδους και τις φάσεις του ουμανισμού. Ακέραια ή γκρεμισμένη, αφιερωμένη με τον Παρθενώνα της στην Αθηνά, κατόπιν στην «του Θεού Σοφίαν», ύστερα

στην Παναγία ή στον Προφήτη ως τζαμί, η Ακρόπολη πάντα συγκινεί και φέρνει ρίγη στην ψυχή. Ανάλογα ρίγη, ανάμεικτα όμως εκείνα με οργή, αισθάνθηκαν και οι Αθηναίοι, όταν αντίκρισαν τα ερείπια και αποκαΐδια από το πέρασμα των Περσών. Πρώτος ο Κίμων τότε, αποφάσισε να ισοπεδώσει τα κατεστραμμένα ιερά και ευλαβικά να ενταφιάσει τις «άγιες πέτρες», σαν να ήταν άψυχα κορμιά που πέσανε στη μάχη, μαζί με τους άλλους νεκρούς. Τοποθέτησε μάλιστα πολλές από αυτές τις πέτρες (όπως σπονδύλους από κίονες) στο νέο, οχυρωματικό τειχισμό του βράχου, προκειμένου να φαίνονται από την Κάτω Πόλη κομμάτια απ' τα μνημεία, θυμίζοντας έτσι στους Αθηναίους την πατρογονική τους ιστορία.

Κατόπιν χτίστηκαν περίλαμπροι ναοί πάνω στο Βράχο, που τις λεπτομερείς περιγραφές τους μας δίνει ο Παυσανίας (2ος μ.Χ. αιώνας) και παρ' ότι πέρασαν αιώνες με πολλές περιπέτειες για την Ακρόπολη, μένει έκθαμβος ο περιηγητής Κυριακός από την Αγκώνα, όταν το βλέμμα του συναντά (1436) τα αριστουργήματά της. Μέχρι και ο Εβλιά Τσελεμπή εντυπωσιάζεται (1641) από τα μνημεία, αλλά λίγα χρόνια αργότερα (1687) ο Βενετός Μοροζίνι ανατινάζει με τα κανόνια του τον Παρθενώνα, ενώ ακολουθούν στη συνέχεια οι ληστρικές επιδρομές των ευρωπαίων που κυνηγούν «θησαυρούς» για τις συλλογές τους.

Τα μεγαλοπρεπή Προπύλαια που εισάγουν στο χώρο της Ακρόπολης χτίστηκαν με σχέδια του αρχιτέκτονα Μνησικλή (437-432 π.Χ.). Στη βόρειά τους πτέρυγα, ένας άνετος χώρος, η Πινακοθήκη, στέγαζε ζωγραφικούς πίνακες, προσφέροντας μια ανάπαυλα στους προσκυνητές που ξεκουράζονταν από την άνοδο στο Βράχο. Στο νότιο μέρος, ακόμα, ορθώνεται ο ναός της Αθηνάς Νίκης ή Απτέρου Νίκης, όπου φυλασσόταν το ξόανο της θεάς. Η ζωφόρος αυτού του ναού εικονίζε τη Συνέλευση των θεών αλλά και τις μάχες των Αθηναίων ενάντια σε εχθρούς. Τμήματα της συγκεκριμένης ζωφόρου, μαζί με εκείνα του Παρθενώνα, βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο.

Ο Παρθενώνας δεσπόζει υποβλητικά στην κορυφή του Βράχου. Στηρίζεται στο πέτρινο θεμέλιο του Προπαρθενώνα που άρχισαν οι Αθηναίοι να χτίζουν μετά τη μάχη του Μαραθώνα (490 π.Χ.) και κάηκε μισοτελειωμένος από τους Πέρσες, το 480 π.Χ. Ο ναός είναι φτιαγμένος από πεντελικό μάρμαρο. Αρχιτέκτονές του θεωρούνται οι Ικτίνος και Καλλικράτης, που εργάστηκαν υπό την επίβλεψη του Φειδία, ο οποίος φιλοτέχνησε το γλυπτό διάκοσμο αλλά και το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου, στο εσωτερικό του οικοδομήματος. Το όντως εκπληκτικό αποτέλεσμα αυτού του οικοδομήματος οφείλεται στον εμπνευσμένο σχεδιασμό ιδέας και εκτέλεσης. Για την ολοκλήρωσή του εργάστηκαν με προσήλωση πολλές ειδικότητες και συνεργεία, δουλεύοντας νυχθημερόν κι έχοντας συμπαραστάτες ποιητές, ρήτορες, φιλοσόφους, μαθηματικούς, πολιτικούς, στρατηγούς και τον απλό κόσμο. Η αισθητική και η πνευματικότητα αυτού του μνημείου που συνδιαλέγεται με το φως και το χώρο, οφείλεται στα μορφολογικά και ρυθμικά του στοιχεία, στις διευθετήσεις των μοναδικών του παραστάσεων, στις αναλογίες και στους συσχετισμούς τους, στις δομές και στα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του ναού με τις ποικίλες εκλεπτύνσεις, οι οποίες φτάνουν στην τελειότητα, αν αναλογισθεί κανείς πως το πέτρινο αυτό κτίριο που το θαυμάζουμε, ελαφρύνει οπτικά το βάρος του χωρίς να χάνει την υφή της υλικότητάς του. Εκτός από τις 92 μετώπες του, όπου εικονίζονταν οι μυθικές μάχες (Γιγαντομαχία, Κενταυρομαχία, Αμαζονομαχία και Άλωση της Τροίας), στη ζωφόρο παριστάνονταν όλα τα στάδια της πομπής των Παναθηναίων (με τη συμμετοχή όλων των πολιτών) μέχρι την παράδοση του πέπλου και την παρακολούθηση της τελετουργίας από τους Ολύμπιους θεούς. Αν ο Παρθενώνας σχετίζεται άμεσα με τη Δημοκρατία, είναι γιατί πίσω από το πρώτο επίπεδο ανάγνωσης της πομπής διακρίνουμε, στη διαχρονική πλέον συμμετοχική παράταξη των Αθηναίων πολιτών, την προηγηθείσα διαίρεση στις τέσσερις φυλές και στις δέκα φυλές όπως ήταν στα χρόνια του Περικλή. Τόσο τα αετώματα του ναού (437-432 π.Χ.), που παρουσιάζουν τη γέννηση και τον αγώνα της Αθηνάς με τον Ποσειδώνα, όσο και η ζωφόρος, ενώνουν το μυθικό παρελθόν με την ιστορία της Αθήνας, τις μνήμες, τις σταδιακές κατακτήσεις και κυρίως τις παρακαταθήκες μέσα από τη δυναμική εξέλιξη της Δημοκρατίας.

Στο ιδιότυπο και κομψό Ερέχθειο (421-415 και 410-406 π.Χ.) οι Καρυάτιδες, οι αβρές αυτές κόρες, περίτρανα στηρίζουν τα πατροπαράδοτα θέσφατα της ζωής της Αθήνας. Οι πολίτες λάτρευαν εκεί τον Κέκροπα, τον ήρωα Βούτη, τον γιο επίσης της Αθηνάς Ερεχθέα, μαζί με τον Ποσειδώνα, καθώς εκείνοι έδειχναν με θαυμασμό το «χάσμα γης» από την τρίαινά του και την ελιά της θεάς, στον περίβολο του ναού. Στα χριστιανικά χρόνια το Ερέχθειο με τις κόρες του μετατράπηκε σε εκκλησία της Παναγίας, στη Φραγκοκρατία έγινε διοικητήριο και στην Τουρκοκρατία χαρέμι.

Τον 5ο αιώνα π.Χ. η ομορφιά του Παρθενώνα αποτελούσε μόνιμο αντικείμενο στις συζητήσεις των Αθηναίων. Ήταν άλλωστε μόνιμο θέμα για συγγραφείς και ρήτορες. Ο Δημοσθένης συχνά παρότρυνε τους συμπολίτες του να θαυμάζουν το οικοδόμημα, ενώ ο Πλούταρχος γεμάτος ενθουσιασμό έγραφε: «Αν τα έργα υψώνονταν περήφανα για την ομορφιά και τη χάρη τους, τι να πει κανείς για τους τεχνίτες που αγωνίζονταν να ξεπεράσουν τη μαστοριά κι αυτού του εαυτού τους; Και μάλιστα με τι ταχύτητα δούλευαν! Λογάριαζαν να τελειώσουν τις εργασίες στη διάρκεια πολλών γενεών, αλλά τις τέλειωσαν στη διάρκεια της ακμής μιας μονάχα διεύθυνσης».

Αυτοί λοιπόν οι Αθηναίοι που λάτρευαν θεούς, έχτιζαν με ταχύτητα αξιομνημόνευτους ναούς, γιόρταζαν και πολεμούσαν, ρητόρευαν και φιλονικούσαν, πώς περνάγαν την καθημερινότητά τους; Όχι βέβαια πάνω στον Ιερό Βράχο, αλλά κάτω, στην πόλη, στην Αγορά και στον Κεραμεικό, εκεί που ανοιγόταν η αυλαία της ζωής και της δράσης, με όλα της τα γεγονότα.

Κανένας πολίτης της Αθήνας δεν μπορούσε να διανοηθεί κράτος χωρίς Αγορά, γιατί εκεί βρισκόταν η κονίστρα της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής του. Εκεί χτυπούσε η καρδιά της πόλης-κράτους, ανάμεσα στα ιερά, στους βωμούς, στα αγάλματα, αλλά και στο θορυβώδες και πολύχρωμο παζάρι. Εκεί πήγαιναν οι Αθηναίοι για να αγοράσουν ή να πουλήσουν προϊόντα, να εκλέξουν άρχοντες και αξιωματικούς, να επισκεφθούν τα κουρεία, να συναντήσουν γνωστούς τους, να διαβάσουν τα ψηφίσματα της πολιτείας, να δουν τις αλλαγές της μόδας, να μάθουν τα νέα και να σχολιάσουν τα καθέκαστα. Εκεί έρχονταν σε επαφή με ποιητές, ρήτορες, μουσικούς και φιλόσοφους, ακούγοντας παράλληλα και την κοινή γνώμη, που διαμορφωνόταν από τις αντιπαραθέσεις και τον απόηχο των σημαντικών πολιτικών γεγονότων, αλλά και από τα έργα που παίζονταν στο θέατρο, απ' τα αγωνίσματα στις παλαίστρες, από τους ήχους του αυλού και της κιθάρας.

Η «πλατεία» της Αγοράς ήταν χωροθετημένη με ορόσημα, έτσι ώστε να διευθετείται διακριτά η ποικιλία της, αλλά και οι «συνοικίες» της, όπου συγκεκριμένος νόμος γνωστοποιούσε πως απαγορευόταν να πάνε άνθρωποι που θα προξενούσαν τυχόν βλάβη στη λειτουργία της δημόσιας ζωής. Δεν μπορούσαν επίσης να επισκεφθούν την Αγορά όσοι είχαν τιμωρηθεί για ασέβεια προς τα θεία (όπως ο Σωκράτης) ή είχαν εξοστρακιστεί. Η στέρηση της Αγοράς ήταν ατιμωτική κι ήταν τότε πιο σημαντικό από τη σημερινή στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων, γιατί ο χώρος εκείνος ταυτιζόταν εξ ολοκλήρου με την ίδια την κοινωνική υπόσταση των Αθηναίων. Ο Αλκίφρονας, εξόριστος όντας Αθηναίος, μολαταύτα την νοσταλγεί γράφοντας:

«Πού θα μπορούσα να δω στην Αίγυπτο (όπου είχε καταφύγει) μια συνέλευση του λαού και να ακούσω πώς μπαίνει σε ψηφοφορία ένα ζήτημα; Πού θα μπορούσα να δω ένα τέτοιο δημοκρατικό πλήθος να χαίρεται μια τέτοια ελευθερία; Πού θα μπορούσα να δω εκλογές αξιωματούχων;».

Δεν είχε μόνον αξιωματούχους όμως η Αγορά. Είχε φτωχούς και πλούσιους, «θαυματοποιούς» και πραματευτάδες, αγοραστές επίσης που ήξεραν το μέρος για να βρουν ψωμί και ψάρια, τυρί σε πλεγμένα καλάθια, λαχανικά και λάδι, χορεύτριες και μαγείρισσες για τα Συμπόσια. Τα δρομάκια ήταν γεμάτα με πάγκους, τέντες και παγκάκια και ο θόρυβος πολλές φορές ήταν μεγάλος από τους αγρότες της Αττικής που διαλαλούσαν τα εμπορεύματά τους. Οι ιδιοκτήτες των αγροκτημάτων που ήταν γύρω από την πόλη, έστελναν τα προϊόντα τους για ανταλλαγή κι έτσι από τον Πειραιά και το Φάληρο έφταναν ψαράδες και από τον Εύξεινο Πόντο τα καράβια έφερναν χέλια (που τα αγαπούσαν ιδιαίτερα οι Αθηναίοι), όπως και μπαρμπούνια από τα λιμάνια του Αιγαίου.

Ο Αριστοφάνης, που σκωπτικά μας πληροφορεί πως η μάνα του Ευριπίδη ήταν μια απλή λαχανοπώλισσα στην Αγορά (πουλώντας σουσάμι, κρεμμύδια, όσπρια και σύκα), είναι ο ίδιος που επιθυμεί στις κωμωδίες ηθών του «κυδώνια νά 'ρθουνε, ρόδια κι αγγουράκια, νά 'ρθουνε και χιτώνες για τους δούλους, αλλά και πάπιες, χήνες, κότες, περιστέρια, κάνιστρα ξέχειλα με πέρκες από την Κωπαΐδα...». Υπάρχει κάθε τι στην Αγορά, για όλα τα βαλάντια. «Σύκα, συκοφάντες, σταφύλια κι αχλάδια, γογγύλια, τριαντάφυλλα, εφευρέσεις, μούσκουλα και μήλα, κοιλιά βραστή, φρέσκο τυρί και μέλι, γλυκά, μπιζέλια και ψηφοδόχες, μύρτος, υάκινθος και μάρτυρες για δίκη», παρατηρεί ο ίδιος με κέφι.

Στην Αγορά δεσπόζει ο ναός του Ηφαίστου (5ος π.Χ. αιώνας), που είναι αρκετά καλά διατηρημένος. Είναι γνωστός και ως Θησείο από τότε που μεταφέρθηκαν τα οστά του μυθικού ήρωα στην πόλη της Αθήνας. Απέναντι από το Θησείο εμφανίζεται, αποκατεστημένη στην αρχαία της μορφή, η Στοά του Αττάλου (2ος π.Χ. αιώνας).

Κοντά στην Αγορά βρίσκεται η παλιά συνοικία των αγγειοπλαστών. Ο Κεραμεικός. Ο χώρος όπου είχαν αρχικά βρει καταφύγιο πολλές από τις αρχαίες αθηναϊκές γενιές, φιλοξένησε και τα πρώτα εκεί μεγάλα επιτύμβια. Ο Κεραμεικός σταδιακά έγινε η κύρια νεκρόπολη της Αθήνας. Και έγινε εκεί, γιατί οι νόμοι απαγόρευαν να γίνονται ταφές νεκρών μέσα στην πόλη. Όταν έγινε η επιδρομή των Περσών, μεγάλο μέρος από το κατεστραμμένο υλικό αυτής της περιοχής χρησιμοποιήθηκε για τα Μακρά Τείχη. Ο εξωτερικός τότε Κεραμεικός έγινε Κοιμητήριο, όπου στα χώματά του θάβονταν άνθρωποι που τους θεωρούσε η πόλη τους άξιους αιώνιας ευγνωμοσύνης. Σε αυτόν εδώ το χώρο ήταν οι τάφοι του Σόλωνα, του Κλεισθένη, του Εφιάλτη, του Περικλή, αλλά και όσων έπεσαν ηρωικά στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Τους τάφους στόλιζαν εξαίσια ανάγλυφα, επιτύμβια κι επιγραφές, για να διατηρηθούν στη μνήμη των απογόνων οι σημασίες των πράξεών τους. Στις κηδείες τους οι Αθηναίοι εκφωνούσαν επικήδειους. Έτσι έγινε κι όταν έφεραν πίσω τους νεκρούς από τις μάχες του ολέθριου εκείνου πολέμου με τη Σπάρτη, που πήρε στον Άδη το άνθος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Τότε, εξιστορεί ο Θουκυδίδης, ανέβηκε στο βήμα ο Περικλής (430 π.Χ.) κι αντί για επικήδειο έπλεξε για τους νεκρούς εγκώμιο, γιατί «με τη θυσία τους αυτή για την πατρίδα, απέκτησαν δόξα αθάνατη και μνήμη αιώνια».

Τα χρόνια της Ρωμαιοκρατίας (146 π.Χ. - 330 μ.Χ.) βρίσκουν την Αθήνα σε παρακμή, χωρίς ωστόσο να έχει χάσει την αίγλη και το πνευματικό της ενδιαφέρον. Η αναγνώριση της ξεχωριστής θέσης που κατέχει η πόλη στην παιδεία και στην τέχνη, φαίνεται από τη στάση των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, παρ' όλο που έχει πια χαθεί η προηγούμενη πολιτική της δύναμη. Ο Οράτιος θαυμάζει την «πόλη του φωτός», λέγοντας πως «γεννήθηκε ευνοημένη, γιατί διαθέτει μια γλώσσα εύηχη, γεμάτη μουσικότητα» και στον ίδιο αυτόν αποδίδεται η παροιμιώδης φράση «ο κατακτητής νικήθηκε από τον ηττημένο», όταν αναφέρεται στους συμπατριώτες του.

Εκτιμώντας την Αθήνα, ορισμένοι αυτοκράτορες την προστάτευσαν και την εξωράισαν ως κηδεμόνες. Ο Πομπήιος ήταν ένας από αυτούς, ο Ιούλιος Καίσαρας άλλος, ο Οκταβιανός Αύγουστος επίσης, ιδιαίτερα όμως ο Αδριανός (117-138 μ.Χ.). Ήταν αυτός που έφτιαξε με προσωπική επίβλεψη το Υδραγωγείο της πόλης, την περίφημη Βιβλιοθήκη (του Αδριανού), το Πάνθεον, καθώς και την συμπλήρωση του ναού του Ολυμπίου Διός, που από τα χρόνια του Πεισίστρατου είχε αρχίσει να οικοδομείται. Μαζί με το ναό έχτισε και την Πύλη που φέρει ακόμη το όνομά του. Οι Αθηναίοι ανέθεσαν στη «θεοποιημένη Ρώμη» έναν μονόπτερο ναΐσκο στην Ακρόπολη, καθώς ο Αδριανός επισκεύαζε παράλληλα τον Παρθενώνα (που είχε αρκετά καταστραφεί από πυρκαγιά) και ο Κλαύδιος δημιουργούσε τότε μια μνημειώδη κλίμακα, μπροστά στα Προπύλαια.

Η Αθήνα των ρωμαϊκών χρόνων υπήρξε ένα είδος «αυτοκρατορικής προστατευόμενης πόλης», γι' αυτό και κατ' αναλογίαν της αρχαίας Αγοράς διαμορφώθηκε η ρωμαϊκή Αγορά. Τα έργα που πραγματοποιήθηκαν τα χρόνια αυτά στην Αθήνα είναι αρκετά, όπως εκείνα του Αντωνίνου Πίου, του Μάρκου Αυρηλίου και του Ηρώδη Αττικού, που ανακαίνισε το Παναθηναϊκό Στάδιο κι έχτισε το μεγαλοπρεπές Ωδείο (Ηρώδειο) στη μνήμη της γυναίκας του Ρήγιλλας.

Τον 3ο αιώνα μ.Χ., το ρωμαϊκό κράτος σπαρασσόταν από εμφυλίους πολέμους. Τότε, κι εντελώς αναπάντεχα, φτάνει η τευτονική ορδή των Ερούλων στην Αθήνα, περνώντας ανενόχλητη τα στενά του Βοσπόρου. Οι Έρουλοι έρχονται από τον Πειραιά στην «πόλη την ευνοημένη» και την καταστρέφουν ολοσχερώς. Ο τελευταίος Έλληνας που αντιστέκεται, ο Δέξιππος, με λίγους Αθηναίους, κατορθώνει να τους εκδιώξει, αλλά μετά τις μάχες η πόλη έχει υποστεί ανυπολόγιστες ζημιές. Το πλήγμα ήταν μοιραίο. Οι λεηλασίες τρομερές. Η πόλη συρρικνώνεται πίσω από το λεγόμενο Βαλεριάνειο τείχος που διαμορφώθηκε πρόχειρα εκείνο τον καιρό από τα χαλάσματα, περιλαμβάνοντας ένα μόνο μέρος της σημερινής Πλάκας.

VII. ΑΝΑΛΑΜΠΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΕΣ, ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΧΙΛΙΕΤΙΑΣ μ.Χ.

Για πολλές δεκαετίες η Αθήνα έμεινε μια μικρή κωμόπολη, μέχρι τουλάχιστον τον 4ο αιώνα, όταν ανθούν οι Φιλοσοφικές της Σχολές, όπου σπουδάζουν μαζί εθνικοί και χριστιανοί, όπως ο Μέγας Βασίλειος, ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός αλλά και ο Ιουλιανός ο Παραβάτης (κατόπιν Αυτοκράτωρ), ο οποίος όταν φεύγει από την Αθήνα, γράφει: «Μονάχα η θεά Αθηνά ξέρει πόσες φορές την παρακάλεσα να μου στείλει το θάνατο, πριν αναγκαστώ να φύγω από την Αθήνα». Ο Λιβάνιος Αντιοχέας πάλι, είναι διατεθειμένος να παραιτηθεί από τα πάντα, φτάνει να αξιωθεί να δει, έστω κι από μακριά, τον «καπνό της Αθήνας». Μιας Αθήνας που η βυζαντινή Ευδοκία, γυναίκα του Αυτοκράτορα Θεοδοσίου του Β΄, την εξοπλίζει γύρω στα 400 μ.Χ. με δεκάδες καινούργια, λαμπρά κτίρια, όπως είναι το Γυμνάσιο της Αγοράς, η Νεοπλατωνική Σχολή που βρέθηκε στους νότιους πρόποδες της Ακρόπολης κ.λπ.

Η διάδοση του Χριστιανισμού στην Αθήνα από τον Απόστολο Παύλο και η οργάνωση της πρώτης χριστιανικής κοινότητας από τον Επίσκοπο Διονύσιο Αρεοπαγίτη, δεν στάθηκαν εμπόδιο στην παράλληλη ανάπτυξη και των δύο εκφραστικών δυνατοτήτων, τόσο δηλαδή της ελληνικής φιλοσοφίας, όσο και της χριστιανικής σκέψης, που είχαν κοινό παρονομαστή το Νεοπλατωνισμό. Το κλείσιμο όμως των Σχολών από τον Ιουστινιανό (529 μ.Χ.) κι ας μην ήταν τόσο εντυπωσιακό γεγονός όσο η καταστροφή των Ερούλων, θεωρήθηκε το πλέον αποφασιστικό χτύπημα για την πόλη. Οι φιλόσοφοι φεύγουν, η Αθήνα μετατρέπεται σε επαρχιακή πολίχνη, όπου ο Χριστιανισμός επιβάλλεται. Ο Παρθενώνας γίνεται εκκλησία αφιερωμένη στη Σοφία του Θεού, το Ερέχθειο αφιερώνεται στην Παναγία και στις Άγιες γυναίκες της χριστιανοσύνης. Αργότερα έρχονται Σλάβοι και Σαρακηνοί, εγκαταλείποντας, μετά το φοβερό πέρασμά τους, την Αθήνα στην αφάνεια.

Η πόλη ξυπνά από το λήθαργό της γύρω στο 1019 μ.Χ. όταν φτάνει προσκυνητής στη Θεοτόκο του Παρθενώνα ο νικητής Βασίλειος Β΄ Βουλγαροκτόνος. Προσφέρει με ευλάβεια στην Παναγία μια μεγάλη καντήλα, επισκευάζει το κτίριο και διακοσμεί τους τοίχους του με αγιογραφίες.

ΙΙΧ. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Το θριαμβευτικό προσκύνημα του νικητή Αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ στην Παναγία την Αθηνιώτισσα, θα σημάνει την αρχή μιας οριστικά καλύτερης εποχής για την πόλη, όπως μαρτυρούν οι εκκλησίες και τα μοναστήρια που παραμένουν ακόμα από τον 11ο και τον 12ο αιώνα, τόσο στο κέντρο της Αθήνας όσο και στα περίχωρα. Όχι ότι δεν είχαν στο μεσοδιάστημα δυσάρεστες περιπέτειες οι Αθηναίοι με λοιμούς (1084) κι επιθέσεις Βουλγάρων, Νορμανδών της Σικελίας (1147) κι άλλων επιδρομέων, αλλά οι βυζαντινοί άρχοντες κατορθώνουν να λαμπρύνουν παρά ταύτα την πόλη, έστω κι αν δεν είναι ένα από τα βασικά κέντρα της Αυτοκρατορίας. Η Αθήνα αποκτά ξανά μια καινούργια αίγλη και την ιδιοτυπία της. Χτίζονται πολλές εκκλησίες, αρκετές από τις οποίες διατηρούνται μέχρι σήμερα, όπως είναι οι Άγιοι Θεόδωροι, που τους οικοδομεί ο Νικόλαος Καλόμαλος ο Σπανθαροκανδιδάτος και η Καπνικαρέα, που τη χτίζει ο εισπράκτορας του «καπνικού» φόρου Καπνικάρης. Μαζί με τους βυζαντινούς άρχοντες έρχονται στην Αθήνα και καλλιεργημένοι μητροπολίτες, όπως ο ρομαντικός νοσταλγός του κλασικού παρελθόντος της πόλης Μιχαήλ Χωνιάτης. Ο Χωνιάτης μάλιστα, μέσα από τα γράμματά του, μας δίνει και σπουδαίες πληροφορίες για την Αθήνα στα τέλη του 12ου αιώνα.

Οι εκκλησίες τότε θα πρέπει να ήταν πολλές. Οι περιηγητές κατά τον 17ο αιώνα μιλούν για διακόσιες μέχρι τριακόσιες εκκλησίες, από τις οποίες στα χρόνια του Αγώνα σώζονταν γύρω στις εκατόν πενήντα. Ο κλασικισμός του 19ου αιώνα, που αναλώθηκε στην προσπάθεια να συνδέσει τους ηρωικούς Νεοέλληνες απ' ευθείας με τα χρόνια του Περικλή, ήταν εν μέρει υπεύθυνος για την κατεδάφιση αρκετών εκκλησιών, όπως ήταν η Μεγάλη Παναγιά, ο Προφήτης Ηλίας στο Σταροπάζαρο, ο Άγιος Παντελεήμων ο παλαιός κ.ά. Αρκετές πάλι καταστράφηκαν, προκειμένου να γίνουν ανασκαφές για να βρεθούν τα αρχαία ερείπια. Η Καπνικαρέα, μόλις που σώθηκε από την κατεδάφιση, χάρη στην εξέγερση των Αθηναίων και, κατόπιν αυτής, χάρη στην παρέμβαση του Βαυαρού Λουδοβί-

κου. Σώθηκαν πάντως και σημαντικές εκκλησίες με χαρακτηριστικά γνωρίσματα της «Ελλαδικής Σχολής». Φανταζόμαστε πως ανάλογα γνωρίσματα θα είχαν και τα αθηναϊκά, βυζαντινά σπίτια. Ορισμένα από τα γνωρίσματα εντοπίζονται στη βαθμιδωτή κατάκτηση του ύψους των κτισμάτων, όπως διακρίνονται στους τοίχους των ναών, τους χτισμένους με πωρολίθινα φαιοκίτρινα αγκωνάρια, των οποίων οι δόμοι χωρίζονται από λεπτά τούβλα σε θερμούς κοκκινωπούς τόνους. Οι σχηματισμοί αυτών των τούβλων στους ναούς δημιουργούν διαφόρων λογιών κεντίδια, προσδίνοντας με τους ρυθμούς τους μια χοϊκή ελαφράδα κι ένα φιλάνθρωπο ύφος. Η λιτή αρχιτεκτονική κατασκευή στο εσωτερικό, δεν επιτρέπει πλαστικές εξάρσεις στα εξωτερικά μέρη. Αυτά διακοσμούνται με δαντελένιες οδοντώσεις στα γείσα των εκκλησιών, αναδεικνύοντας τον κεραμιδένιο τρούλο που κάνει οικειότερο τον «ουρανό», πιο κοντινό στις προσευχές των πιστών. Ο τρούλος εμφανίζεται να είναι σαν μια απαλή και στοργική, ανεστραμμένη παλάμη, που περιθάλπει τα μύχια του καθενός μαζί με το έλεος των Αγίων προς τα γήινα.

Η πιο «αθηναϊκή» από τις εκκλησίες είναι η Παναγία Γοργοεπήκοος (Άγιος Ελευθέριος) δίπλα στη Μητρόπολη. Εκεί ο αρχιτέκτονας, αντί για τη χρωματιστή πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία, είχε προτιμήσει τα μεγάλα πελεκητά «λευκά μάρμαρα των Ελλήνων», προερχόμενα από αρχαία επιτύμβια, τμήματα διακοσμητικών ταινιών, ρόδακες κι ανθέμια, που κάποτε θα στόλιζαν σπίτια, ναούς και ιερά. Ο άγνωστος αυτός κλασικιστής του 12ου αιώνα, θα είχε βρει έτοιμα από τα γύρω του ερείπια κομμάτια από ανάγλυφα αετώματα, από ζωφόρους, αλλά και από παλαιοχριστιανικά θωράκια ή κάποιες πλάκες με μαρμάρινους σταυρούς και φυτικά μοτίβα των πρώτων βυζαντινών χρόνων, όλα πολύτιμα για τους τεχνίτες του στολίδια, παρατημένα στην αχρηστία.

Η Καπνικαρέα, όπου χτίστηκε πρώτα η αρχική εκκλησία (11ος αι.), μαζί με το νάρθηκα και το παρεκκλήσι της βορεινής της πλευράς, παραμένει για τους Αθηναίους σύμβολο παλαιότητας, οι Άγιοι Θεόδωροι όμως είναι ίσως λίγο προγενέστεροι (1050-1075 μ.Χ.). Ο άρχοντας που έχτισε τον παλιό εκείνον ναΐσκο αψήφισε πολλούς κινδύνους της εποχής, για να κάνει το τάμα του στους Αγίους Θεοδώρους, τους προστάτες του, όπως γράφει στην αφιέρωσή του, σε τρίμετρους ιαμβικούς στίχους:

Τον πριν παλαιόν όντα σου ναόν μάρτυς, / και μικρόν και πήλινον και σαθρόν λίαν, / ανήγειρε Νικόλαος ο σος οικέτης / ο Καλόμαλος, σπανθαροκανδιδάτος, / ος εύρεν σε προστάτην παιδόθεν μέγαν / βοηθόν και πρόμαχον πολλών κινδύνων, / όν και πρέσβευε του άνω τυχείν κλήρου / λαβόντα την άφεσιν των εσφαλμένων. /

Οι Άγιοι Απόστολοι, χτισμένοι πάνω σε Νυμφαίο του 2ου μ.Χ. αιώνα, είναι πιθανόν η πρώτη αθηναϊκή εκκλησία της σειράς αυτής, γιατί χτίστηκε ανάμεσα στα 1000-1025. Σύγχρονη των Αγίων Αποστόλων είναι και η Αγία Σωτήρα Λυκοδήμου, γνωστότερη ως Ρωσική Εκκλησία, που ήταν κάποτε καθολικό μοναστηριού, μέσα στα τείχη της Αθήνας. Η καμαρόθολη στέρνα του μοναστηριού σώζεται ακόμη, τα κελιά όμως των μοναχών καταστράφηκαν στο σεισμό του 1701 κι όσο για το νεκροταφείο της μονής, αυτό βρισκόταν εκεί που είναι σήμερα χτισμένο το Μέγαρο Μποδοσάκη.

Ένα άλλο μοναστήρι που χτίστηκε κατά τον 11ο αιώνα, στα περίχωρα της Αθήνας, κι εντάσσεται μάλιστα στη λεγόμενη αναγέννηση της εποχής των Κομνηνών, είναι το Δαφνί. Η οκταγωνική εκκλησία του μοναστηριού αυτού χτίστηκε στον περίβολο μιας παλαιοχριστιανικής Βασιλικής, ανάμεσα στα γκρεμισμένα ερείπια της οποίας φύτρωναν άλλοτε δάφνες. Η εκκλησία του Δαφνιού είχε πολύχρωμη πλακόστρωση και ορθομαρμάρωση, ενώ ακόμη σώζονται στους τοίχους αρκετά από τα σπάνιας ομορφιάς ψηφιδωτά της. Για το εντυπωσιακό αυτό μοναστήρι ήταν που οι Αθηναίοι έλεγαν «Κυρά Χρυσοδαφνιώτισσα, μεγάλη σου η χάρη, / με το ψηφί, με το ριγλί, / με το μαργαριτάρι». Η δόξα αυτού του μοναστηριού έγινε μύθος. Εκεί τοποθετεί ο Καισάριος Δαπόντες, βάσει των ακουσμάτων της εποχής του, τη βασιλοπούλα που παλιά είχε φέρει βαρέλια το χρυσάφι, συνδέοντας έτσι τη βυζαντινή ριμάδα με το παραμύθι του Ιμπέριου και της Μαργαρώνας: Λέγουσι πως εις το Δαφνί αυτό η ιστορία / του Ιμπερίου έγινε ριμάδα θαυμασία, / και πως η Μαργαρώνα του, γυναίκα Ιμπερίου, / εδώ εκαλογέρεψεν αγάπη του Κυρίου· / είτα και ο Ιμπέριος· και παρ αυτών καινίσθη / αυτό το μοναστήριον και πλιο εκαλλωπίσθη.

Στις βόρειες παρυφές του Υμηττού, που τα νερά και η βλάστηση δροσίζουν την πλαγιά, υπήρχαν στην αρχαιότητα διάφορα μικρά ιερά προσκυνήματα. Ανάμεσά τους χτίστηκε η Καισαριανή, που λεγόταν και Συριανή, στο τραγούδι: «Στη Συριανή σεργιάνι και στη Μεντέλη μέλι / και στο

Δαφνί κρύο νερό που πίνουν οι αγγέλοι». Η ψηλόλιγνη αυτή εκκλησία χτίστηκε στον 11ο αιώνα, ενώ η Ομορφοκκλησιά στο Γαλάτσι κατά τον 12ο αιώνα, με αγιογραφίες που έγιναν τον 14ο από κάποιον σπουδαίο ζωγράφο της εποχής.

Όταν οι Φράγκοι κυριεύουν το 1205 την Αθήνα, οι δούκες De la Roche φέρνουν την έδρα του τιμαρίου τους στην Ακρόπολη και τότε ο ιερός Βράχος γίνεται Κάστρο. Τα Προπύλαια γίνονται το Ανάκτορο των Φράγκων και στην Πινακοθήκη, που είναι δίπλα, οργανώνουν τις δεξιώσεις τους, σύμφωνα με τα έθιμα της Ιπποτοκρατίας. Χτίζουν εκεί ψηλά μάλιστα κι έναν πύργο για να ελέγχουν την περιοχή, ενώ ο Παρθενώνας λειτουργείται από λατίνους Επισκόπους, γιατί είναι πλέον η Notre Dame d'Athènes. Οι Καταλανοί συντρίβουν τους Φράγκους το 1311 στον κάμπο της Κωπαΐδας, καταλαμβάνουν με τη σειρά τους την Ακρόπολη κι αυτούς εκτοπίζουν αργότερα οι Φλωρεντίνοι έμποροι Ατζαγιόλι (Acciajoli) που κρατούν την Αθήνα μέχρι τον ερχομό των Τούρκων. Αρκετές αλλαγές γίνονται και σ' αυτό το διάστημα στην πόλη, κυρίως από τους Αλμογάβαρους της Καταλωνίας, αλλά και από τους καπουτσίνους μοναχούς. Τα χρόνια, ωστόσο, διαφύλαξαν το εκκλησάκι της Μεταμόρφωσης, που βρίσκεται κάτω από την Ακρόπολη, φτιαγμένο με φτωχά υλικά από τους Αθηναίους, που ακόμη και σ' αυτές τις συνθήκες μάς αφήνουν να διακρίνουμε πως δεν τους είχε λείψει το αίσθημα της χάρης και του μέτρου.

IX. ΤΑ ΣΚΛΗΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

Το 1453 εν τω μεταξύ, οι Τούρκοι έχουν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Στους κόλπους των Φλωρεντίνων τα χρόνια εκείνα έχουν ήδη ξεσπάσει διαμάχες. Την Αθήνα, κατόπιν αυτών και με χαλαρή άμυνα, την περιμένει σκληρή μοίρα. Το Σεπτέμβριο του 1458 καταφθάνει με τα οθωμανικά του στρατεύματα ο Ομάρ Τουραχάν, στρατηγός του Μωάμεθ του Πορθητή. Αρχικά επιδιώκει να διαπραγματευτεί την παράδοση της πόλης, ενώ οι ορδές του καταστρέφουν την αθηναϊκή ύπαιθρο. Οι Αθηναίοι απελπισμένοι ζητούν τη βοήθεια του Ατζαγιόλι. Τότε, οι Τούρκοι γίνονται ασύστολοι. Καίνε, κατεδαφίζουν, σκοτώνουν, αιχμαλωτίζουν και δεν αφήνουν τίποτε όρθιο. Στις μάχες σκοτώνεται και ο Ατζαγιόλι. Όσο για την Αθηναία γυναίκα του, τη θρυλική «Μουχλιώτισσα» το γένος Ασάνη, την παίρνουν οι Τούρκοι για το χαρέμι του Σουλτάνου και τα τρία τους παιδιά για τα τάγματα των Γενιτσάρων.

Ο Παρθενώνας μετατρέπεται σε μουσουλμανικό τζαμί και από εκεί κυματίζει τότε το μπαϊράκι με την ημισέληνο, ενώ οι Καρυάτιδες του Ερεχθείου εμπνέουν το δυνάστη της Αθήνας να στεγάσει τις γυναίκες του, χτίζοντας και στην Κάτω Πόλη το Φετιχιέ τζαμί (του Σουλτάνου το τζαμί), που ο Εβλιά Τσελεμπή, τον 17ο αιώνα, το ταυτίζει με το Σταροπάζαρο. Αν κρίνουμε από το μαρτύριο της Αγίας Φιλοθέης (Μπενιζέλου), που έγινε στο μικρό μοναστήρι της, στην περιοχή της Καλογρέζας, οι τουρκικές καταπιέσεις, οι εξευτελισμοί και τα εξοντωτικά μέτρα των κατακτητών πρέπει να ήταν αφόρητα (φορολογία «αίματος» για τα γενιτσαρικά τάγματα, οικονομικές αυθαιρεσίες, ποικίλες ταπεινώσεις κι αρπαγές μαζί με κάθε έννοια βίας). Με την ανελαστική τουρκική διοίκηση της Αθήνας, γρήγορα καταλύθηκε και κάθε έννοια παιδείας σ' αυτή την αλλοτινή πόλη των Γραμμάτων. Η Εκκλησία μόνο και όσο ήταν δυνατόν, παρά τις αντίξοες συνθήκες, κάλυπτε περιστασιακά τα βασικά στοιχεία μετάδοσης της ελληνικής γλώσσας. Της γλώσσας που από εκείνα τα χρόνια κι έπειτα ταυτίστηκε με την εθνική αυτοσυνειδησία και την προσπάθεια διαφύλαξης της μνήμης, των οσίων και των ιερών της.

Οι περιορισμοί στις αγροτικές καλλιέργειες, το βαρύ χαράτσι στα κεφάλια των Αθηναίων και οι εξαθλιώσεις, επιδεινώθηκαν με τις επιδημίες του 1522-23. Ο 16ος αιώνας κυλάει σκοτεινός, αλλά τον 17ο αναδιοργανώνεται μερικώς ο δημόσιος βίος της Αθήνας, χάρη στους φωτισμένους Μητροπολίτες της, που ιδρύουν Σχολή για την καλλιέργεια των Γραμμάτων. Από την αλληλογραφία του καθηγητή της Τυβίγγης Μαρτίνου Κρουσίου (17ος αιώνας) μαθαίνουμε πως οι Αθηναίοι ήταν «μνήμονες και εύφωνοι» παρά τις διαφοροποιήσεις στη γλώσσα που διαπιστώνει «από τη ρίζα και την προφορά της κλασικής ελληνικής».

Οι Αθηναίοι κρατούν μαζί με τη γλώσσα και την πίστη τους, χτίζοντας με τη βοήθεια ταπεινών ιερέων και κάποια μικρά εκκλησάκια από το υστέρημά τους, όπως την Παναγία Ρόμβη (από την ομώνυμη αθηναϊκή οικογένεια),

τους Αγίους Αναργύρους στην οδό Ερεχθέως (ανήκε στον ιερέα Δημ. Κολοκύνθη), τον άγιο Σπυρίδωνα και την Τιμία Ζώνη στην οδό Λυσίου, κοντά στο Ωρολόγιο Ανδρονίκου του Κυρρήστου (στους Αέρηδες). Οι Τούρκοι χτίζουν εκτός από το τζαμί του Σταροπάζαρου που βλέπει προς την Μέκκα (και χρησιμοποιήθηκε αργότερα για στρατώνας, φυλακή και αρτοποιείο), το τζαμί του Τζισταράκη που βρίσκεται στην πλατεία Μοναστηρακίου. Χτίζουν επίσης το Μεντρεσέ (Ιεροδιδασκαλείο), απέναντι από τους Αέρηδες, μετατρέποντας και το ίδιο το Ωρολόγιο του Κυρρήστου σε τεκέ «του Μπραΐμη», όπως και άλλα σχετικά οικοδομήματα, τα οποία η οργή των καταπιεσμένων Αθηναίων τα ισοπέδωσε, στα χρόνια της Απελευθέρωσης.

Θα ήταν άστοχο να φανταστούμε τους «ραγιάδες» όμως καθολικά και στο σύνολό τους υποταγμένους στο Δυνάστη. Τα βάσανα τούς έκαναν θαρρείς ανθεκτικότερους και πιο επίμονους στην αποτίναξη του ζυγού. Δούλευαν σκληρά τη γη κι όσοι μπορούσαν άρχισαν δειλά να αναμειγνύονται με το εμπόριο. Ο Κρούσιος, ξανά, μας αναφέρει πως τον 16ο αιώνα η Αθήνα είχε «περιβόλια, ελέαις πολλαίς, νεραδζίαις, κιτριαίς και λεμονέαις» και οι παραγόμενες ελιές (παλιά ευλογία της θεάς Αθηνάς) πήγαιναν με τις υποτυπώδεις εξαγωγές στην Κωνσταντινούπολη. Πιο άνετες όμως εξαγωγές αθηναϊκών προϊόντων γίνονταν στη Βενετία, όπου Αθηναίοι έμποροι με σοβαρά κεφάλαια που τότε συγκεντρώνουν, μεταφέρουν εκεί και το μετάξι, που παράγεται στην Πελοπόννησο. Οι Αθηναίοι επίσης αναπτύσσουν μικρές βιοτεχνικές μονάδες παραγωγής σαπουνιού και υφαντών, μάλιστα σχηματίζουν κι ένα αρχοντολόγι, καθώς περνά ο καιρός. Ένα αρχοντολόγι που δεν βασιζόταν στη γαιοκτησία, με «πλούσιους» που δεν προέρχονταν οπωσδήποτε από την κληρονομική αριστοκρατία. Ο Ανδρέας Δαρβάριος τους βρίσκει «μάλα βαρβάρους –ουδείς τούτων πεπαιδευμένος» και ο Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, λόγιος του 16ου αιώνα, αναφέρει με απόχρωση μεμψίμοιρη: «Οι δε πάλαι ποτέ σοφοί Αθηναίοι, τόσον εβαρβαρώθησαν, ώστε αντί του όρα ω ευτυχές λέγουσι γιαπά καλότυχε και τα σύκα σούκα, τον βάτραχον πακακάν, την στολήν σολήν, αντί πορεύου σούρε, τα έξω της πόλεως προαύλια ά εξωπόλια έδει λέγειν, σωπόλια λέγουσιν» (απ' όπου και ονομάστηκε η γνωστή περιοχή της Αθήνας, Σεπόλια).

Πιθανόν, δεν θα ήταν όσο μας την περιγράφει ο Ζυγομαλάς γκρίζα η κατάσταση, γιατί από άλλη πηγή μαθαίνουμε πως «υπάρχουν στην Αθήνα διδασκαλεία πολλά και σπουδαίοι (λόγιοι) που διδάσκουν την ελληνικήν γλώσσαν», όπως ήταν ο Καρίκης που έφτασε μέχρι τον πατριαρχικό θρόνο της Αλεξανδρείας και πέθανε υπεραιωνόβιος, το 1567.

Απέναντι στις όποιες υπερβολές κι από τις δύο πλευρές, οφείλει να αναγνωρίσει κανείς πως τους Αθηναίους τους αδικούσε η σύγκριση με την αρχαία και τη βυζαντινή περίοδο. Όσο για την «εκβαρβάρωση» της πόλης, αυτή η άποψη (με βάση το γλωσσικό και μόνο, όπως το αντιμετώπιζαν οι σοφολογιότατοι) ήταν εντελώς λανθασμένη. Ασφαλώς διαπιστώνονται χάσματα σε συνεχόμενες μορφές πολιτισμού, αλλά η συνείδηση ελληνικότητας των Αθηναίων, ποτέ δεν διακόπτεται. Αλλάζει, γιατί αλλάζουν οι ανάγκες και οι καιροί, αλλά δεν διακόπτεται έστω κι αν ξενιτεύονται, έστω κι αν ο πληθυσμός συμπληρώνεται από νέους κατοίκους που μεταναστεύουν, έστω κι αν οι θολές ιστορίες και τα σπασμένα τους μνημεία γεμίζουν τα κενά τους με ανατολίτικα χρώματα και παραμύθια για το απώτατο παρελθόν. Είναι το παρελθόν που τους τρέφει κι είναι φωλιασμένο στα όνειρά τους, φτιάχνοντας το χαλί της ταυτότητας που ο καθένας τους υφαίνει, με τις δικές του εκδοχές. Τα χαλάσματα, οι «πέτρες» της Αθήνας που βλασταίνουν χορτάρι, είναι από τις δικές τους ελπίδες πως κάποια μέρα θα τις ζωντανέψουν και θά 'ναι από τις ανάσες τους και τις πληγές τους, από τα φτωχοπροδρομικά ρούχα που φοράει το ταλαίπωρο σαρκίο τους, από τα τραγούδια τους και τη γλώσσα τους τη ζωντανή, τη χιλιομπαλωμένη. Τη γλώσσα την ελληνορθόδοξη, που τη μαθαίνουν συλλαβιστά από τα εκκλησιαστικά κείμενα και της κολλάνε κάτι από το αμπελάκι τους στον τρυγητό, κάτι από το αδράχτι της μάνας τους που «μασάει» τα λόγια, κάτι από τα «φράγκικα» κι απ' τα λιμάνια που πηγαίνουν, κάτι ακόμα από τις νεράιδες τις φτερωτές, που κυνηγούν καλικαντζάρους, στις νύχτες τις ασέληνες. Ακόμα και μέχρι δύο αιώνες αργότερα, όταν τον 19ο αι. θα φτάσει ο περιηγητής Henri Belle και θα γνωρίσει έναν φουστανελοφόρο σερβιτόρο, θα ακούσει πως ο «αγράμματος» αυτός, καθώς λέει, ονομαζόταν Αχιλλέας και ήταν πολύ περήφανος γιατί ένας συνονόματός του οπλαρχηγός είχε κυριέψει

την Κωνσταντινούπολη με τη βοήθεια της Αγίας Αθηνάς που του είχε δώσει πανοπλία άτρωτη, παραγγελμένη στα ξωτικά. Προς μεγάλη απορία του Belle, οι «ομηρικές παραδόσεις εκχριστιανίζονται, ανακαταμένες με μεσαιωνικές δεισιδαιμονίες και οι ημίθεοι της ειδωλολατρίας με τους αγίους, όπως οι νεράιδες με τους αγγέλους του παραδείσου, ενώ οι άνθρωποι εδώ επικαλούνται τις Σειρήνες, τις Μαινάδες όσο και την Παναγία».

Γεγονός ωστόσο φανταχτερό για την σκιώδη Αθήνα του 17ου αιώνα ήταν, μέσα σ' όλα τα άλλα, και η «βαρυσήμαντη» επίσκεψη του Γάλλου μαρκήσιου De Nointel μετά της κουστωδίας του. Αυτόν τον είχε στείλει ο βασιλιάς Ήλιος, Λουδοβίκος ΙΔ΄, πρεσβευτή στην Υψηλή Πύλη (1674) και δεν μπορούσε να αρχίσει την καριέρα του χωρίς την επίσκεψη στην αλλοτινή «ηγεμονίδα των πόλεων» Αθήνα. Ο De Nointel έφερε μαζί του κι έναν μέτριο ζωγράφο, τον Carrey, που η τύχη τον έκανε μετά διάσημο, γιατί ήταν ο τελευταίος που σχεδίασε την Ακρόπολη πριν από το βομβαρδισμό του Μοροζίνι (1687). Ο Βενετός Μοροζίνι με τις οβίδες του χτύπησε τον Παρθενώνα που οι Τούρκοι είχαν μετατρέψει σε πυριτιδαποθήκη, διαλύοντας το μνημείο στο οποίο έκανε ο ίδιος περισσότερες καταστροφές, προσπαθώντας επιλεκτικά ν' αποσπάσει τα γλυπτά της αρεσκείας του. Φεύγοντας, πήρε για τη Βενετία τα λιοντάρια του Θησείου. Δεν ήταν άλλωστε κι ο μόνος, γιατί ήδη είχαν αρχίσει οι συχνές-πυκνές επισκέψεις των Ευρωπαίων «θηρευτών» της αρχαιότητας. Η Αθήνα είχε μετατραπεί σε ξέφραγο αμπέλι και οι διάφοροι συλλέκτες αρχαιόφιλοι, με ή χωρίς φιρμάνια, πληρώνοντας μπαξίσια στους Τούρκους, έρχονταν κι έπαιρναν ό,τι ήθελαν, ιδίως όταν αυτοί οι «θησαυροί» έγιναν πολύ της μόδας στη Δύση, κατά τον 18ο αιώνα.

Χ. Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, τα δεινά της Αθήνας χειροτέρεψαν από τον παμπόνηρο, βίαιο και αιμοβόρο βοεβόδα (διοικητή) της Αθήνας Χατζή Αλή Χασεκή, σταλμένο από την Υψηλή Πύλη και ευνοούμενο της αδελφής του Σουλτάνου, Εσμέ. Τότε η Αθήνα έφτασε στην εσχάτη δουλεία, με απαγχονισμούς, ξυλοδαρμούς, διωγμούς και οικονομική αφαίμαξη των υποδούλων. Τις συμφορές συμπλήρωσαν, αφ' ενός οι θανατηφόρες επιδημίες (1789), ο αποδεκατισμός του πληθυσμού, αλλά και οι ληστρικές αφ' ετέρου αρπαγές των αρχαιοτήτων. Μέσα στις τελευταίες αυτές «επισκέψεις», ήρθε οργανωμένος και ο Σκωτσέζος λόρδος Έλγιν για δήθεν «ανασκαφές» με «σουλτανικό ορισμό» (1799).

Το δράμα της Αθήνας (όπως και όλης της Ελλάδας) είχε αρχίσει όμως να ευαισθητοποιεί αρκετούς άλλους μορφωμένους Ευρωπαίους, που υποστήριζαν τα εθνοαπελευθερωτικά κινήματα. Η πατρίδα μας ήταν στο επίκεντρο των συζητήσεων και δεν ήταν λίγοι οι καλλιτέχνες και διανοούμενοι που έβλεπαν με συγκίνηση τη μαρτυρική αυτή χώρα να αγωνίζεται και να θυσιάζεται ηρωικά για την ελευθερία. Άρχισαν λοιπόν να ενισχύουν και να ενθαρρύνουν ηθικά τους «ραγιάδες απογόνους του Περικλέους», στις προσπάθειές τους, κυρίως όμως ήταν πως είχε παράλληλα αρχίσει η Φιλική Εταιρεία να επιτελεί το δικό της συντονιστικό έργο, έχοντας διεισδύσει και στην Αττική.

Στις 31 Μαρτίου 1833 μετά από αρκετές πολιορκίες και με μεγάλο τίμημα των Αθηναίων, οι Τούρκοι επί τέλους παραδίδουν την Ακρόπολη και ελευθερώνεται ο Ιερός Βράχος, ύστερα απο 375 χρόνια σκλαβιάς. Οι αγωνιστές υψώνουν την ελληνική σημαία και γίνεται τότε μεγάλη, κατανυκτική δοξολογία.

Χαρακτηριστική περιγραφή για τα πρώτα εκείνα χρόνια της Αθήνας, μας δίνει ο Γερμανός αρχαιολόγος Λούντβιχ Ρος (καθηγητής κατόπιν, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, την περίοδο 1837-1843), όταν νεοφερμένος φτάνει στην πόλη: «Ανάμεσα στα χαλάσματα», γράφει, «ορθώνονταν καλύβες από χώμα, ακόμα και σπίτια. Ο ταξιδιώτης κοίταζε να βρει ένα δωμάτιο που να διαθέτει τουλάχιστον μια ξύλινη οροφή και παράθυρο με τζάμια. Τέτοιες πολυτελείς κατοικίες ήταν τότε πολύ σπάνιες στην Αθήνα. Ιδίως το παράθυρο με τζάμια έμπαινε συνήθως ως όρος στο ενοικιαστήριο και κατασκευαζόταν με την προκαταβολή». Όμως ο Κρουμπάχερ που έρχεται λίγο αργότερα, γράφει: «Η λεωφόρος Πανεπιστημίου, η οδός Στα-

δίου, η πλατεία Συντάγματος και πολλές άλλες από τις νέες συνοικίες, θα αποτελούσαν τιμή και κόσμημα για οποιαδήποτε ευρωπαϊκή πρωτεύουσα. Ακόμα και οι εμπορικές συνοικίες, όπως οι μεγάλες οδοί Ερμού και Αιόλου, έχουν μεγαλόπρεπα κτίρια και πλήθος από λαμπρά καταστήματα».

Η διαφορά που εν τω μεταξύ παρατηρεί στην Αθήνα ο Κρουμπάχερ, οφειλόταν στη μεταλλαγή της σε πρωτεύουσα (18.9.1834) και στον ερχομό των Βαυαρών βασιλέων που έφεραν μαζί τους αρχιτέκτονες, γεωπόνους, μηχανικούς, ζωγράφους κ.ά. για να καλλωπίσουν και να εκσυγχρονίσουν τη θρυλική αυτή πόλη, σύμφωνα με τα ιδεώδη της εποχής, που ήταν τότε οι ρομαντικές αποχρώσεις του ακαδημαϊκού νεοκλασικισμού του 19ου αιώνα. Αυτή ήταν άλλωστε η κυρίαρχη μορφολογική τάση που επικρατούσε στη Γερμανία (με κέντρο το Μόναχο), έχοντας διαδοθεί και σε άλλες πολλές ευρωπαϊκές πόλεις.

Στην πραγματικότητα, από την ώρα που η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα, σημειώθηκαν μεγάλες αλλαγές που οφείλονταν αφ' ενός στην κινητοποίηση της βαυαρικής Αυλής (με το φιλέλληνα Λουδοβίκο και το γιο του βασιλιά Όθωνα), και αφ' ετέρου ιδιαίτερα στους ευεργέτες και χορηγούς αυτής της πόλης, στους Έλληνες της διασποράς κι όλους εκείνους που πρόσφεραν τις περιουσίες τους για να στήσουν την Αθήνα στα πόδια της. Έγιναν τότε πολεοδομικά σχέδια επί σχεδίων. Με τις προτάσεις Βαυαρών μηχανικών, αρχιτεκτόνων αλλά και τη συνεργασία Ελλήνων και Βαυαρών, χτίστηκαν οικοδομήματα σε διάφορα σημεία της πόλης, ανοίχτηκαν δρόμοι, πλατείες, έγινε και ο Εθνικός Κήπος.

XI. Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Τα ερειπωμένα σπίτια των Αθηναίων –που ανέρχονταν τότε γύρω στις 12.000 ψυχές– ήταν πιο κατεστραμμένα κι απ' τα ίδια τα αρχαία ερείπια. Η προσωρινή κατοικία του Όθωνα (1834), κρίθηκε «πρέπον» να είναι αρχικά το σπίτι του Χιώτη τραπεζίτη Αλέξανδρου Κοντοσταύλου, στην οδό Σταδίου (Παλαιά Βουλή). Μετά ο Λουδοβίκος ανέθεσε στο Γερμανό αρχιτέκτονα Γκαίρτνερ, να χτίσει το «παλάτι» στη θέση της παλιάς «Μπουμπουνίστρας» κι έτσι ο μηχανικός Χοχ (Hoch) δημιούργησε έναν νέο προσανατολισμό της πόλης, χάρη στον οποίο προέκυψαν οι λεωφόροι Πανεπιστημίου και Αμαλίας καθώς και η διαρρύθμιση της Πλατείας Συντάγματος με τους γύρω δρόμους, που διασχίζονταν από την οδό Φιλελλήνων. Πολλά από τα δημόσια οικοδομήματα ανέλαβαν με έξοδά τους να τα φτιάξουν πολλοί ευεργέτες, φιλοπάτριδες Έλληνες, που αφού ήρθαν και δημιούργησαν το δικό τους σπίτι, κατόπιν βοήθησαν την Αθήνα με χίλιους δύο τρόπους. Εν τω μεταξύ ο πληθυσμός συνέρρεε στο νέο διοικητικό πλέον κέντρο, κι έτσι στα σχέδια των Κλεάνθη και Σάουμπερτ, με βάση τον αραιοδομημένο αστικό ιστό, ήρθαν και προστέθηκαν οι παρεμβάσεις του Κλέντσε, έτσι ώστε να περιορίσουν τα πλάτη δρόμων και πλατειών, μαζί και την αρχαιολογική ζώνη (επειδή το κράτος αδυνατούσε να καταβάλει τις απαιτούμενες αποζημιώσεις προς τους δικαιούχους ιδιοκτήτες).

Η γρήγορη ανοικοδόμηση κόστισε τη λατόμευση αρκετών λφων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου (Φιλοπάππου, Λυκαβηττού, Στρέφη και παρ' ολίγον κι αυτού ακόμη του Αρείου Πάγου).

Η περιοχή γύρω από την Ομόνοια και τα Χαυτεία άρχισε να διαμορφώνεται γύρω στα 1880. Μαζί με αυτήν και οι συνοικίες του Μεταξουργείου και της Βάθειας, αποκτώντας τα πρώτα τους σπίτια. Τα πρώτα λαϊκά αθηναϊκά σπίτια, έργα τις περισσότερες φορές ανωνύμων μαστόρων, θύμιζαν τη διάταξη του αρχαίου ελληνικού μεγάρου, με περίκλειστη αυλή, χαγιάτι στον όροφο και υπόστεγο στο ισόγειο (βλ. Πλάκα). Στον αντίποδα αυτών των σπιτιών, χτίστηκαν οι κατοικίες της αστικής τάξης, σχεδιασμένες από Έλληνες και αλλοδαπούς αρχιτέκτονες, με νεοκλασικά γνωρίσματα (παραστάδες, ημικίονες, γείσα), σύμφωνα με τον κλασικότροπο εκλεκτικισμό της περιόδου εκείνης. Το ίδιο πνεύμα διαπιστώνουμε και στα δημόσια κτίρια. Άλλωστε ο νεοκλασικισμός δεν περιελάμβανε μόνον αρχαιοελληνικούς τύπους, αλλά σταχυολογούσε και μορφολογικές αναμνήσεις από το Βυζάντιο, τη Ρωμανική περίοδο, το Γοτθικό, τον Αιγυπτιακό, τον Αναγεννησιακό

ρυθμό, μέσα στο πλαίσιο ενός αισθητικού ιστορικισμού, αρκεί το αποτέλεσμα να παρουσίαζε «μιαν καλαίσθητον και αξιοπρεπή έκφρασιν, διαθέτουσα ρομαντικάς αποκλίσεις», όπως ήθελαν οι Αθηναίοι.

Χαρακτηριστικά κτίρια είναι το Ιλίου Μέλαθρον, κατοικία άλλοτε του Ερρίκου Σλήμαν (1879, σχέδιο Τσίλερ), το Μέγαρο Σταθάτου (1885, Τσίλερ), το Νομισματοκοπείο, η Βουλή των Ελλήνων (σχέδια Γκαίρτνερ, με απλοποιήσεις από το μαθητή του Εδ. Ρίντελ), το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων (1836), το Πανεπιστήμιο, η Βιβλιοθήκη και η Ακαδημία (1839, σχέδια Χριστ. Χάνσεν), το Οφθαλμιατρείο (1847, Χάνσεν και Καυταντζόγλου, με τροποποιήσεις το 1869 του Γεράσιμου Μεταξά), το κτίριο Βάιλερ στην περιοχή Μακρυγιάννη, η Αγγλικανική Εκκλησία του Αγίου Παύλου στην οδό Φιλελλήνων (Σταμ. Κλεάνθης, 1838), ο Μητροπολιτικός Ναός Αθηνών (Χάνσεν, Ζέζος, Μπουλανζέ), το Αστεροσκοπείο (1842, Χάνσεν), ο Άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης (1853-1887, Κλέντσε και Καυταντζόγλου), το Προεδρικό Μέγαρο της Ηρώδου Αττικού (Τσίλερ, 1890), το Ζάππειο (1874 Μπουλανζέ και 1879 Χάνσεν), το Παναθηναϊκό Στάδιο (μελέτη Αναστ. Μεταξά, 1874 και 1894 με χρηματοδότηση Ευαγγ. Ζάππα και Γ. Αβέρωφ), το Εθνικό Θέατρο (1895, Τσίλερ), το Βυζαντινό Μουσείο (1840, Σταμ. Κλεάνθης). Με σχέδια του Λυσ. Καυταντζόγλου, εκτός των άλλων, χτίστηκαν η Εκκλησία της Αγίας Ειρήνης (1846), το Συμβούλιο της Επικρατείας (1846), το Πολυτεχνείο (1861-1876), ο Άγιος Κωνσταντίνος στην Ομόνοια (1871). Με σχέδια του Παν. Κάλκου δημιουργήθηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο (1866), το Δημαρχείο της Αθήνας και το σπίτι του Ανδρ. Κορομηλά (πλατεία Συντάγματος και Ερμού) όπου παλιότερα στο ισόγειό του ήταν το καφενείο του Ζαβορίτη, ενώ το καφενείο του Ζαχαράτου στεγαζόταν στην οικία Βούρου, που είχε σχεδιάσει ο Γάλλος αρχιτέκτονας Πουαντρινό.

XII. ΚΑΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ...

Αθήνα. Μια πόλη τεσσάρων και πλέον εκατομμυρίων κατοίκων, που αυξάνεται κι απλώνεται συνεχώς, έχοντας ενοποιήσει πια τα προάστιά της και το λιμάνι της, τον Πειραιά, ένα από τα μεγαλύτερα της Μεσογείου. Τούτη η πόλη, η πολυπαθής και πολυπληθής, είναι πάντα ελκυστική, με ή χωρίς νοσταλγίες, γιατί διαθέτει εναλλακτικότητα με τις γειτονιές της και την ξεχωριστή ατμόσφαιρά τους. Γιατί διατηρεί επίσης όλες τις φάσεις της ηλικίας της, που προσδίδουν τόνο στην πολυμερισμένη φυσιογνωμία της. Μπορεί κανείς να περπατήσει στην Πλάκα με την παλιά συνοικία του Αλίκοκου και της Αγίας Σωτήρας, φτάνοντας στην «πλατεία της Ρούγας» και στο αρχαίο «Κυδαθήναιον», όπου συναντά «τας ωραιοτέρας των οικιών» όπως γράφει ο Χριστόφορος Νέεζερ. Η οδός Αδριανού, όπου υπήρχε το τζαμί της Κολώνας, είναι γεμάτη σήμερα από παλαιοπωλεία και τουριστικά μαγαζιά. Γύρω στην περιοχή, καφενεία, ταβέρνες κι εστιατόρια, με κόσμο πολύγλωσσο που σεργιανά όλες τις ώρες της ημέρας. Κάτω από τον Ιερό Βράχο είναι φωλιασμένα τα Αναφιώτικα, με τα στενά δρομάκια τους και τον παλιό «αράπικο μαχαλά», όπου έτρεχε άλλοτε το «καρασούι», το «μαύρο νερό» που πίναν από τα βάσανά τους οι υπόδουλοι Αθηναίοι, στα χρόνια της σκλαβιάς.

Το Μοναστηράκι πάλι έχει το δικό του χρώμα, με την «ανοιχτή αγορά» του, το Γιουσουρούμ της Κυριακής, που το όνομά του οφείλεται σε έναν Εβραίο έμπορο, ο οποίος διαδραμάτιζε, καθώς φαίνεται, ενεργό ρόλο σ' αυτό το παζάρι.

Ανεβαίνοντας προς το κέντρο, συναντά κανείς τα εμπορικά της Αιόλου, της Ερμού, την Αγορά της οδού Αθηνάς, κι απ' το Σύνταγμα και πέρα, καταστήματα, τράπεζες, γραφεία, αντιπροσωπείες, υπουργεία, ανάμεσα σε πολυώροφα κτίρια, σε διατηρημένα και φωτισμένα νεοκλασικά, σε θέατρα, πάρκα, κινηματογράφους, ζαχαροπλαστεία και ό,τι άλλο θα χαρακτήριζε μια μεσογειακή μεγαλούπολη.

Αθήνα. Μια πόλη που ζει ανάμεσα στους ρυθμούς των εντάσεων και των υφέσεών της. Μια πόλη του συνταιριάσματος των αντιθέσεών της, που δεν κοιμάται ποτέ, γιατί δεν ξεχνιέται ποτέ. Δεν την άφησαν οι άνθρωποί της, άλλωστε, ποτέ να ξεχαστεί.

Αθηνά Σχινά

"Sero se amavi: it took me a long time to love you", wrote the historian, critic and journalist André Bremont about Athens in 1924. In fact, as he admits, he carved those three words on the marble of a fallen column; in his book on the allure of Athens (entitled Le Charme d'Athènes), he put forward the view that the city had a power it would never lose. "It is a strange feeling", he wrote, "to allow yourself to be attracted –little by little, but inevitably– and conquered, to be won over again by the serene beauty of Athens. There is something very feminine yet very proud about this city. Athens is like a queen waiting for us to pay her our respects, gesturing to us almost imperceptibly but continuously."

Jean Cocteau (1889-1963) visited Greece for the first time in March 1936. In his Diary, he wrote: "In Athens, everything is attracted upwards, everything is vibrant, everything has wings. You have to lop the wings off the statues, as the Greeks did with the statue of Victory, to stop them flying away. Two years earlier, Camille Montclair had been struck by the streets of Athens: "The Athenian street is a flowering garden of light-coloured suits worn by quick, polite and smiling young men. The women's dresses allow one to guess discreetly at the bodies beneath. Every so often, among the grey fedoras and the straw hats one can pick out a pith-helmet, because here we are in the Near East and the heat, though dry and healthy, is considerable. To the light tones we can add the black, velvety brush-stroke of a grave, bearded priest with his jet-black robe or the vivid gold-embroidered waistcoat and bright red fez of an evzone, marching proudly in his snow-white fustanella and with pom-poms on the toes of his shoes." And Montclair added: "I love the crowds drunk on the sun, crowds which seem to state their determination to enjoy life despite all the hardships and trials".

Much has changed in Athens since those lines were written. Indeed, it would have been impossible for all the events which took place not to have left their mark. Customs have faded away, though some have survived in the face of change; the city has acquired new features, and its blood has been revitalised with new generations.

Now Athens is a city with a large population; as it spreads out, one is struck both by its density and by the area it covers. It lives on, embracing the fabled hills (Ardettos, Strefi, Tourkovounia, Lycabettus) which were among its distinctive features, protected by the surrounding mountains (Hymettus, Parnitha, Penteli) and stretching down to the sea. The history of the city, on many different levels, has been unique, full of adventures and fascinations, and it can still be traced down the years in the records it has left on the soil of Attica, described even in ancient times as 'thin'. It can be seen beneath the roots of trees –and the roots of language. It is engraved on the monuments, the exhibits in the museums, and on broken, mossy stones. It can be picked out behind the ruined walls, in the cool clearings, in the chapels scattered across Athens, in the streets and the shady corners. The visitor will encounter it at every step, moving from the echoes of legend to the unexpected conjunctions thrown up by a life so many centuries long.

It has been said that Athens bears the stamp of its past –and of the way that past has been interpreted. It was in any case a past of violent fluctuation, one which made the city renowned for its achievements and also for the disasters that befell it from time to time. Over the generations, it was a city that taught: it taught the values of the individual, of freedom, democracy and civilisation. This was the place where dialogue was born, where philosophical thought developed, where the equality of citizens to speak and be judged was respected, where the sense –and in particular the cost– of responsibility was cultivated, and where the duties of state were undertaken courageously.

Athens gave birth to the concepts of moral stature, of industriousness, of prudence, of moderation, of harmony and of good taste, together with ideas about justice and virtue. Here, in this small but wondrous place, the men who thought and spoke knew how to fight for their country and to lay down their lives for its ideals. The same people administered their city and created uniquely-conceived works of art, honouring the gods and putting themselves second to the public interest. That was not all; they could be sarcastic about themselves, too, or send one another into exile; they composed tragedies and comedies about life and its myths. And when their city was demolished by some catastrophe or other, they rebuilt it, add-

ing to it as they did so or modifying it. Most importantl of all, they never abandoned it; their perseverance sustained the continuous presence of Athens over time and despite the adversities of fate.

Wherever one digs in this city one will find evidence and traces of life dating back all the way from mere 'bygone days' to very primitive times. Wherever one looks, one sees structures of all periods and every architectural order standing in strange symbiosis on the chessboard of the new balance struck between them at any given time, as if yesterday could never be so far away and as if tomorrow could never forget the voices and footsteps of whose who once passed through this city and will never fade from the depths of its memory.

In its various districts and distinctive neighbourhoods, Athens engages in colloquy with its own joys and passions. The city emits a feeling of dialectical familiarity stemming from its own characteristics, just as in the past its gods conversed with the same dialectical familiarity, taking part in the passion and redemption of mankind; for they are to be seen ever-present and interfering in the quarrels, battles and rituals of human beings, and are never absent from the great adventures and the great love affairs.

That was particularly true of the goddess Athena, whose role in the city surpassed that of any other deity. Athena fought hard to win the city, and after that time she protected it against the designs of all others. High up on the Acropolis, her gold and ivory statue by Phidias shone proudly out, visible, they say, from as far away as Cape Sounion, but that did not prevent her from taking part, too, in everyday affairs, involving herself in the labours of Heracles and the feats of Theseus, sending help to Perseus and Jason and never abandoning Odysseus throughout his hardships, ultimately bringing him home in happiness.

Could we imagine this almost omnipotent deity, controlling as she did so many of the things that took place on earth, making her first appearance as a helpless normal infant? Hard for us to conceive, and so it seems to have been also for our ancient ancestors, who wove a myth about her nativity –a myth which alludes to the timelessness of her existence and also to her mature wisdom. According to that myth, Athena the daughter of Zeus was born out of her father's head. This rather unorthodox mode of giving birth was devised by Zeus himself, who was afraid lest his wife Metis (meaning wisdom) bring into the world a child who, when grown, would attempt to seize his power. In order to maintain his own primacy among the gods of Olympus, Zeus swallowed his wife, thus bringing the birth under his control and, above all, precluding any possibility of a threat to his authority. Zeus realised that the time of birth was nigh when he was seized by a terrible headache, which Hephaestus undertook to cure by splitting open, with an axe, the head of the father of the gods. As we are told by the twenty-eighth Homeric hymn and by Hesiod, Athena then sprang forth fully-armed, brandishing her spear (taking her epithet Pallas from the verb pallein, meaning to shake) and holding an olive branch in her right hand. The birth of Athena is shown in this way in relief on a Cycladic pythos of 680-670 BC and on a black-figure tripod pyxis of 570 BC from Thebes, now in the Louvre. A bronze statuette of Athena (450 BC) now in the Metropolitan Museum in New York shows the goddess holding the owl, one of her symbols, in her right hand; the owl told mere mortals that Athena was able to penetrate the veils of darkness and see things hidden to humans.

The roots of the cult of Athena are lost in the mists of prehistory, when she was identified with the Creto-Mycenaean deity Athena Despoena (Potnia), as can be deduced from one of her earliest names, A-ta-na-po-ti-ni-ja. She was particularly fond of green growing things and in ancient Athens was associated with the minor deity Erichthonius-Erechtheus, whom she took as her son. Hephaestus, so the myth went, was infatuated with Athena and pursued her; as she repulsed him, his seed fell upon the earth and Erechtheus sprang up from it. The goddess picked him up lovingly, as one might some fruit of the earth, put him in a basket, and delivered him to Aglauros, Erse and Pandrosos, daughters of Cecrops, to rear. They, for this purpose, were transformed into founts of affection, water and cool breezes.

Apart from her connection with vegetation, Athena was also Parthenos, the Virgin, and in this capacity she protected fertility and motherhood. The concept of fertility was a broad one, including the fruits of the earth and also the culture, inspiration, ideas and intellectual capacities of human beings along with any work in which they revealed their skills. For that reason, we find her as the protector of all the occupations of men and women

–spinning, embroidering, weaving, pottery-making, metalwork and even the production of shoes– as well as of fair competition in sport and of culture in the arts. As the patron of all the occupations, she received a different epithet on each occasion: thus she was Athena Ergane, the industrious and painstaking, and also Athena Boulaea, in whose name the members of the Athenian assembly (Boule) took their oaths in the Classical period, invoking the wisdom of her judgement.

Although we know that the wily goddess came into the world fully-armed and was often depicted in the goatskin which she had won in the Battle of the Giants, thus giving her an indisputably warlike character, we know that she differed from her Olympian brother Ares in not delighting in bloodshed. Prudent and ingenious as she was, she always preferred to resolve disputes or impasses by strategic methods. This, for example, was how she overcame Poseidon –the first defeat he had ever suffered– countering his gifts by bestowing on the Athenians the peaceful cultivation of the olive. Her olive tree grew next to her Archaic temple, and for many years the Athenians pointed it out with pride to visitors. It was Athena, too, who –taking the side of the Achaeans in the Trojan War– inspired the trick with the Trojan Horse.

Her difference from Poseidon was that while he controlled the water she helped humans to survive in the sea and save themselves from it; there was even a saying urging swimmers not to rely solely on her assistance. The waves of the sea and rivers were often compared to horses –pege, a spring, is perhaps the origin of the name of Pegasus, the mythical winged horse who sprang from the waters and galloped towards the sun in a transformational transcendence of the usual boundaries. Athena was Pegasus' companion on that journey, and she protected warhorses, ships and chariots. It was under her guidance, they said, that Argus or Danaus invented the first fifty-oar ship, and the Athenians of course attributed their triremes to her inspiration. Among her other attributes, they worshipped her as the goddess of navigation, once she had wisely taught them to honour Poseidon, defeated in the contest for the city, along with Erichthonius, in the Erechtheum which stood next to her own temple.

In her own city, Athena was above all the guarantor of the sacred institutions or guardian of the Palace, taking care to ensure the well-being of the families and settlements that surrounded her sanctuaries. This was the capacity in which the Athenians invoked her, praising her in festivals and cult practices which involved offerings and sacrifices at the end of each ritual. In those times, it should not be forgotten, religious practices were inextricably bound up with the social existence of the celebrants.

The central position of Athena in the Athenian city-state can be seen in the festival of the Synoecia and, even more strongly, in the Panathenaea. The former of these commemorated the synoecismus of Theseus, who, on the advice of Athena, was said to have unified the little villages of Attica into the city of Athens (thus accounting for the plural form of the name). The Panathenaea –of which there were two, the lesser festival, founded by Solon and held every year, and the Great Panathenaea, established by Pisistratus and celebrated every four years– was renowned for its grandeur and festive brilliance. In the fifth century BC, the magnificence of these feasts was underscored still further for political reasons, making quite plain and accentuating beyond any possibility of mistake the fact that Athens was a leading player in the Greek world.

II. STAGES IN ANCIENT ORGANISATION

The history supposed to lie behind the founding of a city seems to have called for the feats of a hero as well as the intervention of the gods. In the case of Athens, that hero was Theseus, for whom feats to rival those of Heracles were devised. It seems highly likely that the feats of Heracles were once enshrined in an epic poem –it has not survived, but the ancient vase-paintings and reliefs have preserved for us the appearance of the hero. At the time at which his feats were supposed to have taken place, the Mycenaean palace of Athens was being built on the rock of the Acropolis. That, however, was not the start of life on the site, as we can conclude from the archaeological finds dating back to the Neolithic period.

Fragments of pottery, vases found in much better condition, tools, materials, and the traces of houses and

graves enable us to deduce that the Acropolis and some parts of the ancient Agora were sparsely inhabited at a very early date: perhaps some time in the fourth millennium BC. These first Athenians were farmers, shepherds and fishermen, and their villages were scattered across the flat ground in the direction of the sea. Their cultivation of the soil yielded a little wheat, more barley, and an abundance of olives, grown on the four plains of the Attica basin –those of Athens, Eleusis, Mesogeia and Marathon. They also tended fig-trees, grew vegetables, and had beehives on Mt Hymettus, living in little houses which had brick walls above stone foundations. The hearth of one of these early dwellings, behind the Stoa of Eumenes, has survived. The first Athenians took their water from the spring of the Asclepeion and the spring called Empedo, both on the Sacred Rock itself, but wells had to be dug, too, wherever the need dictated. They worshipped a fertility goddess in those early times, and their settlements were not fortified.

In the Bronze Age, which accounts for most of the third millennium BC, the population of Athens grew. Houses were built out towards Philopappos hill, the river Ilissus and the far side of the temple of Olympian Zeus; the density of the settlement on the Acropolis increased, filling the ancient Agora and extending as far as the Kerameikos. Trade routes to central Greece and the Peloponnese opened up. Now Athenian ships voyaged to Aegina, the Cyclades and still further from home.

The terrain of Attica favoured the development of independent 'kingdoms' such as those of Marathon, Epacria, Dekelia and Brauron. Archaeological investigations have revealed the prosperity of these petty kingdoms in the thirteenth century BC, and we can assume that there must have been many struggles for dominance among the local monarchs until the decision was taken to unite themselves under the Archon of Athens. There is a hint of this in the feats of Theseus, dating from a time shortly before the construction of the Mycenaean palace on the Acropolis. That palace was surrounded by the dwellings of officials and priests, while around the Rock itself ran a strong wall whose construction the myths ascribed to the Cyclopes. Further down was another line of fortifications, called the Pelasgic Wall, and the Acropolis was a safe place of refuge for the Athenians in times of danger.

The Parian Chronicle, a marble plaque found on the island of Paros in 1626 and now in Oxford, lists important events in the history of Attica and is of the greatest value for datings. It begins with the mythical snake-like king Cecrops, hereditary ruler of Athens, who lived at a time corresponding to our sixteenth century BC. Theseus came after him, and the line of hereditary kings continued until Codrus, whose origins lay in Pylos. Driven from his homeland by the Dorians, Codrus may have brought the cult of the owl from the Palace of Nestor to Athens, and after his time the wise bird became identified with Athena in the cults of the Acropolis. Codrus, obedient to an oracle from Delphi, sacrificed himself to save the city and the Athenians honoured his memory by resolving that henceforth their kings would be elected.

Even after the synoecismus and the unification of the settlements of Attica, the patriarchal clans which had administered the old demes survived, and each 'fraternity' kept its own customs and practices. However, the clans joined in electing their King (who was also High Priest), their Polemarch (general) and their Archon (the highest post of all). Tribal law was still strong, with severe penalties for those who infringed it. This was why the laws of Draco were said to have been written in blood.

The mid-seventh century BC was the time of Solon, the experienced and widely-travelled legislator who, despite being of a rich family himself, decided that the time had come to change the mentality of the traditional tribal aristocracy. According to the information preserved by Aristotle, Solon made laws which protected the poor and the slaves. Recognised as one of the Seven Sages of antiquity, Solon abolished serfdom and made labour compulsory. What might be described as a new incomes policy abolished the social divisions of earlier times, according to which society consisted of four groups: nobles, soldiers, labourers and shepherds. Under Solon's system, the Athenians were distributed among four Classes, in accordance with their financial position. Thus, there were those whose income equalled the value of 500 measures of corn, the Knights, the Yeomen, and the artisans. Only members of the upper class had the right to be elected to the Archonship and hold high office, but they had to rely on the votes of all the classes except that of the artisans to do so. The artisans may have lacked these privileges, but they paid no taxes and could vote in the elections for the lower offices.

III. THE INTRODUCTION, FUNCTIONS AND ACHIEVEMENTS OF ATHENIAN DEMOCRACY

In the Athens of the sixth century BC, the innovations of Solon were in the process of development. The system of government consisted of three groups based on economic interests and geographical considerations: these were the Pedinoi (aristocrats and landowners), the Paralioi (merchants and sailors) and the much more numerous Diakrioi (shepherds, farmers, freed slaves). It was on this class that the tyrant Pisistratus had chiefly relied in ascending to power, although he also paid court to the aristocrats and the priesthood. He built magnificent temples, made the Panathenaic Festival a much more official occasion, arranged feasts and ceremonies for all the people (during which social distinctions were not nearly so apparent), and supported the arts and letters. Since Athens suffered from shortages of water, he constructed irrigation projects; he built new roads, set up fountains and did much to embellish the city. Under Pisistratus (or the reign of his sons), Athens began minting its first coins, which showed the patron goddess Athena on one side and an owl on the other. The coins, indeed, became known as 'Athenian owls' and for five centuries they circulated as no other coin did, making their way as far afield as Egypt, Asia, Cyrenia, southern Italy and Sicily. A faint glimmering of the modern concept of the euro can be seen in the fifth century BC, when the Athenian democracy demanded that all its allies conduct their transactions in 'owls' in recognition of the city's leading position in the federation of city-states it had created. Pisistratus was unlucky in his sons Hippias and Hipparchus, who attempted to use a reign of terror and ruthless taxation to consolidate their power; however, they were disposed of by Harmodius and Aristogeiton, known as the Tyrannicides, in whose honour the Athenians erected statues in the Agora.

However, the Athenian democracy was not created overnight, nor was one single visionary responsible for devising it. Much was done to foster it by Cleisthenes, who –after the fall of the Tyranny– found Athens divided into two 'parties', the Oligarchs (usually landowners) and the Democrats (mostly merchants). Even in this situation, the leaders of the two factions usually came from the same old and powerful families. Although himself an aristocrat by birth, Cleisthenes broke the power of the aristocrat faction, dividing all Attica into three districts and thirty autonomous demes or parishes: there were ten of these in the centre of Athens, ten along the coast and ten in the upland areas. He further realigned the population by creating the trittyes, into which the inhabitants were distributed by lot. There were ten of these new formations, whose members might come from any of the three districts of Attica. Those who belonged to each of these new 'tribes' had no blood relationships, did not practise the same occupation, and had absolutely no material interests in common which might allow them to ally themselves with one another for self-serving purposes. Lots were drawn among the ten tribes to select the members of the Assembly of Five Hundred (fifty members from each tribe), and each tribe sent one Strategos or military commander to the Council of Ten, which then elected the Polemarch or commander-in-chief on meritocratic criteria. However, Cleisthenes' greatest innovation was the Ecclesia or assembly of the Deme, in which all adult male Athenians voted on every matter of importance. It was the Ecclesia which established the oath taken by its members to Athena Boulaea (500 BC), and also the institution of ostracism, adopted in 508 BC and implemented in 488 BC. Ostracism, or banishment by popular vote, was the means by which the democracy protected itself against arrogance, abuses of power or the public money and, of course, tyranny.

The system of government established by Cleisthenes helped many people to rise to ranks they could never otherwise have dreamed of. This is not to say that there were no squabbles or disputes; furthermore, Athens always had to be wary of neighbouring states which might see the reforms as a threat to their own vested interests. By this time, however, Persian expansionism had come to pose a much greater threat. The flexibility of the Athenian system of government brought Themistocles to the fore at this crucial moment: a man of low birth but great insight, he alone perceived the importance of the sea for Athens. Plutarch comments that it was maritime power that formed the backbone of the Athenian democracy, since the farming

section of the population tended to be fearful of changes and to look to the Oligarchs for safety.

Themistocles persuaded the Athenians to waive their profits from the silver mines of Laurion for a whole year, investing the money in building ships and manning them with members of the artisan class –free men, yet poor. This was the first time the artisans had been given such an important role in society, serving as the crews of the triremes and fighting the Persians on a footing equal to all the other citizens. The battle of Salamis (480 BC) stamped out the last trace of resistance among the aristocracy to the involvement of the artisans, and the democratic system of government was able, slowly but steadily, to consolidate itself. The period from Solon to Pericles had already amounted to more than a century of change and adaptation.

The words of Pericles, who in the fifth century completed the task of establishing democracy, have gone down in history. He reminded his fellow-citizens of their never-ending duty to their free city –the city their fathers had passed on to them and which it was their duty to protect at any cost. They had a system of government, he told them, which had no need to borrow laws from other states but which could serve as a model for others. If democracy was to function properly, all had to participate in it, since that was the only way that all could benefit from it. Indifference was to be condemned, because it was daring that had opened up new ways forward for Athens on land and at sea, making it an object-lesson for the whole of Greece. Pericles was careful to point out that the Athenians should devote themselves, too, to beauty, art, literature and philosophy, living not in thoughtless ease –as the prosperity afforded by democracy allowed them to do –but in a state of constant readiness and alertness to look more deeply at the democratic values. Those values, furthermore, should be accompanied by a supreme sense of honour which ought to be the principal distinguishing mark of the Athenian. Pericles, the great statesman, rounded off his thoughts with the phrase "to men of renown, all the earth is a sepulchre" –from which the Athenians understood that democracy is an internal matter for all those who embrace it, taking it with them wherever they may go and sacrificing themselves for its ideals. Thucydides described Pericles as the "first among equals" in the city, but perhaps the supreme recognition came from the Athenians themselves, who elected him to power without interruption from 443 to 429, entrusting to him the fortune of the city he loved and with which he identified himself. Whatever the ultimate cost –in the shape of the Peloponnesian War– may have been, Pericles succeeded in conferring incomparable glory upon Athens.

IV. THE ACROPOLIS AS ARK

When the monarchy was abolished in 682 BC, only sanctuaries and altars were left on the Sacred Rock. With the exception of the brief interlude represented by the tyranny of Pisistratus and his sons, the area now became purely religious. When the Persians briefly occupied Athens, they left only ruins and ashes behind them. After the victories of Salamis and Plataea, the Athenians set about the task of reconstruction and naturally began with all that they held most holy –the Acropolis, that is, which was the crowning glory of their city.

When we climb the Acropolis today, what we are seeing is a kind of ark in which all the stages and phases of Athenian history are preserved: from prehistoric traces down to memories of Ottoman rule. The evidence, though sometimes confusing, is imprinted on the ground where millions of people from all over the globe have walked and still walk today, coming as pilgrims to this hill-top about which volume upon volume has been written. The Acropolis is a model, a symbol, a point of references –and also a life's dream for many who have admired it from the earth's four corners. In most of the periods and phases of the humanist culture, it has served as a universal model. Whether intact or in ruins, with its Parthenon dedicated to Athena, later to the Wisdom of God, then to Our Lady or –as a mosque– to the Prophet, the Acropolis has always touched and sent a tremor through the human soul. A similar tremor, though mixed with rage, must have run through the Athenians when they saw

the ruins and smouldering wreckage which the Persians had left behind them. Cimon took the decision that the ruined sanctuaries should be completely demolished, their 'sacred stones' being as reverently interred as the lifeless corpses of those who had fallen in battle. Many of those stones, including drums from some of the columns, were used in the new wall with which the Rock was fortified: in that way, parts of the earlier monuments could be seen from the Lower City, reminding the Athenians of their earlier history.

Superb temples were then built on the Rock. The most detailed description of them is to be found in the account of Pausanias, writing in the second century AD, but despite the passage of many centuries and all the misfortunes that had befallen Athens, the Acrópolis was still capable of dazzling Cyriac of Ancona when he saw its masterpieces in 1463. Even the Turk Evliya çelebi was impressed by the monuments in 1641, but not many years afterwards, in 1687, the Venetian general Morosini bombarded and severely damaged the Parthenon. Next came robbers from the West, in search of 'treasures' to enhance their collections of antiquities.

The magnificent Propylaea through which we enter the Acropolis were built to plans by the architect Mnesicles in 437-432 BC. In the north wing, a spacious room called the Pinakotheke housed a collection of paintings which could be admired by visitors resting after the tiring climb up the Rock. To the south stands the temple of Athena Nike or Wingless Victory, in which the cult statue of the goddess was kept. The frieze of the temple showed an assembly of the gods and battles between the Athenians and their enemies. Some of its slabs are in the British Museum, together with the sculptures from the Parthenon.

The Parthenon towers before the visitor at the highest point of the Rock. It rests on the stone foundations of the Pre-Parthenon, which the Athenians started to build after the battle of Marathon in 490 BC and which was still incomplete when the Persians burned it in 480 BC. The temple is entirely in Pentelic marble; its architects are considered to have been Ictinus and Callicrates, working under the supervision of Phidias, who created the sculptural decoration and also the statue of Athena Parthenos inside the temple. The truly astounding impression created by the structures is the outcome of an inspired combination of concept and execution. In order to complete the Parthenon, people from many walks of life –poets, orators, mathematicians, politicians, soldiers and ordinary Athenians– worked for years with dedication. The aesthetic quality and spirituality of the monument, engaged in its dialogue with light and space, are produced by its morphological and rhythmic components, by its proportions and the interplay among them, by the structural and architectural characteristics of the building and by the various 'refinements' which can be seen to come very close to perfection when we remember that the huge stone edifice has been deliberately 'lightened' to please the eye without losing any of its material texture. Apart from the 92 metopes which showed scenes from the mythical battles of the Giants, the Centaurs and the Amazons and from the Fall of Troy, there was a frieze depicting all the stages in the Panathenaic procession (in which all the Athenians participated), with the delivery of the goddess's new veil and the Olympian gods looking on. If there is a direct connection between the Parthenon and democracy, that is because behind the first level on which the procession scene can be read we can also discern, in the timeless and participatory array of Athenian citizens, the earlier division into four tribes and the ten-tribe system in force in the time of Pericles. The pediment of the temple (437-432 BC), showing the birth of Athena and her contest with Poseidon, and the frieze succeed in uniting the city's mythical past with its present, with its memories, gradually-achieved conquests and, above all, the heritage contained within the evolutionary progress of democracy.

The noble Caryatids of the unusual and elegant Erechtheum (421-415 and 410-406 BC) proudly support the religious institutions of life in Athens. In that temple, the Athenians worshipped Cecrops, the hero Boutes, Athena's son Erechtheus –and Poseidon, since they could show visitors both the crack in the ground made by his trident and the olive tree of Athena, in the temple precinct. In the Christian period, the Erechtheum with its Caryatids became a church of Our Lady; under the Franks, the building was used by the city governor, and in Ottoman times it was a harem.

In the fifth century BC, the beauty of the Parthenon must have been one of the most common topics of conversation among the Athenians. It was also one of the most frequent themes for writers and orators. Demosthenes often urged his fellow-citizens to admire the monument, and Plutarch wrote with enthusiasm: "If the works rise proudly in their beauty and elegance, what can one say of the artisans who strove to outdo their own craftsmanship? And how rapidly they worked! They reckoned on completing their work over generations, but they actually finished under the direction of a single man."

What, then, was everyday life like for these Athenians who worshipped the gods, constructed temples with incredible speed, engaged in feasts and battles, delivered speeches and quarrelled? The curtain went up on everyday life and activities not on the Sacred Rockitse, of course, but lower down, in the Agora and the Kerameikos.

No citizen of Athens could have conceived of life in a city-state without the Agora, because that was where all its public and private life unfolded. This was where the heart of the city-state beat, among the sanctuaries, the altars, the statues and the bustling, colourful bazaar. The Athenians went to the Agora when they had things to buy or sell, when there were officials to be elected, when they needed a haircut or felt like meeting their friends, to read the resolutions adopted by the state, to see what new fashions were the rage, to learn the news and to comment on everything under the sun. This is where they would encounter poets, orators, musicians and philosophers, forming an idea, too, of what public opinion thought about matters as it took shape in differences of opinion and in the light of important events. There would be new plays to see in the theatre, games to watch in the palaestra, and the sound of the flute and the cithara would be everywhere.

The 'main square' of the Agora was marked out with boundary stones so as to provide a visible indication of its variety. Its districts were similarly marked, and a specific law forbade the presence there of people who might damage the functions of public life. Also were excluded were those –such as Socrates– who had been convicted of disrespect for the gods or had been ostracised. To be barred from the Agora was a great dishonour, of far more significance than deprivation of one civil rights today since the area was identified with the very social being of the Athenians. The exiled Athenian Alciphon, writing from his refuge in Egypt, was full of nostalgia: "Where in Egypt could I see an assembly of the people and watch a question being put to the vote? Where could I see such a democratic crowd appreciating such freedom? Where could I see officials being appointed by election?"

The Agora did not have only officials, however. It had rich men and poor men, wonderworkers and peddlers, shoppers who knew the best places to buy bread and fish, cheese in woven baskets, vegetables and olive oil –and even dancers and cooks for the banquet. All along the alleyways were stalls and counters, and the air was full of the cries of the farmers of Attica advertising their wares. The owners of the farms around the city sent their products in to Athens to be sold and exchanged; there would be fishermen, too, from Piraeus and Phaleron, while ships brought eels (of which the Athenians were particularly fond) from the Black Sea and mullet from the harbours of the Aegean.

Aristophanes, who tells us, mockingly, that Euripides' mother had been no more than a seller of vegetables in the Agora (also dealing in sesame seeds, onions, pulses and figs), was the same writer who in his comedies of manners extols "the quinces, the pomegranates and the cucumbers, the tunics for the slaves, the ducks and geese, the chickens and pigeons, the barrels brimming with perch from Lake Copais –bring 'em all in!" There was something in the market for every pocket: "Figs and liars, grapes and pears, turnips, roses, inventions, muscles and apples, boiled tripe, fresh cheese and honey, sweetmeats, peas and ballot boxes, hyacinths and witnesses for a trial", he cheerfully reports.

The Agora is dominated by the temple of Hephaestus (fifth century BC), which has survived in quite good condition. It is also known as the Theseum, a name explained by the belief that the mortal remains of the great hero were brought back to Athens and interred there. Facing the Theseum across the Agora is the Stoa of Attalus, a second-century BC structure which has been reconstructed in its ancient form.

The old quarter of the potters was located near the Agora and called the Kerameikos. The area was originally populated by some of the most ancient Athenian families, which took refuge there, and it later housed the first large-scale funerary monuments. Little by little, the Kerameikos became the principal burial-ground of Athens: it was chosen as the location for interments because the laws of the city prohibited the burial of the dead within the city walls. When the Persians attacked the city, much of the debris from the Kerameikos was put into reinforcing the Long Walls. After this time, the Kerameikos became a cemetery, and in it were interred those to whom the city had some reason to feel grateful. It was the location of the tombs of Solon, Cleisthenes, Ephialtes, Pericles, and those who fell as heroes in the Peloponnesian War. The tombs were ornamented with superb reliefs, funerary monuments and inscriptions to keep alive in the memories of future generations the significance of the deeds the dead men had performed. It was the practice of the Athenians to deliver funeral orations, and the practice was honoured when the dead were brought back to the city from the battles of the disastrous war with Sparta which carried off to the Underworld the flower of the Athenian democracy. It was on one such occasion, in 430 BC, that –as Thucydides relates– Pericles ascended the rostrum and, instead of mourning the dead, sang their praises since "by sacrificing themselves for their home city they acquired deathless glory and eternal memory".

The period of Roman rule (146 BC - 330 AD) found Athens in decline, although not all of the city's prestige and intellectual interest had disappeared. Acknowledgement of the unique position of Athens in education and the arts, although its political power had vanished, can be seen in the attitude to it of the Roman Emperors. The poet Horace admired the "city of light", which had been born blessed because of its fair-sounding, musical language; his tribute culminates with the famous phrase about "Greece, taken captive, [having] captured her savage conqueror" –by which he meant his fellow-Romans.

Some of the Roman leaders appreciated Athens to the extent of protecting the city and embellishing it, as its guardians. Pompey was among them, as were Julius Caesar and Augustus, but Hadrian (117-138 AD) was the city's greatest benefactor. The aqueduct, the Library (called 'Hadrian's Library') and the Pantheon in Rome were all built under his personal supervision, and he completed the temple of Olympian Zeus, under construction since the time of Pisistratus. Along with the temple, he built the nearby Arch which bears his name. The Athenians dedicated to 'Rome deified' a small monopteral temple on the Acropolis, while Hadrian financed the repairs to the Parthenon (which had been quite badly damaged in a fire) and Claudius had had a monumental flight of steps constructed in front of the Propylaea.

The Athens of Roman times was a kind of Imperial protectorate, which goes some way towards explaining why a Roman Agora of a similar nature to the Ancient Agora was constructed there. Construction projects in the city were carried out by Antoninus Pius, Marcus Aurelius and Herodes Atticus, the latter of whom renovated the Panathenaic Stadium and built the monumental Odeum which bears his name in memory of his wife, Regilla.

During the third century AD, Rome was rocked by civil war. Quite unexpectedly, Athens was raided by the Teutonic tribe called the Heruli, who had managed to cross the Bosporus unimpeded. The Heruli landed at Piraeus and made their way up to the 'blessed city', which they utterly devastated. Dexippus, the last Greek to put up any resistance, and a handful of Athenians managed to drive the intruders off, but once the battle was over it was plain that the city was damaged beyond hope of repair. The Heruli had dealt it a fatal blow. After their terrible raid, Athens huddled behind the so-called Valerian wall, constructed at this time in a makeshift manner out of the rubble they had left and enclosing only a part of what is today Plaka.

For many decades, Athens was merely a little town. Even so, down to the fourth century AD the schools of philosophy flourished, and their students included Christians and pagans alike, such as St Basil the Great, St Gregory of Nazianzus, and Julian the Apostate, later Emperor of Byzantium. On leaving Athens, Julian wrote, "Only the goddess Athena knows how many times I implored her to send me death rather than be compelled to leave Athens". Libanius of Antioch, too, declared himself willing to give up all the other things of the world in change for seeing once more, even from afar, "the smoke of Athens". Around 400 AD, Eudoxia of Byzantium, wife of the Emperor Theodosius II, built scores of fine new structures in Athens, including the Gymnasium in the Agora and the neo-Platonic school of philosophy whose traces have come to light on the south slopes of the Acropolis.

The dissemination of Christianity, first by St Paul and later by Dionysius the Areopagite, Bishop of Athens, who founded the city's first Christian community, did not prevent the development, in parallel, of Classical philosophy side by side with Christian thought. Indeed, the two tendencies converged to some extent in neo-Platonism. Although the closing of the schools of philosophy by Justinian in 529 was not such a spectacular blow as the raid of the Heruli, it proved to be still more disastrous for Athens. The philosophers departed and the great city declined to a mere town where Christianity was compulsory. The Parthenon became a church to the Wisdom of God, and the Erechtheum was dedicated to Our Lady and the other holy women of Christianity. Later, there were raids by Slavs and Saracens, and after their terrible ministrations Athens sank gratefully into obscurity.

The city awoke from its slumbers around 1019, when the Emperor Basil II, fresh from the victorious wars which earned him the title 'Bulgar-Slayer', visited it on pilgrimage to Our Lady in the Parthenon. He piously offered a huge lamp to Our Lady, repaired the building and had the walls decorated with paintings.

IIX. CHRISTIAN ATHENS

The triumphant pilgrimage of Basil II to Our Lady of Athens signalled the start of a much better period for the city, as can be deduced from the churches and monasteries built in the eleventh and twelfth centuries and still standing today in the city centre and the surrounding area. This is not to say that there were no unpleasant experiences, such as the plague of 1084 and the raids of Bulgarians, Normans from Sicily (1147) and other unwelcome visitors, but the lords of Byzantium succeeded in embellishing the city even though it was not among the hubs of the Empire. The prestige of Athens grew once more, as did its individuality. Among the churches built at this time were many which still survive, such as that of the Sts Theodore, constructed by Nikolaos Kalomalos the spatharokandidatos, and Kapnikarea, dedicated by one Kapnikaris, collector of the Byzantine hearth tax. The Byzantine rulers of Athens brought with them learned clergymen to its metropolitan throne, one of whom was Michail Choniates, who possessed an almost romantic nostalgia for the Classical past. In his letters, Choniates has priceless information to convey to us about the Athens of the late twelfth century.

There must have been very many churches in the city at this time. Even in the seventeenth century, travellers put their number at between two and three hundred, and when the War of Independence broke out there were still a hundred and fifty. The Classicism of the nineteenth century, which strove at all costs to link the heroic modern Greeks with their Periclean ancestors, bears part of the blame for the demolition of a number of churches, including Our Lady 'the Great', the Prophet Elijah in the Corn Market, 'Old' St Panteleimon, and others. Other churches were knocked down in order to excavate for the ancient ruins beneath their foundations. Kapnikarea was saved from demolition at the last moment, thanks to a

popular revolt among the Athenians and the intervention of King Ludwig of Bavaria. However, many important churches typical of the so-called 'Greek mainland school' have survived. We can imagine that the Byzantine houses of Athens had rather similar characteristics: some of these can be seen in the stepping by which the buildings gained height, and in the walls of the churches, of greyish-yellow blocks of limestone with slim bricks in a warm reddish tone in the joints. These bricks are patterned in such a way as to create various forms of decoration, while their rhythmic repetition adds an earthy lightness and an air of the human scale. The plain architecture of the interior does not encourage architectural exuberance on the outside. The exterior of such churches tends to be ornamented with lacy dentation along the cornices; this accentuates the tiled cupola and makes the interior of the dome more familiar, closer to the prayers of the faithful. The dome itself is like a gentle, affectionate upturned palm, caring for the inner selves of the congregation and conveying the mercy of the saints on earthly things.

Kapnikarea, first built in the eleventh century along with the narthex and the chapel on the north side, is for the Athenians a symbol of everything old, along which the Church of the Sts Theodore, which may actually be slightly earlier (1050-1075). The nobleman who built the little church had to win through against many dangers to fulfil his vow to the Sts Theodore, his protectors, as he tells us in the iambic verses of his dedicatory inscription:

Nikolaos Kalomalos the spantharokandidatos, who found in you a protector since childhood and a helper and champion in many dangers, built your church, which he saw to be old and small and brick and extremely dilapidated; intercede for him that he may enter into an inheritance from above and receive remission of his sins.

The Church of the Holy Apostles, built above a Nymphaeum of the second century AD, is probably the earliest church in this series, having been built between 1000 and 1025. St Sotera Lycodemou, better known as the 'Russian church' and once the main church of a monastery within the walls of Athens, is contemporary with it. The vaulted cistern of the monastery still survives, but the cells in which the monks lived were flattened by an earthquake in 1701 and the Bodosakis Building now stands on the area which was once the monastery cemetery.

The Dafni Monastery, on the outskirts of Athens, also dates from the eleventh century and is one of the works typical of what has been termed the Comnenos Renaissance. The octagonal monastery church stands in the precinct of an early Christian basilica –among whose ruins bay trees ('dafnes') had sprouted; hence the name. The church had multicoloured paved floors and marble revetments, and many of the unique mosaics on its walls have survived. The church at Dafni was what the Athenians were invoking when they appealed to Our Lady of the Golden Bay Trees, great is your grace, with your mosaics, your paintings and your pearls. The glories of the monastery were such that they became legendary. It was there, on the basis of the stories told in his own day, that Kaisarios Dapontes set the story of the princess who, in former times, had brought barrels of gold from far off. This created a link to a Byzantine rhymed poem with the story of Imperios and Marganona: They say that the story of Imperios became a wonderful rhymed poem at Dafni, and that Margarona, Imperios' wife, took the veil there, and that he was a monk; and that between them they renovated the monastery and embellished it.

On the lushly-wooded and well-watered northern slopes of Mt Hymettus there had been various small sanctuaries in ancient times. Among them was built the Kaisariani Monastery, which was also known as Syriani and figured in a song: A walk to Syriani and honey from Penteli, and at Dafni the cold water which the angels drink. The tall and slender church of Kaisariani was built in the eleventh century. Omorphokklisia, the 'beautiful church' in the suburb of Galatsi, dates from the twelfth century and has fourteenth-century wall-paintings by an unknown but certainly important artist.

When the Franks took Athens in 1205, the Dukes de la Roche moved their seat to the Acropolis and the Sacred Rock became a fortress. The Franks set up their palace in the Propylaea, and the Pinakotheke, adjoining it, was used for their knightly banquets. They built a watchtower to help them control the surrounding area, and Latin bishops celebrated Mass in the Parthenon, which had now become Notre Dame d'Athènes. In 1311,

the Catalan Company smashed the forces of the Dukes of Athens at the battle of Copais and took over as rulers on the Acropolis; they were succeeded by the Florentine merchant family of the Acciajoli, who ruled in the city until the advent of the Turks. Over this period, considerable changes came about in the city, at the hands partly of the Aragonese of Catalonia and partly of the Capuchin friars. However, the little chapel of the Transfiguration at the foot of the Acropolis, built by the Athenians with humble materials, withstood these testing times, and in it we can see that even in such adverse conditions Athens had not entirely lost a sense of grace and proportion.

IX. THE HARSH YEARS

In 1453, Constantinople fell to the Turks. Disputes broke out among the Florentine lords of Athens, and the consequent weakening of the defences meant that a cruel fate was in store for the city. In October 1458, Omar Turahan, one of the generals of Mohammed the Conqueror, arrived before the city at the head of an Ottoman army. He first tried to negotiate the surrender of Athens, while his hordes laid waste the surrounding countryside. In their desperation, the Athenians turned to the Acciajolis for help –and succeeded only in enraging the Turks. They burned and demolished whatever they could lay hands on, killing and enslaving the local people; the head of the Acciajoli clan was killed in battle, and his Athenian wife, celebrated in song as the 'Mouchliotissa', was carried off to the Sultan's harem while his three sons were pressed into the Janissaries.

Now the Parthenon became a Muslim mosque and the banner with the crescent moon flew over it. The Caryatids of the Erechtheum inspired in the governor of Athens the idea of housing his harem there. The Fetihe Cami or Mosque of the Sultan was built in the Lower City; the traveller Evlija çelebi, writing in the seventeenth century, identifies it with the Corn Bazaar. To judge by the story of the martyrdom of St Philothei (Benizelou), which took place in her little convent at Kalogreza, the oppression, humiliations and downright annihilation inflicted by the Ottoman conquerors must have been unbearable, involving levies of male children for the Janissaries, high-handed financial administration, and looting of all kinds accompanied by violence. The intransigence which was a feature of Turkish rule soon suppressed any concept of education in what had once been a city of learning. The Church alone, and insofar as it was able in the circumstances, had some success in keeping alive a knowledge of the Greek language –a language which, after that time, became synonymous with national self-awareness and efforts to protect the memory of all that had once been held sacred in Athens.

The restrictions on agriculture, the heavy poll tax and the general misery led to a condition still further exacerbated by epidemics in 1522-1523. In general, the sixteenth century was a dark time; the seventeenth, however, saw something of a recovery in Athenian public life, thanks largely to the enlightened Metropolitan Bishops of the city, who founded a school there. From the correspondence of Martin Crusius, Professor at Tübingen in the seventeenth century, we learn that the Athenians "had good memories and were well-spoken" despite the differences to be noted "from the roots and pronunciation of Classical Greek".

Along with their language, the Athenians clung to their religion, putting their meagre savings into the building, with the help of humble priests, of chapels which include Our Lady 'Roumbi' (from the name of an Athenian family), Sts Cosmas and Damian in Erechtheous St (owned by the priest Dimitrios Kolokynthis), St Spyridon, and the Holy Girdle in Lysiou St (near the Horologion of Andronicus Cyrrhestus or 'Tower of the Winds'). Apart from the Corn Bazaar mosque, which is oriented towards Mecca (and was later used as a barracks, a prison and a bakery), the Turks also built the Tzistarakis mosque in Monastiraki Square and a Medresse or seminary facing the Tower of the Winds. The Tower itself was converted into a devish tekke. These and other buildings were destroyed by the infuriated Athenians when their centuries of oppression ended with liberation.

It would be a mistake, however, to believe that the Athenians were wholly enslaved to their Ottoman masters. It was as if their hardships had made them tougher, and more persevering in their attempts to shake off the yoke. They worked hard on the land, and those who could began to make hesistant attempts to go into trade. Crusius is once more our source for the report that in the sixteenth century Athens had market gardens, many olive groves, oranges, lemons and other citrus fruits. The olives –once the blessed gift of the goddess Athena– were exported in a rudimentary manner to Constantinople. There was a steadier flow of Athenian exports to Venice, where there were Athenian merchants; with the capital they were beginning to form, they were also able to deal in silk from the Peloponnese. The Athenians themselves set up small-scale factories manufacturing soap and woven goods, and as time passed a kind of nobility emerged in the city. Its privileges were not based on the ownership of land, and the rich men were not necessarily members of a hereditary aristocracy. Andreas Darvarios found them "barbarous: not one of them is educated", and Theodosios Zygomelas, a scholar of the sixteenth century, reports bitterly on the decline into barbarism of "the once-wise Athenians", who had corrupted their ancient language. Among examples of this decline, he cites the word exopolia, properly used to describe the suburbs, now corrupted to sepolia and the source of the name of a modern-day district of Athens.

The situation may not have been as bad as described by Zygomelas, however, because another source tells us that "there are many schools in Athens and excellent scholars who teach the Greek language". These included the Karikis who ended his career as Patriarch of Alexandria and died at a great age in 1567.

Regardless of the exaggerations of both sides, it would be true to say that the Athenians of this period would not have stood comparison with their Byzantine or ancient forefathers. As for the 'barbarisation' of the city, such a view –based solely on linguistic criteria– is entirely erroneous. Of course there can be gaps between successive forms of the same civilisation, but the Athenians never ceased to be aware of their Greekness. That Greekness might change in response to different needs and over time, but it was never interrupted even when the Athenians were forced to move to foreign parts, even when the population was supplemented by migration from elsewhere, even when the gaps in dim stories and broken monuments had to be filled in with Oriental colours and tales from the distant past. The past on which those Athenians lived was firmly entrenched in their dreams, forming part of the tapestry of identity woven by each of them in his own way. The ruins, the overgrown 'old stones' of Athens, were the stuff of which were made their dreams that one day those stones would come alive again, and that this would be done by their breath and their wounds, the threadbare clothes on their tormented bodies, their songs and their living, patched-up language. That language was the Greek Orthodox language, learned stumblingly from ecclesiastical texts and with accretions from the harvest of the grape, from the tales told by their mothers at the distaff, from 'Frankish' and the harbours to which they voyaged, from the winged fairies hunting goblins on moonless nights. Even two hundred years later, in the nineteenth century, the traveller Henri Belle visited Athens and met a waiter in a fustanella –an illiterate man whose name was Achilles and who was proud because a chieftain of the same name had conquered Constantinople with the help of St Athena, from whom he had received an invincible suit of armour made by the fairies. Belle was amazed to observe "how Homeric traditions have become Christianised and mixed up with medieval superstitions so that the demigods of the pagans rub shoulders with the saints and the fairies with the angels of heaven, while the people here are as likely to invoke the Sirens or the Maenads as they are Our Lady".

Among the most spectacular events in seventeenth-century Athens was the visit paid by the Marquis de Nointel and his entourage in 1674. The French nobleman was on an embassy from the Sun King, Louis XIV, to the Sublime Porte, and he was determined not to set about his mission without first visiting Athens, once the princess of cities. De Nointel had with him a mediocre painter called Carrey who was later to become famous as the last artist to depict the Parthenon before it was bombarded by Morosini in 1687. When Morosini shelled the temple, which the Turks had converted into a powder magazine, he damaged the monument severely –and later committed still worse sacrilege by trying to detach some portions of the sculpture, to which he had taken a fancy. When he sailed back to Venice, he took with him the lions

from Piraeus harbour. He was not the first 'visitor' to Athens to remove some 'souvenirs', since treasure-hunters from Western Europe were now thick on the ground. The antiquities of Athens were 'up for grabs', and antiquarian collectors –with or without permission from the Ottoman authorities but with the help of bribes for the local Turks– could bear off whatever caught their eye. The traffic in ancient objects swelled still further when such treasures became fashionable in the West during the eighteenth century.

X. PHILHELLENISM AND LIBERATION

During the last quarter of the eighteenth century, the sufferings of the Athenians were made still worse by the crafty, violent and bloodthirsty voevode (governor) of the city, Haji Ali Haseki, emissary of the Sublime Porte and favourite of Esme, the Sultan's sister. Athens, in his time, plumbed the ultimate depths of slavery, with hangings, beatings, persecution and merciless financial exploitation. The picture of disaster was rounded off with a deadly attack of the plague in 1789, a sharp decline in the population, and the rapacity of foreign collectors of antiquities. Perhaps the best-organised of these visitors was Lord Elgin, who alleged that he was conducting archaeological excavations and equipped himself with a 'permit' from the Sultan.

However, the sufferings of Athens –and of the rest of Greece, of course– had already begun to strike a sensitive chord among educated Europeans, who gave their support to movements for national liberation. Greece lay at the centre of their deliberations, and more than a few artists and intellectuals were deeply moved by the country's sufferings as it struggled for freedom and made its heroic sacrifices. They began to support the enslaved descen-dants of Pericles and provide them with moral support. In parallel, the secret society known as the 'Company of Friends' was co-ordinating the struggle for liberation and had infiltrated into Attica.

On 31 March 1833, after a number of periods of siege and at a high cost to the Athenians, the Turks eventually surrendered the Acropolis, and the Sacred Rock was free again after 375 years of slavery. The freedom-fighters raised the Greek flag and there was a reverent service of thanksgiving.

Ludwig Ross, a German archaeologist who taught at Athens University from 1837 to 1843, gives us a fine description of the city as he first saw it: "Among the ruins rose some mud huts, and even some houses. The traveller had to look hard to find a room with at least a wooden roof and glass in the windows in which to lay his head: buildings with such luxuries were very rare in Athens then. The glass in the windows was usually covered by a special clause in the lease, and was put in when the tenant paid the advance on his rent." Carl Krumbacher, who was in Athens rather later, had rather a different story to tell: "Panepistimiou Avenue, Stadiou St and Syntagma Square, together with many of the new districts, would be a credit and an ornament to any European capital. Even the commercial quarters, such as the long streets called Ermou and Aolou, have magnificent buildings and are lined with excellent shops."

The different between the accounts of Ross and Krumbacher stems from the selection of Athens as the capital of the modern Greek state (as of 18 September 1834) and the advent of its Bavarian king, who brought with him a team of architects, engineers, painters and even gardeners to embellish and modernise the legendary city in accordance with the ideals of the age –that is, with the Romantic variation of nineteenth-century Academic Classicism. That was the morphological trend prevailing in Germany (with Munich as its principal centre) and in many other European cities.

As soon as Athens became the capital, widespread changes were made; these were partly the result of the action taken by the Court (inspired by the Phihellene King Ludwig and implemented by his son Othon, the new King of Greece), but above all of the benefactors and sponsors of the city, emigrant Greeks and others who donated their entire fortunes to the cause of setting the city on its feet once more. A number of alternative town plans were produced and the Bavarian architects and engineers –working with their Greek colleagues– constructed buildings all over the city, laid out streets and squares, and planted what are now the National Gardens.

The houses in which the Athenians –all 12,000 of them– were living were actually more ruinous than the ancient monuments themselves. It was judged 'fitting' that Othon should take up temporary residence in the house of Alexandros Kontostavlos, a banker from Chios, off Stadiou St. Othon then commissioned the design for a proper palace, on the spot called Boubounistra, from the German architect Gaertner, and he, in collaboration with the engineer Hoch, re-orientated the entire city, laying out Panemistimou and Amalias Avenues and landscaping Syntagma Square and the streets around it, crossed by Philellinon St. The cost of erecting many of the public buildings was borne by patriotic benefactors, Greeks who having moved to the capital and built houses of their own then contributed in various ways to the reconstruction of Athens. In the meantime, the population of the new administrative centre was rapidly growing. The original town plan of Kleanthis and Schaubert, which provided for a sparsely-built city centre, had to be modified by Klenze, who reduced the planned width of many of the streets and squares and completely abolished what was to have been the archaeological zone since the state lacked the money to compensate those who owned the relevant property.

The rapid expansion of the city meant that some of the hills in the basin of Attica were turned into makeshift quarries: this was the fate of Philopappos, Lycabettus and Strefi, and even the hill of the Areopagus only narrowly escaped the same destiny.

Around 1880, work began on the laying out of Omonia Square, and the first houses were built in the nearby Metaxourgeio and Vathis districts. These first vernacular houses, usually the work of craftsmen whose names have not come down to us, were arranged in a manner rather reminiscent of the houses of antiquity, with an inner courtyard, a covered veranda on the upper storey and a porch. Some of these buildings can still be seen in Plaka. At the other end of the scale, the first middle-class houses –designed by Greek and foreign architects– began to go up; these had neo-Classical features such as pilasters, engaged capitals and cornices, in accordance with the classicising eclecticism of the period. The same spirit can be seen in the public buildings of the period. Neo-Classicism did not include only typological characteristics from ancient Greece, drawing also on the morphology of the Byzantine, Roman, Gothic, Egyptian and Renaissance periods set within the framework of aesthetic historicism. The only requirement was that the outcome should be "tasteful and dignified, with Romantic nuances", as one Athenian aptly put it.

Among the buildings characteristic of this period are the Ilium Mansion, once the residence of Heinrich Schliemann (1879, designed by Ziller), the Stathatos Mansion (1885, Ziller), the Mint, Parliament (designed by Gaertner and simplified by his pupil Rindel), the Athens Municipal Cultural Centre (1836), the University, the National Library, the Academy (1839, designed by Christian Hansen), the Eye Hospital (1847, Hansen and Kaftantzoglou, modified in 1869 by Gerasimos Metaxas), the Weiller building in the Makriyanni district, the Anglican Church of St Paul in Philellinon St (Stamatis Kleanthis, 1838), Athens Cathedral (Hansen, Zezos, Boulanger), the Observatory (1842, Hansen), the Church of St Dionysius the Areopagite (1853-1887, Klenze and Kaftantzoglou), the Presidential Palace in Irodou Attikou St (Ziller, 1890), the Zappeio Conference Centre (1874, Boulagner, 1879, Hansen), the reconstructed Panathenaic Stadium (designed by Anastasios Metaxas in 1874, built in 1894 with funds donated by E. Zappas and G. Averoff), the National Theatre (1895, Ziller), and the Byzantine Museum (1840, Kleanthis). The architect Lysandros Kaftantzoglou designed, inter alia, the Church of St Irene (1846), the Council of State building (1846), the Technical University (1861-1876) and the Church of St Constantine near Omonia Square (1871). Panaghis Kalkos was responsible for the Archaeological Museum (1866), the Town Hall, and the house of Andreas Koromilas on the corner of Syntagma Square and Ermou St. The ground floor of that house was occupied by the Zavoritis café, one of the city's most famous meeting-points, while another, the Zacharatos café, was housed in the Vouros residence (designed by the French architect Pointrinot).

XII. THE CITY TODAY

Athens is now a city with a constantly growing population of nearly four million. The city is still expanding, and its suburbs now include Piraeus, one of the largest ports in the Mediterranean. With its turbulent history and populous present, Athens is still attractive –whether one is nostalgic or not– because of its varied neighbourhoods and the distinctive atmosphere of each. All the phases in the city's history are there to be seen, and they accentuate its multifarious physiognomy. One can stroll through Plaka, with the old quarter of Alikoko and St Sotera, reaching Rouga Square and the ancient Cydathenaeum, where according to Christophoros Nezer "the handsomest of houses" are to be seen. Adrianou St, once the site of the Mosque of the Column, is now lined with antique and souvenir shops. All around are cafés, tavernas and restaurants, filled all day long with bustling crowds speaking many languages. Beneath the Sacred Rock itself nestles the Anafiotika district, with its narrow alleyways and the 'African neighbourhood', where there was once a spring called the 'black water' from which the Athenians drank during their centuries of enslavement to the Turks.

Monastiraki has a colour all its own, with the Sunday street market called the Yousouroum –a name it took from a Jewish merchant who seems to have been one of the characters of the area.

Moving now towards the centre of the city, we will come to the shopping district of Aiolou and Ermou Sts, the market in Athinas St, and then Syntagma Square. Next come banks, offices, ministries, more shops, housed in multi-storey buildings or well-preserved specially-lit neo-Classical mansions. There are theatres, parks, cinemas, patisseries and all the other facilities one would expect to find in a large Mediterranean city.

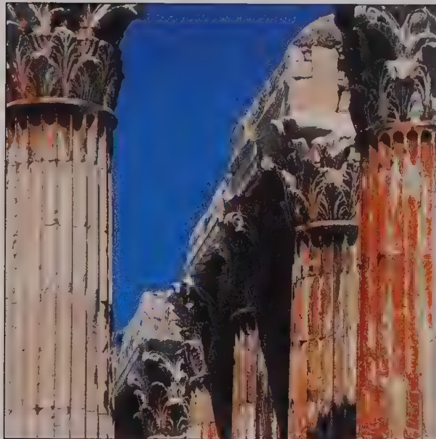
Athens: a city which has lived amid the rhythms set by its periods of upsurge and recession; a city which blends its contrasts, a city which never sleeps because it does not forget –and, indeed, whose people have never allowed it to be forgotten.

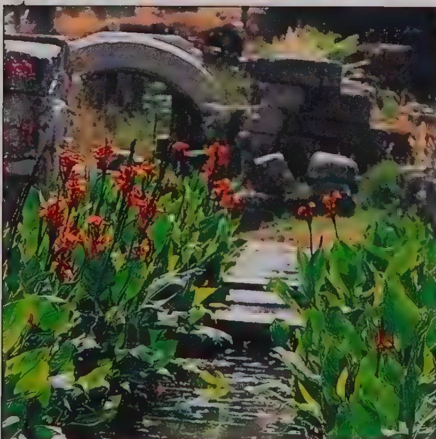
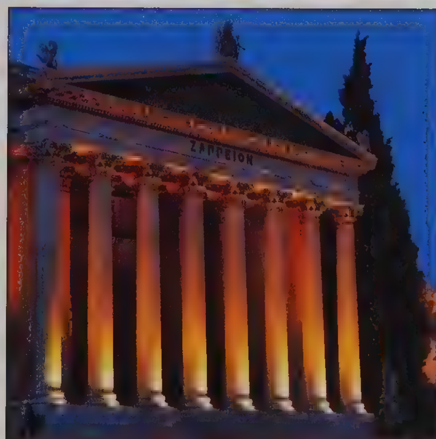
Athena Schina

Φιλτάτη Πόλις Μακαρία

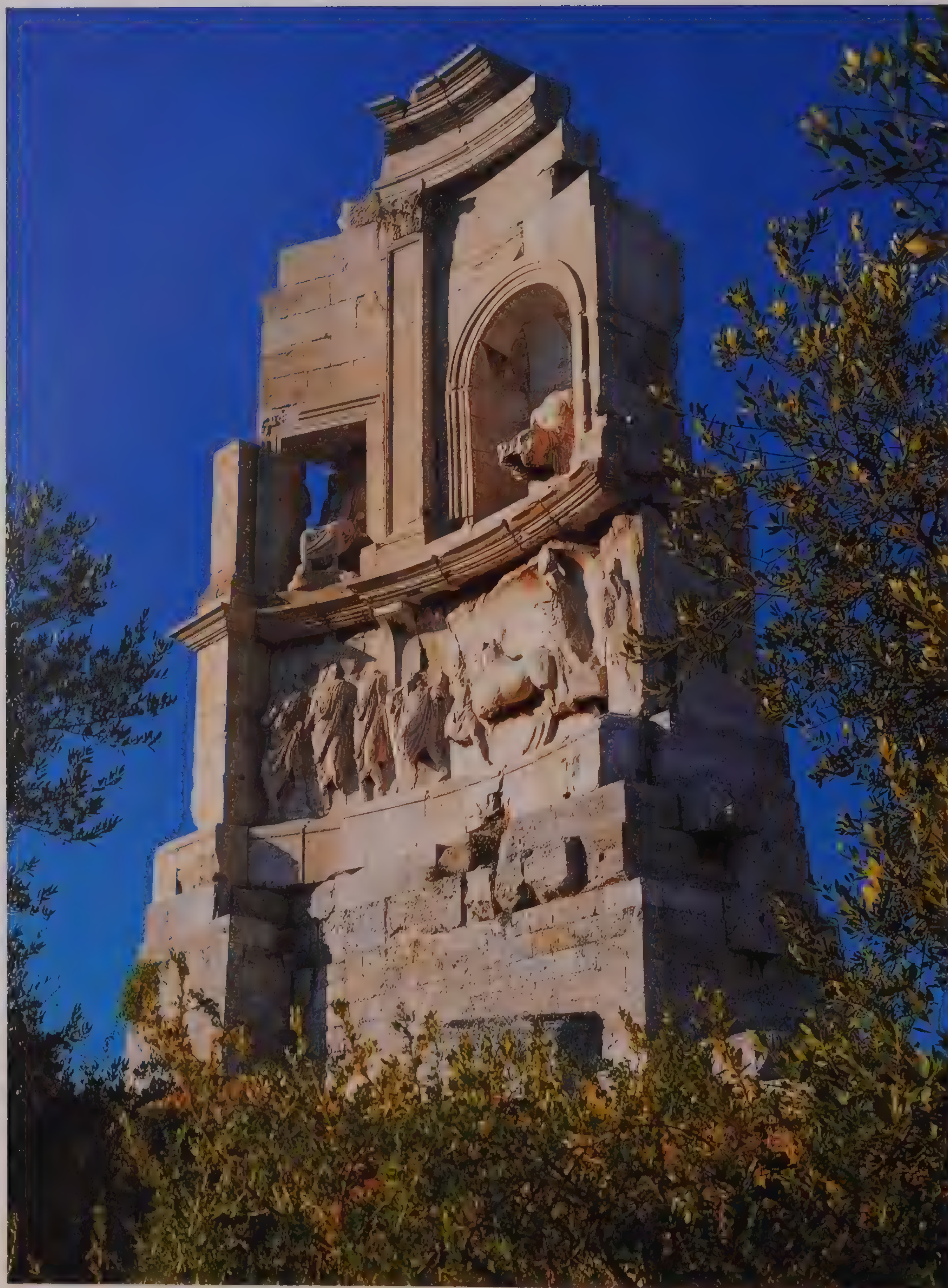
The City Beloved and Blessed

σσ. 38-39: Το περιστήλιο του Ζαππείου Μεγάρου.

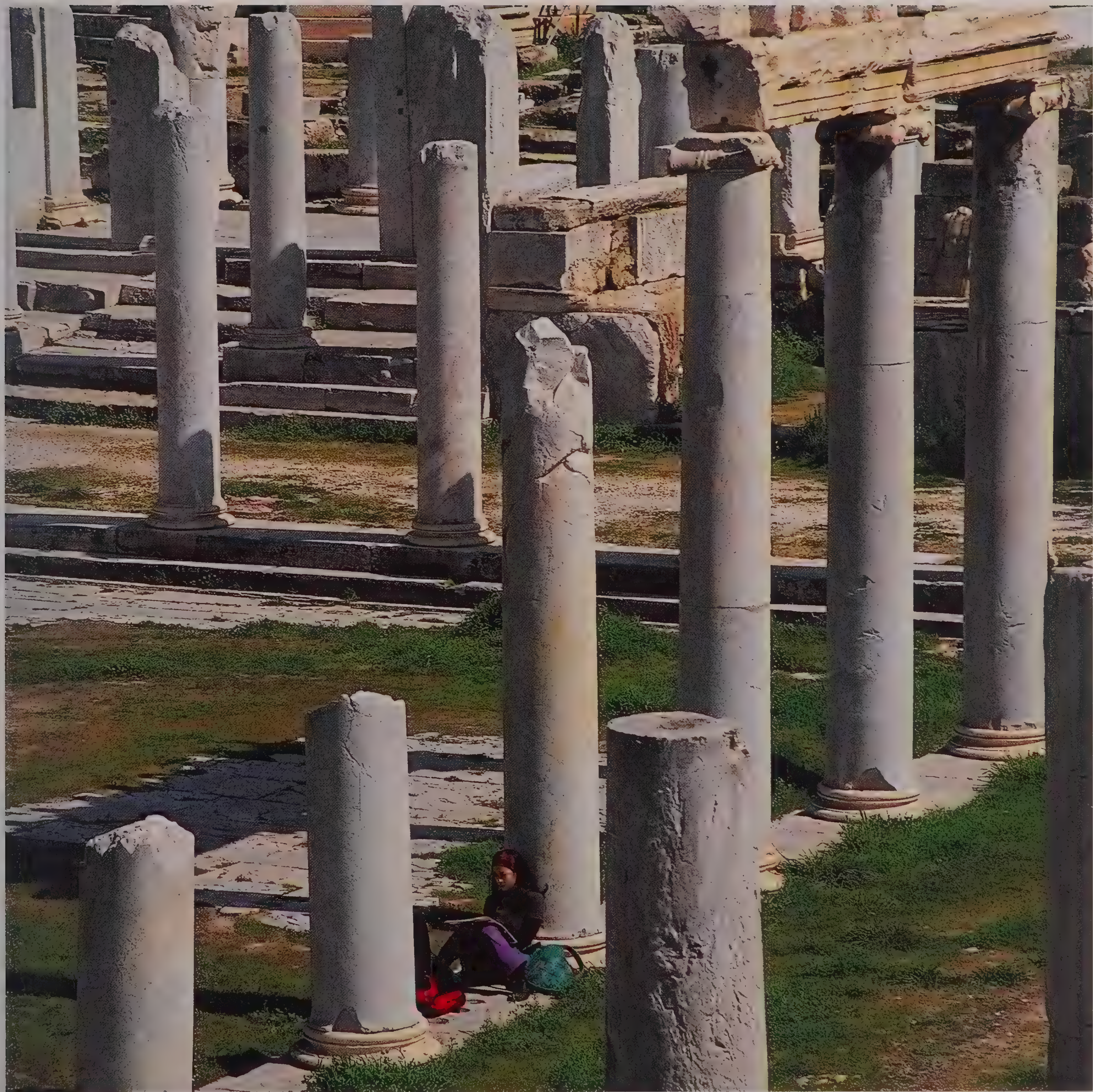
pp. 38-39: The peristyle of the Zappeion Building.

Το ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου (114-116 μ.Χ.), στο λόφο των Μουσών.

The funerary monument of Philoppapos (114-116 BC) on the Hill of the Musses.

Δεξιά: Στη Ρωμαϊκή Αγορά.

Right: At the Roman Agora.

Αρχαιολογικά ευρήματα
στον χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς.

Archaeological finds on the site
of the Roman Agora.

Ανάμεσα από τα κιονόκρανα της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, διακρίνουμε την εκκλησία που αφιερώθηκε στους Ταξιάρχες, στην Παναγία Γρηγορούσα και στον Άγιο Φανούριο.

In among the columns of the Library of Hadrian, the church dedicated to the Archangels (Taxiarches), Our Lady Gregorousa, and St Phanurius can be seen.

Η Πύλη της Αρχηγέτιδος Αθηνάς (Παζαρόπορτα). Εδώ, κατά τα ρωμαϊκά χρόνια γινόταν το ετήσιο παζάρι με προϊόντα, όπως το σιτάρι, το λάδι κι το αλάτι.

The Gate of Athena Archegetis (Pazaroporta). Here, in Roman times, there was an annual market for the sale of products such as grain, oil, and salt.

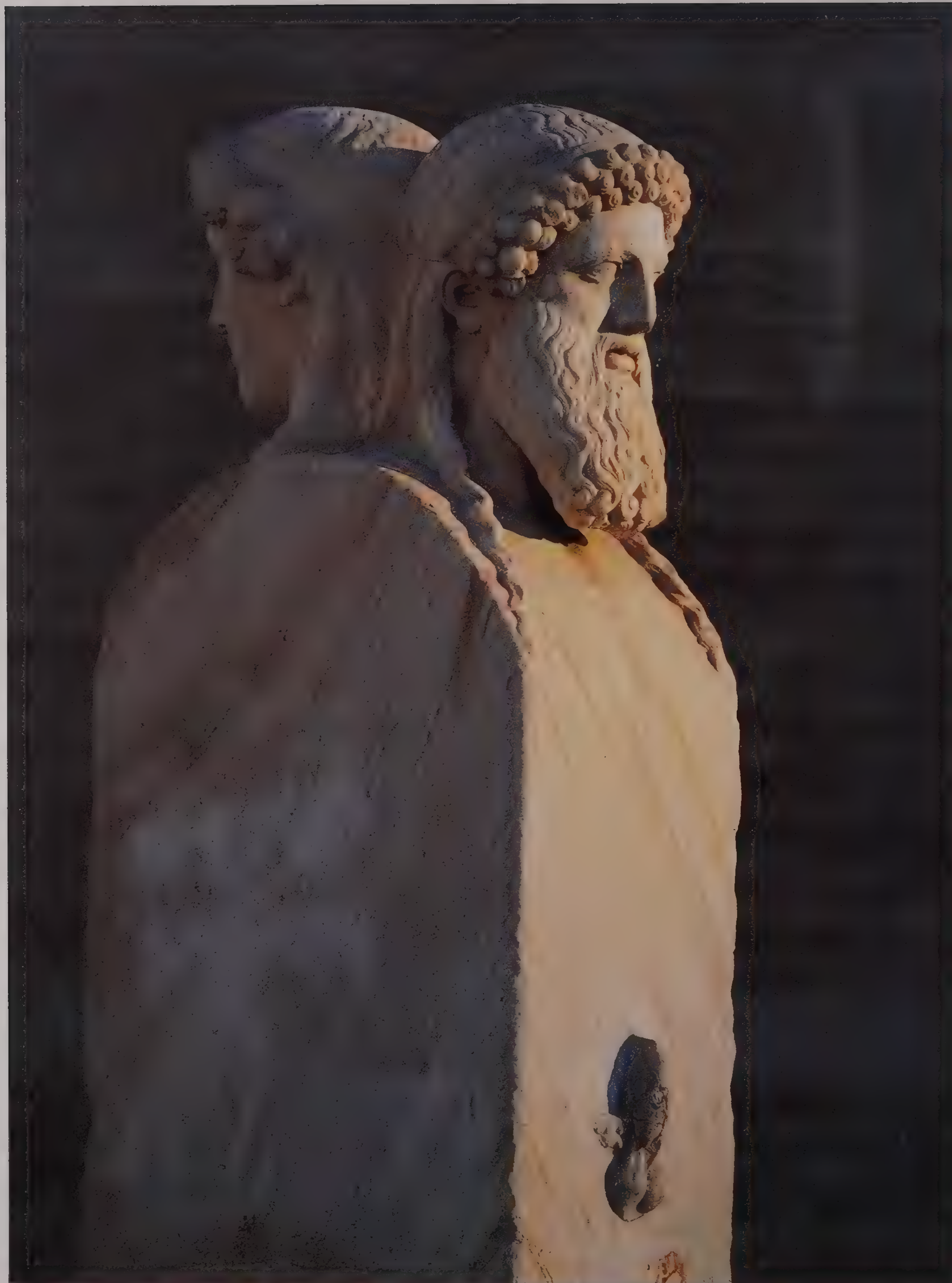
Το ταφικό μνημείο Δημητρίας και Παμφίλης, στον Κεραμεικό (τέλη 4ου αι. π.Χ.) Δίπλα, η ταφική λουτροφόρος του Ηγήτορος.

The funerary monument of Demetria and Pamphile, in the Kerameikos (late fourth century BC). Next to it, the loutrophoros (funerary urn) of Hegetor.

Δεξιά: Το Ωρολόγιον του αστρολόγου κι αρχιτέκτονα Ανδρονίκου του Κυρρήστου στη Ρωμαϊκή Αγορά, φέρει τ' όνομά του. Είναι γνωστό και ως *Αέρηδες*.

Right: The Horologion of the astrologer and architect Andronicus Cyrrhestus in the Roman Agora bears his name. It is also known as *the Tower of the Winds*.

Νεώτερη ερμαϊκή στήλη με τις προτομές του Απόλλωνα και του Διονύσου. Ένα από τα ορόσημα του Καλλιμάρμαρου Σταδίου.

Modern 'herm' with the busts of Apollo and Dionysus. One of the markers of the Kallimarmaro Stadium.

Ο Δισκοβόλος με φόντο το Παναθηναϊκό Στάδιο.
Έργο του Κωνσταντίνου Δημητριάδη (19ος αι.).

The Diskobolos, with the Panathenaikon Stadium in the background.
The work of Constantinos Dimitriadis (nineteenth century).

Μία από τις εισόδους του Εθνικού Θεάτρου.

One of the entrances to the National Theatre

Δεξιά: Η πρόσοψη του Εθνικού Θεάτρου (1882-90). Χτίστηκε σε σχέδια του Ερν. Τσίλλερ και με τις δαπάνες ελλήνων ομογενών .

Right: The facade of the National Theatre (1882-90), built on the basis of plans by Ernst Ziller, at the expense of Greeks of the Diaspora.

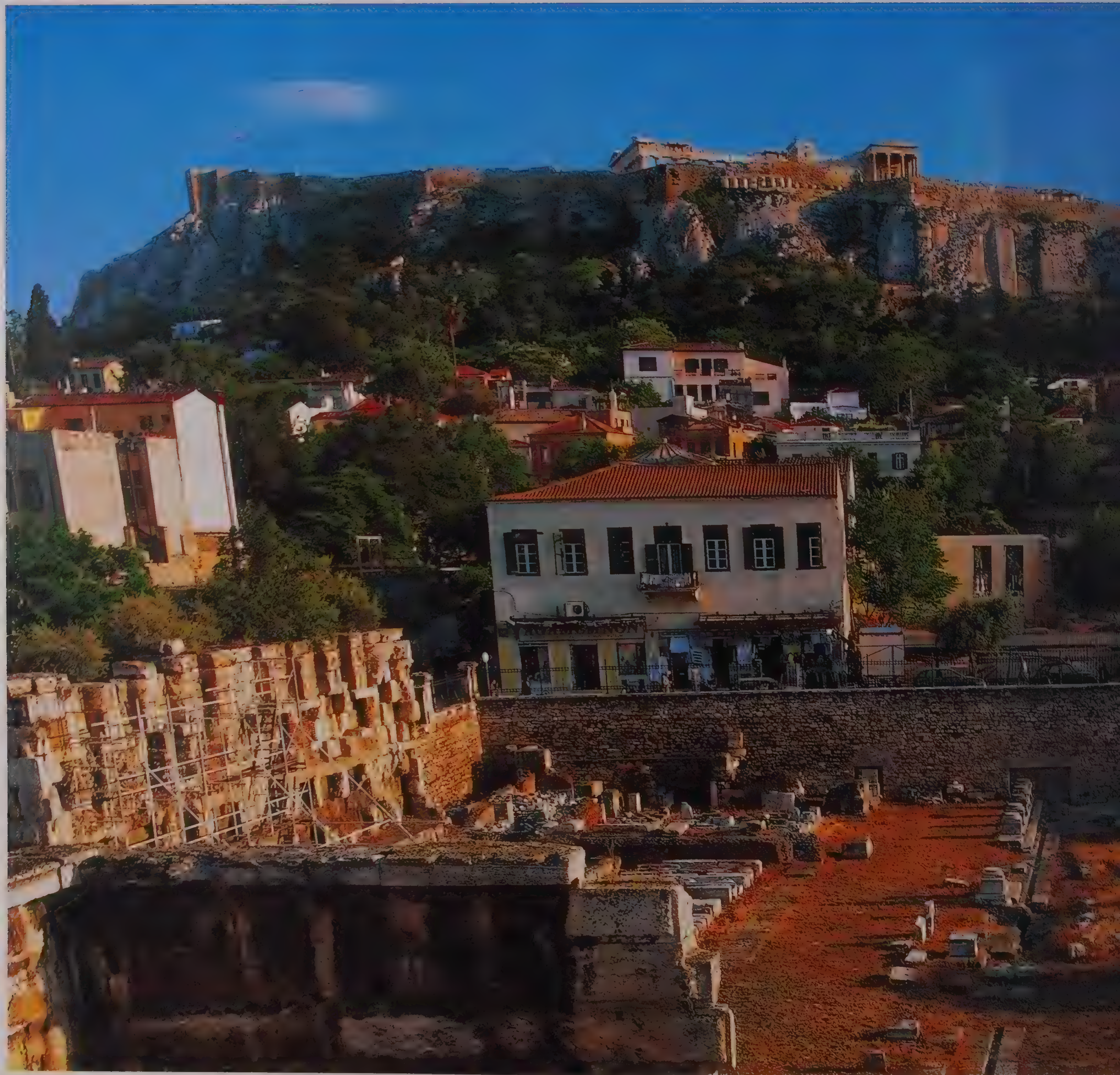
Αριστερά: Ο ναός του Ηφαίστου,
γνωστότερος ως *Θησείο* (449-440 π. Χ.).
Ονομαστηκε έτσι, γιατί, σύμφωνα
με την παράδοση, ο Κίμων μετέφερε εδώ
τα οστά του Θησέα από την Σκύρο.

Left: The Temple of Hephaestus,
better known as the Theseum (449-440 BC).
It was so called, according to tradition,
because Cimon brought there the bones
of Theseus from Skyros.

Κορινθιακό κιονόκρανο
στην Αρχαία Αγορά.

Corinthian capital
in the ancient Agora.

Αρχαιολογικός χώρος
της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.

Archaeological site
of the Library of Hadrian.

Ανάγλυφη σύνθεση από το Θέατρο Διονύσου (500 π.Χ.) Εδώ πρωτοπαρουσιάστηκαν τα έργα των μεγάλων τραγικών ποιητών και κωμωδιογράφων της αρχαιότητας.

Relief from the Theatre of Dionysus (500 BC). This was where the works of the great tragic and comic poets of antiquity were first staged.

Δεξιά: Τμήμα από το εσωτερικό μέρος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.

Right: Part of the interior of the Library of Hadrian.

Βραδινή παράσταση στο Θέατρο Ηρώδου του Αττικού, κάτω από την Ακρόπολη.

Evening performance at the Herodes Atticus Theatre, below the Acropolis.

Ο λόφος του Λυκαβηττού με το εκκλησάκι
του Αγίου Γεωργίου και το νεόκτιστο θέατρο.

Lycabettus Hill with the Chapel of St George
and the newly-built theatre.

Η Ακαδημία Αθηνών. Χτίστηκε το 1839 με δαπάνες του βαρώνου Σίνα, πάνω σε σχέδια του αρχιτέκτονα Χριστ. Χάνσεν, υπό την επίβλεψη του Ερν. Τσίλλερ.

The Academy of Athens, built in 1839 at the expense of Baron Sinas, to plans of the architect Christian Hansen, under the supervision of Ernst Ziller.

Δεξιά: Τοιχογραφική σύνθεση στο εσωτερικό της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία απεικονίζει τον μύθο του Προμηθέα. Έργο του 19ου αι. από τον ζωγράφο Γκρίμπενκερλ.

Right: Wall-painting in the interior of the Academy of Athens showing the myth of Prometheus. Nineteenth century, the work of Gribenkerl.

ΜΟΥΣΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΗΣ ΣΥΝΟΜΙΛΟΙ ... ΑΠΟΛΗΜΟΙ
... ΧΡΟΝΟ... ΛΟΤΡΙΗΣ
ΕΜ ... ΕΣ ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΛΥΠΟΘΗΤΟΝ
... ΕΛΛΗΝΩΝ ... ΦΙΛΑ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

Το άγαλμα της θεάς Αθηνάς μπροστά από την Ακαδημία Αθηνών. Έργο του 19ου αι. από τον γλύπτη Λ. Δρόση, αντίγραφο της Παρθένου Αθηνάς του Φειδία.

The statue of the goddess Athena in front of the Academy of Athens; a work of the nineteenth century by the sculptor Leonidas Drosis, a copy of the Athena Parthenos of Phidias.

Δεξιά: Το άγαλμα του Πλάτωνα στην Ακαδημία Αθηνών. Πρόκειται για αντίγραφο που φιλοτέχνησε ο Λ. Δρόσης τον 19ου αι., από πρωτότυπο έργο του Σιλανίωνα (380 π.Χ.) Πίσω διακρίνεται ο Απόλλων, στον τύπο Belvedere.

Right: The statue of Plato outside the Academy of Athens. This is a copy made by Leonidas Drosis in the nineteenth century of the original by Silanion (380 BC). Apollo, in the 'Belvedere type', can be seen behind.

Παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό, στο αίθριο του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας, που χτίστηκε το 1840 από τον Σταμ. Κλεάνθη.

Early Christian mosaic, in the atrium of the Byzantine Museum in Athens, built in 1840 by Stamatis Kleanthis.

Το Δημοτικό Θέατρο Πειραιά. Έργο του αρχιτέκτονα Ι. Λαζαρίμου. Εγκαινιάστηκε το 1895.

The Piraeus Municipal Theatre, work of the architect Ioannis Lazarimos. Opened in 1895.

σσ. 66-67: Στην είσοδο του Πανεπιστημίου Αθηνών, η τοιχογραφία απεικονίζει την Αναγέννηση των Επιστημών (1864). Έργο του ζωγράφου Καρλ Ραλ.

pp. 66-67: In the entrance to the University of Athens, the wall-painting shows the Renascence of the Sciences (1864).

Χαρακτηριστική νεοκλασική κατοικία, στην Κηφισιά.

Typical neo-Classical residence, in Kifissia.

Η Λέσχη των Αξιωματικών, στη συμβολή των οδών Ρηγίλλης και Βασ. Σοφίας.

The Officers' Club, at the junction of Rigillis and Vassilisis Sophias Streets.

Τμήμα από την Πύλη της Αρχηγέτιδος Αθηνάς (Παζαρόπορτα) στη Ρωμαϊκή Αγορά. Στο βάθος, το Ερέχθειο.

A part of the Gate of Athena Archegetis (Parazoporta) in the Roman Agora. In the background, the Erechtheum.

Δεξιά: Από το Θέατρο του Διονύσου, μέρος της ορχήστρας και του προσκηνίου με παραστάσεις του Διονυσιακού μύθου.

Right: From the Theatre of Dionysus: part of the orchestra and the proscenium with scenes from the Dionysiac myth.

Το παλιό νεοκλασικό και το νέο, σύγχρονο κτίριο
του Υπουργείου Εξωτερικών.

The old neo-Classical building of the Ministry of Foreign Affairs,
with the new, modern building.

Τμήμα της πρόσοψης
του Ιπποκράτειου Νοσοκομείου
και στο βάθος, ο Πύργος των Αθηνών.

Part of the facade of
the Hippokrateion Hospital;
in the background, the Athens Tower.

Αριστερά: Η Βαλλιάνειος Εθνική Βιβλιοθήκη.
Χτίστηκε το 1887 από τον Θεόφιλο Χάνσεν.

Left: The Vallianeios National Library,
built in 1887 by Theophil Hansen.

Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη πήρε το όνομά της από τον δωρητή της συλλογής βιβλίων Ιωάννη Γεννάδειο και εγκαινιάστηκε στις 23 και 24 Απριλίου, 1926.

The Gennadios Library was named after Ioannis Gennadios, the donor of the book collection, and was inaugurated on the 23rd and 24th of April 1926.

Η Μονή Καισαριανής,
στα περίχωρα της Αθήνας.
11ος αιώνας.

The Kaisariani Monastery, in the suburbs of Athens (eleventh century).

Το καθολικό της Μονής Καισαριανής.

The katholikon (main church) of the Kaisariani Monastery.

Τραπεζομάντηλα για πούλημα στην Πλάκα.

Tablecloths for sale in Plaka.

AKR

Η βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Αλεξανδρινού
κάτω από το Θέατρο Διονύσου.

The Byzantine church of Saint George,
the Alexandrian, below the Theatre of Dionysus.

Η Πύλη της Αρχηγετιδος Αθηνας.

The Gate of Athena Archegetis (the Leader).

Χαρακτηριστική πρόσοψη
νεοκλασικής κατοικίας,
επί της οδού Γ΄ Σεπτεμβρίου.

Typical facade of
a neo-Classical residence,
in Tritis Septemvriou Street.

Δεξιά: Το Μέγαρο Μελά στην πλατεία Κοτζιά
(1874-1884). Παλιά στεγαζόταν
το Ταχυδρομείο Αθηνών και σήμερα
η Εθνική Τράπεζα. Έργο του Ερν. Τσίλλερ.

Right: The Melas Mansion in Kotzia Square
(1874-1884). Formerly it was the Athens
Post Office and today houses the National
Bank of Greece. The architect was Ernst Ziller.

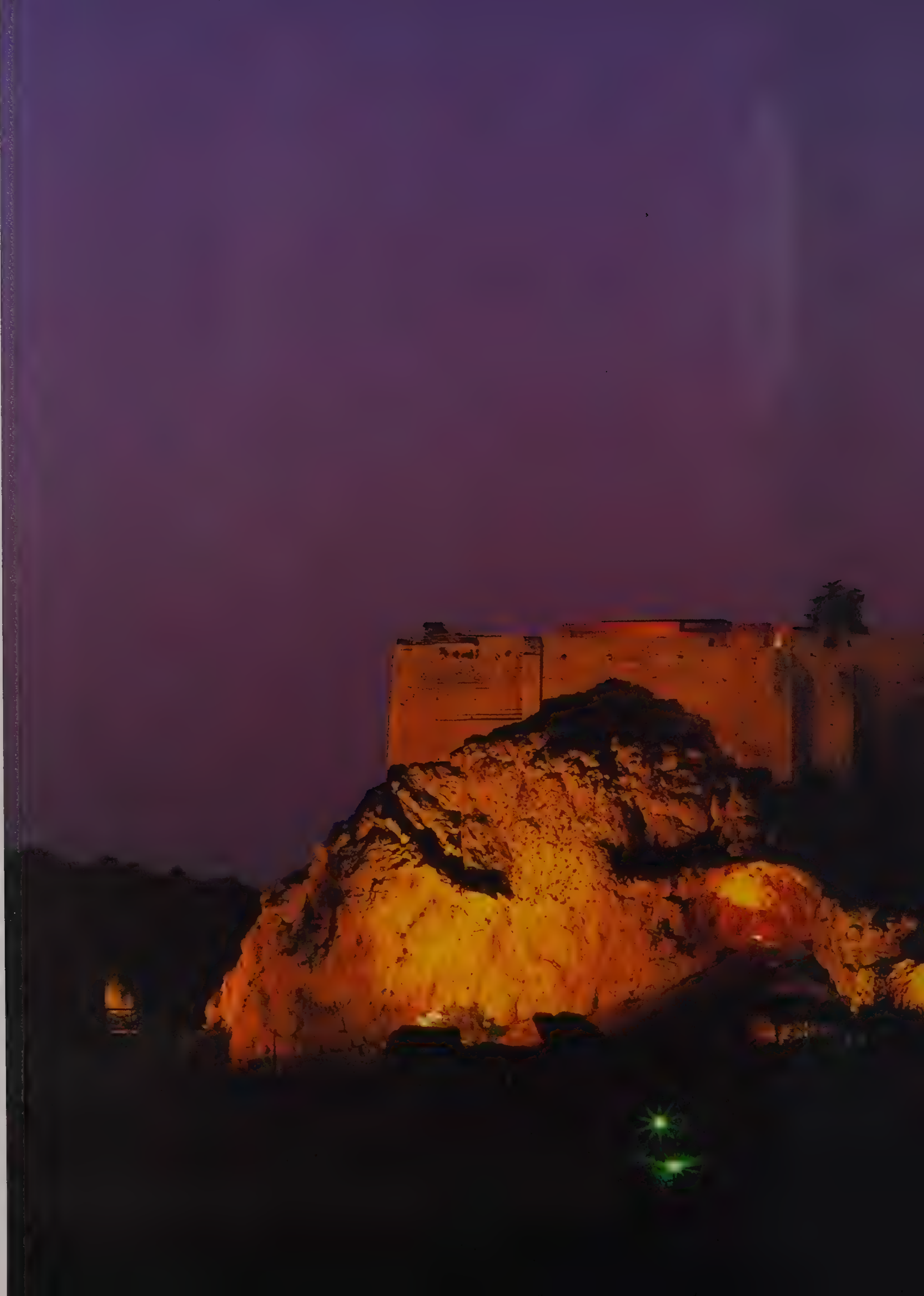
Αριστερά: Αντίγραφα των Καρυάτιδων
σε νεοκλασική κατοικία
του Μεταξουργείου.

Left: Copies of the Caryatids in
a neo-Classical house
in the Metaxourgeio district.

Δρομάκι της Πλάκας με σπίτια
που χτίστηκαν τον 19ο αι.

An alley in Plaka, with houses
built in the nineteenth century.

Ο Ιερός Βράχος της Ακρόπολης, φωτισμένος τη νύχτα.

The Sacred Rock of the Acropolis, illuminated at night.

Εσωτερικό του κτιρίου της Δημαρχείας Αθηνών
με το κεντρικό κλιμακοστάσιο. Το κτίριο οικοδομήθηκε
με βάση τα σχέδια του Παναγή Κάλκου. 19ος αι.

Interior of the Athens Town Hall, showing the central staircase.
The building was constructed to plans by Panaghis Kalkos.
Nineteenth century.

Δεξιά: Ο λόφος Νυμφών με το Αστεροσκοπείο
που χτίστηκε το 1842 από τον Θεόφιλο Χάνσεν.

Right: The Hill of the Nymphs, with the Observatory,
built in 1842 by Theophil Hansen.

Η Στοά του Αττάλου στην Αρχαία Αγορά.

The Stoa of Attalus at the Ancient Agora.

Στιγμή ανάπαυλας, κάπου στο Μοναστηράκι.

Interlude - somewhere in Monastiraki.

Μοναστηράκι. Ένα ποτήρι ζεστό σαλέπι από τον πλανόδιο πωλητή.

Monastiraki. A cup of hot salep from a street vendor.

Αποψη απο την Ακροπολη.
Στο βάθος διακρίνεται η Πυλη του Αδριανού
και ο ναός του Ολυμπίου Διός.

View from the Acropolis.
In the background, the Gate of Hadrian and
the Temple of Olympian Zeus can be seen.

Άποψη απ' την Ακρόπολη
προς τη Ρωμαϊκή Αγορά.

View from the Acropolis
towards the Roman Agora.

Η Πύλη του Αδριανού. Χτίστηκε το 131 μ.Χ. από τους Αθηναίους, προς τιμήν του Ρωμαίου αυτοκράτορα.

The Gate of Hadrian. Built in 131 AD by the Athenians in honour of the Roman Emperor.

Δεξιά: Το Ζάππειο Μέγαρο (1874-88, Θεόφ. Χάνσεν) με εμφανή τα νεοκλασικά του γνωρίσματα. Χτίστηκε με τις δαπάνες των αδερφών Κων/νου και Ευαγγ. Ζάππα.

Right: The Zappeio Building (1874-88, Theophil Hansen). Its neo-Classical characteristics are apparent. It was built at the expense of the brothers Constantinos and Evangelos Zappas.

ΖΑΠΠΕΙΟΝ

Το Καλλιμάρμαρο Στάδιο, όπου έγιναν οι πρώτοι Παναθηναϊκοί Αγώνες
και οι πρώτοι Ολυμπιακοί αγώνες των νεώτερων χρόνων.
Αργότερα, το επιμαρμάρωσε ο Ηρώδης Αττικός, ανάμεσα στα χρόνια 140-144 μ.Χ.
Το νεώτερο στάδιο έγινε με μελέτη του Αν. Μεταξά.

The Kallimarmaro Stadium, where the first Panathenaic Games and
the first Olympic Games of modern times were held. Later, it was fitted with marble
by Herodes Atticus in 140-144 AD. The modern stadium was constructed to plans by Metaxas.

Το Θέατρο (ή Ωδείον) Ηρώδου του Αττικού,
που χτίστηκε προς τιμήν της συζύγου του Ηρώδη, Ρηγίλλης, το 161 μ.Χ.

The Theatre (or Odeion) of Herodes Atticus,
built in honour of his wife, Regilla, in 161 AD.

Αγάλματα Γιγάντων και Τριτώνων στην Αρχαία Αγορά. Χρονολογούνται το 150 μ.Χ.

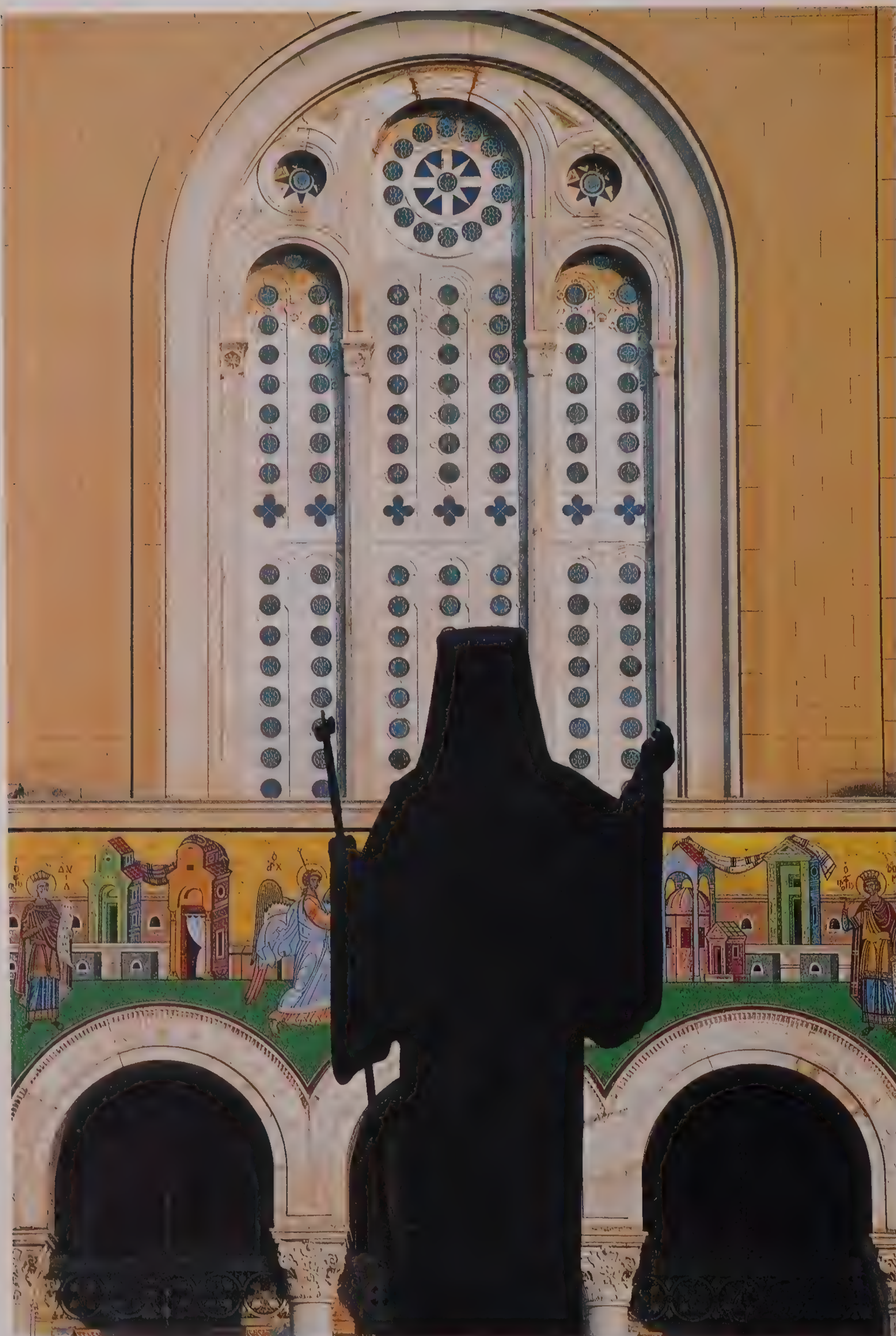
Statues of Giants and Tritons in the ancient Agora, dating from 150 AD.

Ψηφιδωτή σύνθεση με θέμα
τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, πάνω από
την είσοδο της Μητρόπολης Αθηνών.

Mosaic of the Annunciation of the Virgin,
above the entrance to Athens Cathedral.

ΡΕ ΚΕΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ
ΜΡ ΘΥ
ΣΟΛΟΜΩΝ

Μητροπολιτικός ναός της Αθήνας,
αφιερωμένος στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου.
Οικοδομήθηκε με βάση τα σχέδια των Θεόφ. Χάνσεν,
Δημ. Ζέζου και Φρανσ. Μπουλανζέ,
κατά την περίοδο 1840-62.

The Cathedral Church of Athens, dedicated to
the Annunciation of the Virgin. Built to the plans
of Theophil Hansen, Dimitrios Zezos,
and François Boulanger, in the period 1840-62.

Παναγία Γοργοεπήκοος ή Άγιος Ελευθέριος.
Χρονολογείται τον 12ο αιώνα.

Our Lady Gorgoepiköos ('Swift to Succour')
or St Eleutherius (twelfth century).

Ένα από τα ταφικά μνημεία του Κεραμεικού, στον τύπο της αρχαίας λυκίθου ή λουτροφόρου, 4ος π.Χ. αι.

One of the funerary monuments of the Kerameikos, in the form of a loutrophoros (urn), fourth century BC.

Δεξιά: Τμήμα του Ηριδανού ποταμού, στον Κεραμεικό.

Right: Part of the Eridanus river, in the Kerameikos.

Τμήμα της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.

Part of the Library of Hadrian.

Το προστώο της Στοάς του Αττάλου.

The portico of the Stoa of Attalus.

Η Καπνικαρέα, επί της οδού Ερμού, 11ος αι. μ.Χ. Πήρε τ' όνομά της από τον εισπράκτορα του «καπνικού φόρου», που την έχτισε.

The Kapnikarea, in Ermou Street, of the eleventh century. it took its name from a collector of the hearth (kapnikos) tax, who built it.

Η Μονή Δαφνίου, 11ος αι. Είναι γνωστή για τα περίφημα ψηφιδωτά, που βρίσκονται στο εσωτερικό του καθολικού της.

Dafni Monastery, eleventh century, famed for its mosaics, which are in the interior of the katholikon (main church).

Μικροπωλητής μπροστά από την εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων (11ος αι.).

Street vendor in front of the Church of the Sts Theodore (eleventh century).

Υπαίθρια αγορά έξω από το Μοναστηράκι. Στο βάθος, το τζαμί του Συντριβανιού, ή τζαμί Τζισταράκη (1759).

Open-air market outside Monastiraki. In the background, the Mosque of the Fountain, the Tzistarakis Mosque (1759).

Ο ναός του Ηφαίστου (Θησείο)
στην Αρχαία Αγορά.
Χτίστηκε μεταξύ 449-440 π.Χ. αι.

The Temple of Hephaestus (Theseum)
in the ancient Agora. It was built
between 449 and 440 BC.

Αραξοβόλι στο λιμανάκι
του Κερατσινίου.

Anchorage in the little harbour
of Keratsini.

Σύγχρονο κτίριο στον Πειραιά.

Modern building in Piraeus.

Το Μικρολίμανο στον Πειραιά.

Mikrolimani at Piraeus.

Σύγχρονος πύργος στον Πειραιά και ακριβώς μπροστά, ένα νεώτερο άγαλμα του Θεμιστοκλέως.

Modern tower block in Piraeus, and, just in front of it, a modern statue of Themistocles.

Πειραιάς. Ο θεός Ποσειδώνας αντικαθρεφτίζεται στην πρόσοψη γυάλινου κτιρίου στον Πειραιά.

Piraeus. The god Poseidon is reflected in the facade of a glass building in Piraeus.

Ανοιχτά μαγαζιά. Παντοπωλείο με την πραμάτεια να βγαίνει μέχρι το πεζοδρόμιο.

Shops open for business. General store with the goods spilling on to the pavement.

Πλανόδιος μανάβης με τα φρούτα, τα λαχανικά και την απαραίτητη ζυγαριά.

Street greengrocer, with his fruit, vegetables - and the essential scales.

Το φως περνά από την γυάλινη οροφή και διαχέεται σ' όλο τον χώρο της Ψαραγοράς.

The light penetrates the glass roof and floods into every corner of the Fish Market.

Το Γιουσουρούμ την Κυριακή, στο Μοναστηράκι.

The Yousouroum on Sunday, in Monastiraki.

Παλαιοπωλείο στο Μοναστηράκι.

Bric-à-bric shop in Monastiraki.

Παλαιοπωλείο στο Μοναστηράκι

Bric-à-bric shop in Monastiraki.

Καθημερινή σκηνή στην περιοχή του Ψυρρή.

Everyday scene in the Psyrri district.

Υπαίθριος υποδηματοποιός στο Μοναστηράκι.

Open-air cobbler in Monastiraki.

Διαθέσιμα αντικείμενα προς πώληση, στο Μοναστηράκι.

Goods for sale in Monastiraki.

Από παλαιοπωλείο στο Μοναστηράκι.

Bric-à-brac shop in Monastiraki.

Νεοκλασικά σπίτια στο Μοναστηράκι.

Neo-Classical houses in Monastiraki.

Από τα καλοδιατηρημένα νεοκλασικά,
στην καρδιά της παλιάς Αθήνας.

Example of the well-preserved neo-Classical
buildings, in the heart of old Athens.

Η προτομή του Απόλλωνα.
μέσα στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο.

The bust of Apollo inside
the Kallimarmaro Stadium.

Οι *Αέρηδες* στο χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς.

The Tower of the Winds (Aerides) in the Roman Agora.

Το εκκλησάκι της Αγίας Δύναμης
δίπλα στο Υπουργείο Παιδείας.

The Chapel of St Dynamis,
next to the Ministry of Education.

Το άγαλμα του Κολοκοτρώνη μπροστά από την Παλαιά Βουλή. Χάλκινο αντίγραφο από το πρωτότυπο έργο του Λάζαρου Σώχου (1900).

The statue of Kolokotronis in front of the Old Parliament. Bronze copy of the original work by Lazaros Sochos (1900).

Οι Καρυάτιδες στο νότιο προστώο του Ερεχθείου (421-405 π.Χ.).

The Caryatids, on the south portico of the Erechtheum (421-405 BC).

Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους (334 π.Χ.), στημένο στην αρχαία οδό Τριπόδων της Πλάκας.

The choregic monument of Lysicrates (334 BC), set up in the ancient Street of the Tripods in Plaka.

Δεξιά: Η Ρωμαϊκή Αγορά, μιαν ανοιξιάτικη μέρα.

Right: The Roman Agora, on a spring day.

Αλλαγή της Τιμητικής Φρουράς μπροστά από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη.

Changing the guard of honour in front of the monument to the Unknown Soldier.

Δεξιά: Η Βουλή των Ελλήνων στο Σύνταγμα. Χτίστηκε τον 19ο αι. με σχέδια του Γκαίρτνερ. Στο βάθος, ο Λυκαβηττός.

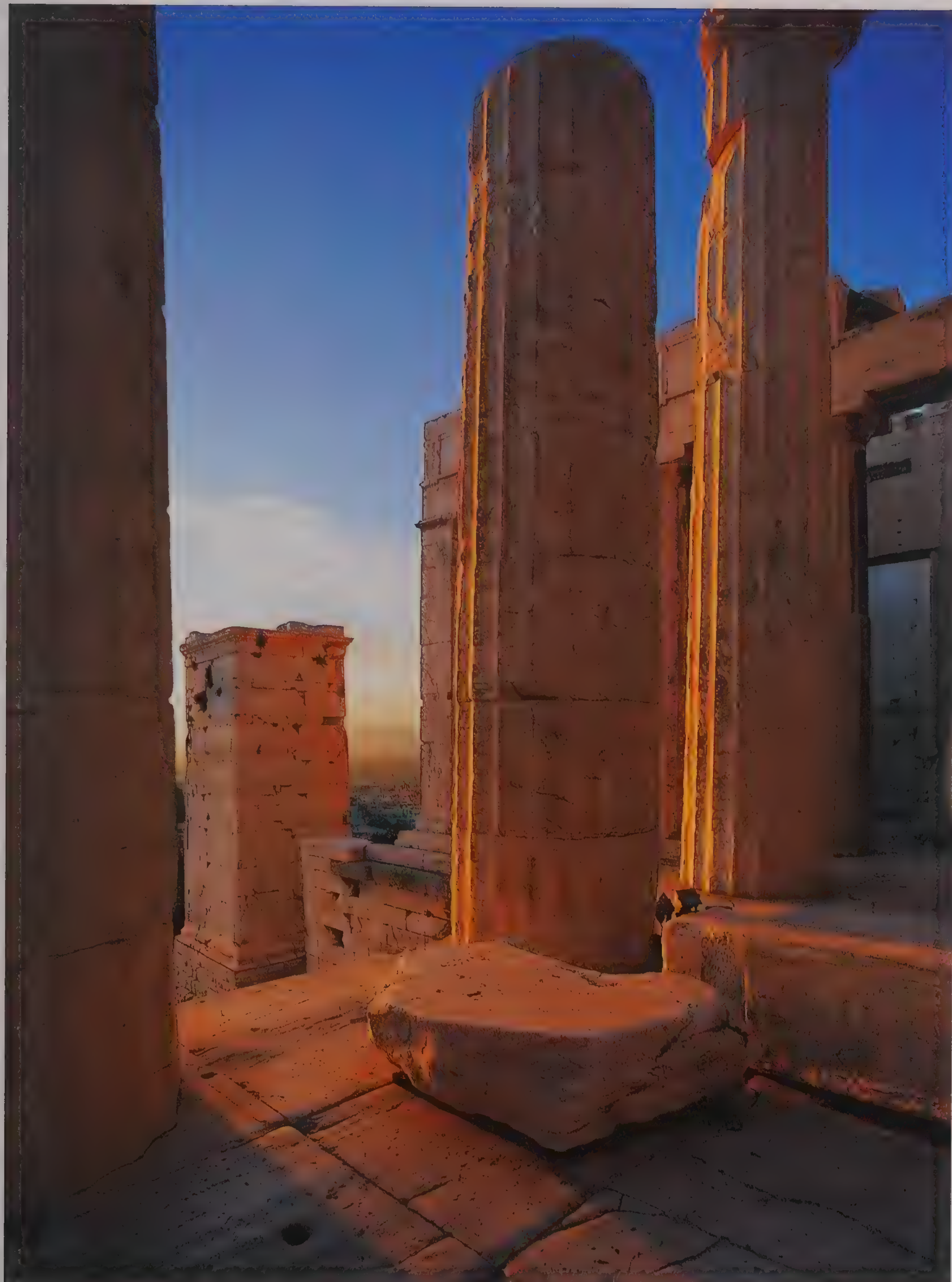
Right: The Greek Parliament in Syntagma (Constitution) Square. It was built in the nineteenth century to plans by Gaertner. In the background is Lycabettus.

Ο Παρθενώνας στον Ιερό Βράχο
της Ακρόπολης (5ος π.Χ. αι.).
Ο ναός, αφιερωμένος στην Παλλάδα Αθηνά,
συνόψισε τα ιδεώδη της Δημοκρατίας.

The Parthenon, on the Sacred Rock of
the Acropolis (fifth century BC).
The temple, dedicated to Pallas Athena,
sums up the ideals of Democracy.

Άποψη από τα Προπύλαια της Ακρόπολης, έργο του Μνησικλέους. Στο βάθος διακρίνεται η βάση απ' το μνημείο του Αγρίππα.

View from the Propylaea of the Acropolis, the work of Mnesicles. The base of the monument of Agrippa is in the background.

Ο Ναός του Ολυμπίου Διός.
Αποπερατώθηκε από τον Αδριανό το 132 μ.Χ.
Εδώ, μερικές από τις κολώνες που απέμειναν
από τον μεγαλύτερο ναό της Ελλάδας.

The Temple of Olympian Zeus.
Completed by Hadrian in 132 BC.
Here, some of the columns remaining from
what was the largest temple in Greece.

Οι Καρυάτιδες στο Ερέχθειο της Ακρόπολης.

The Caryatids on the Erectheum, on the Acropolis.

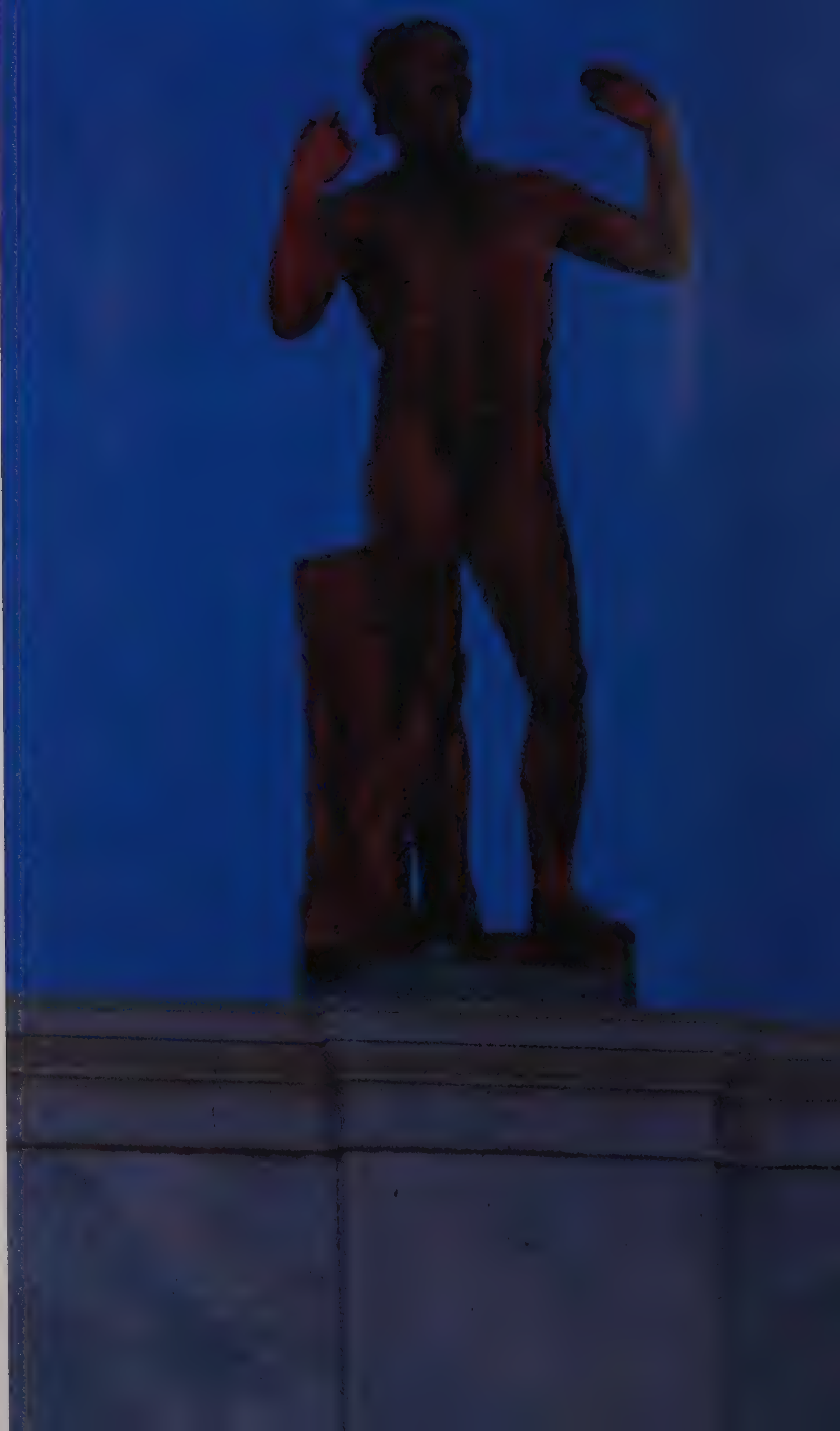
Το αέτωμα της Ακαδημίας Αθηνών,
με θέμα την γέννηση της πολιούχου θεάς Αθηνάς.
Έργο του γλύπτη Λ. Δρόση (19ος αι.).

The pediment of the Academy of Athens:
the subject is the birth of the city's patron goddess
Athena. The work of the sculptor Leonidas Drosis
(nineteenth century).

Δεξιά: Το «Ιλίου Μέλαθρον», χτισμένο από τον Ερν. Τσίλλερ
τον 19ο αι. Υπήρξε κατοικία του Ερρίκου Σλήμαν,
ενώ σήμερα στεγάζεται το Νομισματικό Μουσείο.

The 'Ilium Mansion', built by Ernst Ziller
in the nineteenth century. It was the home
of Heinrich Schliemann and today houses
the Numismatic Museum.

ΙΛΙΟΥ ΜΕΛΑΘΡΟΝ

Αντίγραφα από αρχαία γλυπτά στη μετόπη
του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.
Αριστερά, ο Διαδούμενος του Πολυκλείτου και δεξιά,
η Ειρήνη με τον Πλούτο του Κηφισοδότου.

Copies of ancient sculptures
on the metope of the National Archaeological Museum.
On the left, the 'Diadoumenos' of Polycletus, and,
on the right, the 'Peace' and 'Wealth' of Cephisodotus.

Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Χτίστηκε με βάση τα σχέδια του Παναγή Κάλκου και εγκαινιάστηκε το 1891.

The National Archaeological Museum of Athens. It was built to the plans of Panaghis Kalkos and opened in 1891.

Δεξιά: Η είσοδος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

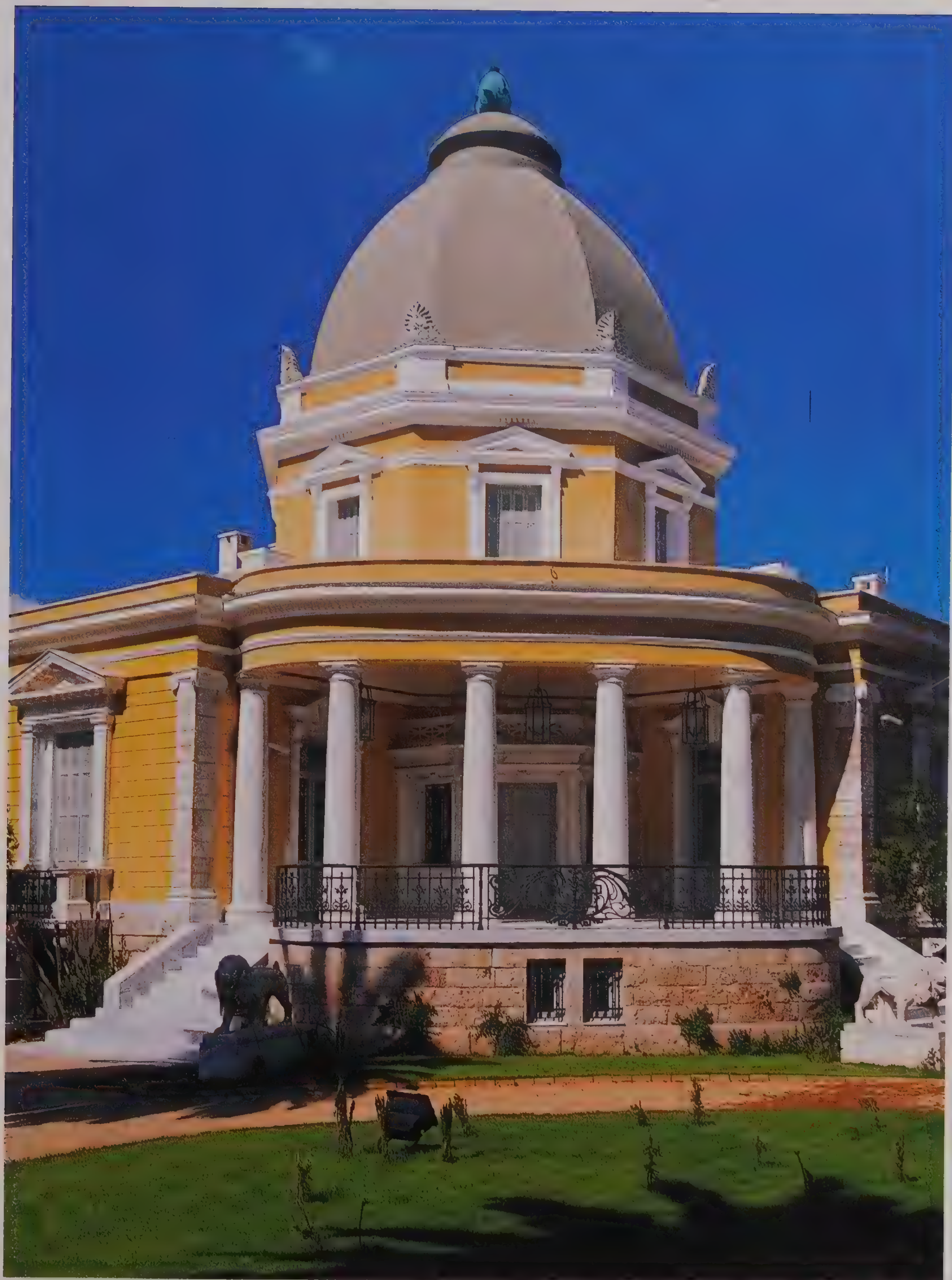
Right: The entrance to the National Archaeological Museum.

Το Μέγαρο Σταθάτου. Χτίστηκε το 1885 από τον αρχιτέκτονα Ερν. Τσίλλερ.

The Stathatos Mansion. Built in 1885 by the architect Ernst Ziller.

Η έπαυλη Καζούλη στην Κηφισιά.

The Kazoulis Villa in Kifissia.

Εσωτερικός χώρος
στον σιδηροδρομικό Σταθμό Πελοποννήσου.

Interior of the Peloponnese Railway Station.

Δεξιά:
Ο σιδηροδρομικός Σταθμός Πελοποννήσου.

Right: The Peloponnese Railway Station.

Μπαλκονόπορτα που τα παραθυρόφυλλά της ρυθμίζουν το φως στο εσωτερικό του σπιτιού. Από την Αθήνα του 19ου αι.

Shutters adjustable to regulate the light inside the house. From nineteenth-century Athens.

Διακοσμητική κόγχη από τον τοίχο νεοκλασικής κατοικίας, στην περιοχή του Ψυρρή.

Decorative niche from the wall of a neo-Classical residence, in the Psyrri district.

Η Ακρόπολη φωτισμενη τη νύχτα.
Λήψη απο τη ΒΔ πλευρά.

The Acropolis, illuminated at night,
seen from the north-west.

Δεξια: Οι στύλοι του ναού
του Ολυμπιου Διος, φωτισμένοι τη νύχτα.

Right: The columns of
the Temple of Olympian Zeus, illuminated at night.

Ο ναός του Ποσειδώνα
στο Σούνιο (5ου π.Χ. αι.).

The Temple of Poseidon
at Sounion (fifth century BC).

Από τον ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο, με θέα το Αιγαίο.

From the Temple of Poseidon at Sounion - view of the Aegean.

Άποψη από τα νησιά και την θάλασσα του Αργοσαρωνικού.

View of the islands and sea of the Argosaronic Gulf.

Στην είσοδο της Στοάς του Αττάλου (159-138 π.Χ.). Νύμφη με υδρία, στον τύπο Αφροδίτης του 5ου αι π.Χ.

At the entrance to the Stoa of Attalus (159-138 BC). Nymph with pitcher, in the type of Aphrodite, fifth century BC.

Δεξιά: Στοά του Αττάλου. Η Ιπτάμενη Νίκη, ήταν ένα από τα ακρωτήρια της Στοάς του Διός.

Right: Stoa of Attalus. The Winged Victory was one of the acroteria of the Stoa of Zeus.

Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων (11ος) και πίσω η Στοά του Αττάλου.

The Church of the Holy Apostles (eleventh century) and, behind, the Stoa of Attalus.

Άποψη από την είσοδο του Πανεπιστημίου Αθηνών,
όπου διακρίνεται πλαγίως η Ακαδημία Αθηνών.

View of the entrance to the University of Athens.
The Athens Academy can be seen to the side.

Το άγαλμα του ευεργέτη Σίμωνα Σίνα, μέσα στην Ακαδημία Αθηνών.

The statue of the benefactor Simon Sinas, in the Academy of Athens.

Δεξιά: Η αίθουσα συνεδριάσεων της Ακαδημίας Αθηνών.

Right: The meeting hall of the Academy of Athens.

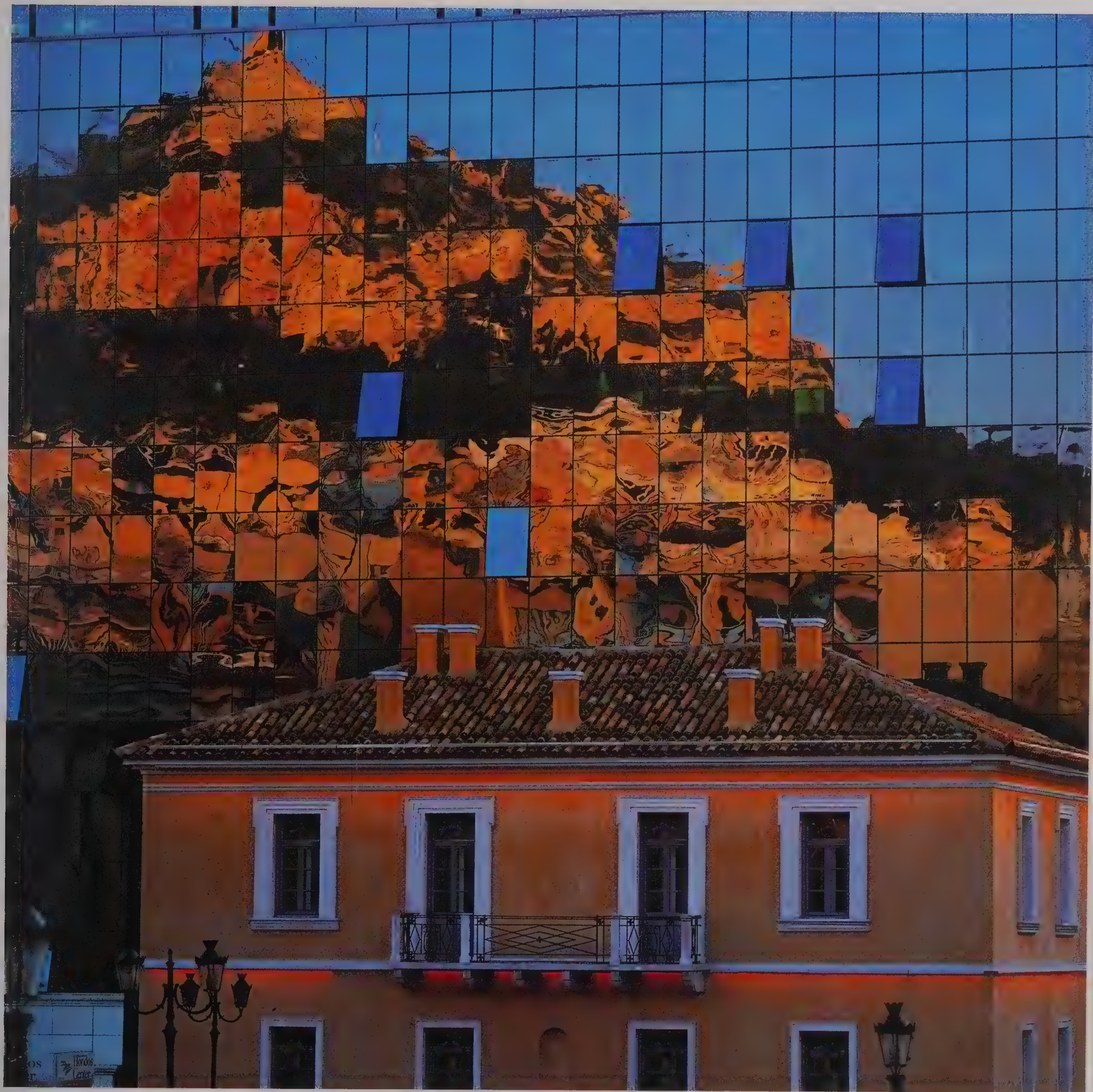

Παράδοξος συνδυασμός. Η αντανάκλαση της Ακαδημίας Αθηνών στην επιφάνεια του απέναντι σύγχρονου κτιρίου.

A curious blend: the reflection of the Academy of Athens on the surface of the modern building opposite.

Δεξιά: Γωνία Πανεπιστημίου και Κοραή.

Right: The corner of Panepistimiou and Korai Streets.

Hondos
Center

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

INDEX OF PHTOGRAPHS

Το βιβλίο του Νίκου Δεσύλλα
ΑΘΗΝΑ. ΜΑΚΡΑΙΩΝΗ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
τυπώθηκε στην Ελλάδα για τις Εκδόσεις ΣΥΝΟΛΟ
τον Ιούλιο του 2004.

Καλλιτεχνική διεύθυνση: **Μαρία Καρατάσσου**
Σχεδιασμός κειμένων: **Στέλλα Πέρπερα**
Ανθολόγιο: **Αθηνά Σχινά, Στέλλα Πέρπερα**
Διόρθωση ελληνικού κειμένου: **Κώστας Βλησίδης**
Μετάφραση: **Geoffrey Cox & John Solman**
Διαχωρισμοί: **ΤΟΞΟ Ο.Ε.**
Μοντάζ, εκτύπωση: **ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ Ε.Π.Ε.**
Βιβλιοδεσία: **Γ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.**

ATHENS. AGE-OLD AND CONTEMPORARY
by Nikos Desyllas
was printed in Greece for SYNOLO Publications
in July 2004.

Art Director: **Maria Karatassou**
Design and layout: **Stella Perpera**
Anthology: **Athena Shina, Stella Perpera**
Translation: **Geoffrey Cox & John Solman**
Colour separation: **TOXO & CO.**
Montage, printing: **EPIKINONIA LTD**
Binding: **G. ILIOPOULOS & CO.**

Καραϊσκάκη 72-74 & Λυκείου, Αγ. Παρασκευή 153 41, Αθήνα
Τηλ.: 210.65.60.737, τηλ./fax: 210.65.42.854
Email: synolo@otenet.gr, www.synolo.gr

ISBN 960-86276-1-3

72-74 Karaiskaki & Lykeiou Str., Ag. Paraskevi 153 41, Athens-Greece
Tel.: (+30) 210.65.60.737, tel./fax: (+30) 210.65.42.854
Email: synolo@otenet.gr, www.synolo.gr

ISBN 960-86276-1-3

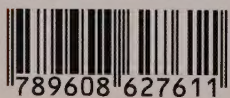
PICTURES FROM GREECE - AESTHETIC JOURNEYS

SYNOLO Publications have also published
the following photographic albums of Nikos Desyllas:

1. A VIEW TO THE AEGEAN SEA.
   FACE AND SOUL OF THE ANCESTRAL SEA
2. EPIRUS.
   AN AESTHETIC WANDER THROUGH A GREEK REGION
3. THE PELOPONNESE.
   IMAGES OF GREEK MYTH AND HISTORY
4. THRACE. COLOURS AND HUES
5. THE IONIAN ISLANDS. IN THE TRACKS OF ODYSSEUS
6. SPORADES. IN THE WAVES OF THE AEGEAN
7. GREECE. THE LAND OF LIGHT
8. MACEDONIA. LAND OF ALEXANDER THE GREAT
9. GREEK COLOUR

DISTRIBUTION: ATHAN. P. CHRISTAKIS
10, IPPOKRATOUS STR., 106 79 ATHENS, GR
TEL.: (+30) 210.36.39.336, 210.36.07.876

ISBN 960-86276-1-3

SYNOLO